

О. В. Дзюблюк, Г. М. Забчук

КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Тернопіль
2011

УДК 336. 77

ББК 65. 9 (4 Укр.) 262

Д 43

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 3 від 7 грудня 2011 р.)

Рецензенти:

Алексєнко Максим Дмитрович – доктор економічних наук, професор кафедри банківської справи Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана,

Луців Богдан Любомирович – доктор економічних наук, професор, проєктор з науково-педагогічної роботи Тернопільського національного економічного університету,

Нікіфоров Петро Опанасович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Дзюблюк О. В., Забчук Г. М.

Д 43 Кредитні важелі стимулювання економічного розвитку.
/Монографія / – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011 – 184 с.

ISBN 978-966-457-127-9

У монографії розглядаються теоретичні засади використання кредитних важелів стимулювання виробництва та обґрунтовуються шляхи підвищення ефективності їхнього впливу на реальний сектор економіки. Визначено сутність та основні чинники, що зумовлюють дієвість кредитних важелів банків в умовах перехідної економіки. Розглянуто монетарні інструменти центрального банку з точки зору посилення їхньої ролі в кредитному стимулюванні розвитку виробництва.

Аналізуються основні аспекти впливу банківського кредитування на діяльність господарюючих суб'єктів. Обґрунтовуються напрямки підвищення ефективності кредитних важелів у взаємовідносинах банків із позичальниками. Запропоновано математичну модель оптимізації структури кредитного портфеля для оцінки прибутку банку від використання кредитних важелів.

Визначаються напрямки поліпшення структури банківської системи України з метою підвищення ефективності впливу кредитування на реальний сектор економіки та розширення спектру банківських кредитних продуктів як необхідної умови стимулювання виробничого зростання.

Монографія розрахована на викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, наукових працівників, а також працівників банківських та інших фінансових установ.

ББК 65. 9 (4 Укр.) 262

Усі права захищені.

ISBN 978-966-457-127-9

© О. В. Дзюблюк, Г. М. Забчук, 2011

© ТзОВ «Терно-граф», 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	7
1. 1. Суть кредиту і його роль у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів	7
1. 2. Кредитні важелі як основа стимулюючого впливу банків на виробництво	22
1. 3. Монетарний вплив центрального банку на кредитне стимулювання розвитку виробництва	35
РОЗДІЛ 2.	
ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДІЇ КРЕДИТНИХ ВАЖЕЛІВ БАНКІВ НА ВИРОБНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ	48
2. 1. Аналіз впливу банківського кредитування на ефективність діяльності суб'єктів господарювання	48
2. 2. Механізм практичного застосування банками кредитних важелів впливу на виробництво	60
2. 3. Управління кредитним ризиком як основа ефективного застосування банками кредитних важелів	83
РОЗДІЛ 3.	
ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ КРЕДИТНИХ ВАЖЕЛІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ	101
3. 1. Розвиток нових кредитних продуктів як необхідна умова підвищення дієвості кредитних важелів впливу на виробництво	101
3. 2. Перспективи удосконалення інструментів монетарного впливу центрального банку на кредитну діяльність банківських установ	111
3. 3. Напрями поліпшення структури банківської системи України з метою підвищення ефективності кредитного впливу на реальний сектор економіки	131
ДОДАТКИ	147
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166

ВСТУП

Подолання економічної та фінансової кризи в Україні потребує вирішення проблеми щодо призупинення спаду вітчизняного виробництва й активізації роботи реального сектору економіки. Необхідно наголосити на тому, що вагомими перешкодами на шляху вирішення цих проблем насамперед є: з одного боку, недостатність у підприємств власних коштів для фінансування, через що виникла гостра потреба у технологічному оновленні та модернізації виробничих потужностей, оскільки ці процеси є важливими чинниками для підтримки конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, а з іншого – пасивність банків у здійсненні кредитування. За таких обставин саме використання можливостей кредиту щодо впливу на підвищення підприємницької активності дасть змогу забезпечити активний розвиток бізнесу, і, як наслідок, сприятиме неперервності розширеного відтворення в економічній системі. При цьому лише банки як специфічні фінансові посередники грошового ринку здатні реалізувати такі можливості кредиту на практиці.

Однак зростання обсягів банківського кредитування впродовж останніх років загалом не допомогло вирішити проблеми, пов'язані з вітчизняним виробництвом, оскільки банки зосереджували свою діяльність переважно на високодохідному роздрібному кредитуванні споживчих потреб населення. З огляду на це одним з актуальних напрямків розвитку банківської системи в Україні є переорієнтація банківських установ від спекулятивних високодохідних операцій на розширення кредитування реального сектору економіки та підвищення ефективності впливу банків на нього через застосування кредитних важелів.

Водночас кредитна активність комерційних банків, що стосується виробничої сфери, суттєво залежить від дієвості монетарних інструментів центрального банку. Через це велике значення має дослідження впливу центрального банку на можливість використання комерційними банками кредитних важелів і визначення напрямків підвищення ефективності їхньої діяльності у вітчизняному виробництві.

Дослідженням даної проблематики займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Однак у переважній більшості праць до-

сліджуються або окремі аспекти функціонування кредитних відносин, або питання реалізації монетарної політики центрального банку. Варто зазначити, що досі не сформульовано єдиного загальноприйнятого тлумачення поняття «кредитний важіль» та не зроблено чіткого цілісного механізму його застосування. Зазначене зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження як у теоретичному, так і в практичному плані кредитних важелів.

Метою даного монографічного дослідження є обґрунтування теоретичних засад та шляхів підвищення впливу кредитних важелів стимулювання виробництва в умовах перехідної економіки. Відповідно до цієї мети визначено сукупність основних завдань, спрямованих на її досягнення:

- уточнення змісту кредиту як економічної категорії;
- визначення сутності кредитного важеля як окремої дефініції;
- формулювання чинників, що зумовлюють дієвість кредитних важелів;
- визначення поняття механізму застосування кредитних важелів банками на практиці;
- з'ясування суті кредитного ризику та методів його мінімізації;
- аналіз впливу монетарних інструментів НБУ на кредитну активність банків;
- обґрунтування напрямків поліпшення структури банківської системи України з метою підвищення ефективності кредитного впливу на реальний сектор економіки.

Перший розділ роботи присвячено розгляду теоретичних аспектів організації кредитних операцій комерційних банків із суб'єктами господарювання як основи стимулюючого впливу банків на виробництво в умовах перехідної економіки, визначенню поняття «кредитний важіль» і з'ясуванню змісту монетарного впливу центрального банку на кредитну активність банківських установ.

У даному розділі зроблено дослідження чинників підвищення дієвості кредитних важелів, які безпосередньо стимулюють кредитування виробництва та створюють сприятливі умови для розвитку інвестиційного кредитування. Розглядаються основні інструменти центрального банку регулювання кредитного впливу банків на виробництво. Особливу увагу приділено

аналізу зарубіжного досвіду застосування монетарних інструментів впливу на обсяги кредитування виробництва.

У *другому розділі* книги аналізується вплив банківського кредитування на ефективність діяльності господарюючих суб'єктів, основні методологічні засади функціонування механізму застосування банками кредитних важелів впливу на виробництво та управління кредитним ризиком для підвищення ефективності застосування банками кредитних важелів.

На основі оцінювання комплексу кількісних показників визначено ефективність застосування банками кредитних важелів у стимулюванні розвитку реального сектора економіки. Сформульовано власне визначення механізму застосування кредитних важелів, в основі якого є використання банківських кредитних технологій та обґрунтовано пропозиції щодо їхнього удосконалення. Охарактеризовано ключові аспекти кредитної політики та визначено загальні елементи кредитних технологій. Запропоновано математичну модель оптимізації структури кредитного портфеля для оцінки прибутку банку від використання кредитних важелів.

Предметом розгляду *третього розділу* монографії є обґрунтування напрямків поліпшення структури банківської системи України для підвищення ефективності кредитного впливу на реальний сектор економіки, вдосконалення монетарних інструментів центрального банку та їх впливу на кредитну діяльність банків у виробничій сфері. На основі аналізу зарубіжного досвіду впровадження нових кредитних продуктів, у системі заходів щодо стимулювання виробництва і забезпечення економічного зростання, запропоновано розширення асортименту кредитних продуктів для суб'єктів господарювання. Для визначення ролі банків у розвитку вітчизняної економіки обґрунтовано запровадження показників, що відображають системоутворюючі зв'язки банківського та реального секторів економіки.

Результатом вирішення комплексу поставлених у монографії завдань є розробка цілісного механізму застосування кредитних важелів банками та визначення основних шляхів підвищення ефективності їх стимулюючого впливу на економічне зростання, що, на думку авторів, можуть бути використані для удосконалення банківської системи як на рівні центрального банку, так і комерційних банків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. 1. Суть кредиту і його роль у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів

Невід'ємною складовою економічних відносин є кредит. На сьогоdnішньому етапі розвитку економіки він, як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств, відіграє одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів. Кредит створює сприятливі умови для розвитку всіх сфер і галузей економіки, визначає роль кредитних відносин, що впливають на перебіг економічних процесів і відіграють вагомую роль у реструктуризації економіки та інвестиційній діяльності.

Тому вважаємо за необхідне провести детальний аналіз економічного середовища, у якому формуються кредитні відносини. Незважаючи на те, що Україну визнано як країну з ринковою економікою, нинішні умови, у яких співпрацюють суб'єкти господарювання, значною мірою не відповідають вимогам економіки ринкового типу. Тому економіку України на даному етапі можна охарактеризувати як перехідну. Це підтверджується рядом досліджень і таких міркувань.

По-перше, характерними ознаками перехідної економіки є: 1) нестабільність умов господарювання; 2) деформованість економічної структури; 3) дефіцит ресурсів та соціальні обмеження структурної перебудови; 4) відсутність механізму саморегуляції економіки; 5) незавершеність процесу приватизації і роздержавлення власності; 6) невизначеність рушійних сил розвитку; 7) система цін, zdeформована монополіями та інфляцією; 8) часткова втрата керованості макроекономічними процесами та інше. Як видно із зазначених ознак, кожен із пунктів тією чи іншою мірою стосується економіки України. А це означає нестабільність макроекономічних показників, що зумовлює підвищені ризики для вкладання інвестицій в економіку нашої держави.

По-друге, в умовах перехідної економіки невід'ємною складовою процесу стимулювання засад для формування ринково орієнтованої економіки є політика інституційної розбудови держави, адекватної вимогам ринкового господарства. Одним із головних державних інститутів перехідної економіки є інститут законодавства. Його ефективність та конструктивний вплив на формування ринкового підприємницького середовища прямо залежить від визначених державою стратегічних пріоритетів економічного розвитку. Формування ринкової економіки в Україні необхідно було розпочинати з відтворення ринкових інститутів, які існують лише в зародковому стані.

По-третє, не змінилася система державного регулювання діяльності підприємств. Тенденція технічного розвитку в Україні набула негативного характеру – поглиблюється регрес і поширюється технологічний розрив порівняно з прискореним розвитком техніки і технології промислово розвинутих країн та посиленням їхнього впливу на світовий ринок. Технологічний стан сучасної української економіки перебуває в межах граничних технологічних можливостей, які для росту економіки вже вичерпані. На такому технологічному підґрунті неможливо презентувати сучасну економіку України на інноваційному аспекті її розвитку.

Разом з тим, становлення ринкових відносин у перехідній економіці України відбувається за умов формування нового інституту приватної власності та виникнення на цій базі класу підприємців-власників, які є провідниками розповсюдження та утвердження ринкових відносин. Проте несправедливий, за відсутності необхідної законодавчої бази, шлях формування інституту приватної власності викривив основні засади ринкового конкурентного середовища. При цьому унеможливується формування системи національного підприємництва, в якій природно економічними ознаками повинно зв'язуватися велике, середнє та мале підприємство.

По-четверте, для країн з ринковою економікою характерна наявність ринкових відносин в економіці, високий рівень прав і цивільних свобод у суспільному і політичному житті. Рівень ВВП на душу населення практично в усіх розвинутих країнах не нижче 12–15 тис. доларів на рік, гарантований державою високий рівень соціального захисту (пенсії, допомоги з

безробіття, обов'язкове медичне страхування), тривалість життя, якість освіти і медичного обслуговування, розвиток культури. Розвинуті країни пройшли аграрну й індустріальну стадії розвитку з переважаючим значенням і внеском у створення ВВП сільського господарства і промисловості. Зараз ці країни перебувають у стадії постіндустріалізму, для якого характерні провідна роль у національному господарстві сфери нематеріального виробництва, що створює від 60% до 80% ВВП, ефективне виробництво товарів і послуг, високий споживчий попит, постійний прогрес у науці і техніці, посилення соціальної політики держави.

Враховуючи вищезгадане, можна підсумувати, що Україна, фактично, лише претендує на звання країни з ринковою економікою, і загалом перебіг економічних процесів у країні відповідає статусу економіки перехідного типу.

Формування ринкової системи господарювання, насамперед, передбачає формування відповідного сприятливого клімату для зростання підприємницької активності в усіх сферах економіки. В основі такого трансформаційного курсу має бути відповідна економічна політика. За своєю сутністю – це концентрована, науково обґрунтована діяльність держави щодо забезпечення раціонального та ефективного функціонування національної економіки як на макро-, так і мікрорівні. Її довгостроковою метою повинна бути структурна перебудова економіки, формування суб'єктів ринку, створення високотехнологічних і конкурентоспроможних виробництв, перехід до стійкого економічного зростання. Одним із основних напрямків розбудови економічного середовища країни, на наш погляд, є підвищення ефективності взаємодії банківського та реального секторів економіки. Саме використання можливостей кредиту впливати на підприємницьку активність дозволить забезпечити поступальний розвиток підприємницької діяльності, і, як наслідок, сприятиме неперервності розширеного відтворення у економічній системі.

Тому, відповідно до предмету монографічного дослідження, необхідно науково-теоретично обґрунтувати сутність кредиту, узагальнити наукові підходи та концепції, оскільки в економічній літературі не має єдиного підходу до розуміння сутності цієї категорії. Кредит належить до найважливіших

категорій економічної науки та активно вивчається практично всіма її розділами. Такий інтерес до кредиту і кредитних відносин продиктований унікальною роллю, яку він відіграє у національній і міжнародній економіці та у суспільних відносинах в цілому.

Кредит у процесі свого історичного розвитку пройшов декілька послідовних етапів: зародження, становлення і регулювання [47, 408], – від стародавнього і античного суспільства, де форми кредиту і кредитні операції розвивалися на базі лихварського капіталу, через середньовіччя, коли з'явилися акціонерні і великі емісійні банки, що означало ліквідацію монопольного становища лихварства і створення національних кредитних систем, які відповідають інтересам розвитку промисловості і торгівлі, до сучасного етапу, коли кредитні відносини мають всеосяжний, тотальний характер.

Саме кредитні відносини є основою неперервності розширеного відтворення, оскільки без участі залучених на кредитній основі коштів неможливим є своєчасний перехід створюваною вартістю усіх стадій – виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Важлива характеристика сучасного етапу розвитку кредиту – це регулювання кредитних відносин центральним банком. Він активно використовує монетарні інструменти для регулювання економіки, регулює грошовий обіг, впливає на розвиток банківської сфери в цілому.

Сучасне господарство стає кредитним за характером домінуючих процесів в економіці. Саме розвиток кредитних відносин серйозно трансформував товарно-грошове господарство в інший тип господарства, що закономірно розвинулося на його базі, – кредитно-товарне. Однак, кредитні відносини можуть сприяти як прогресивним, так і регресивним змінам, тому потрібно приділити увагу питанню визначення суті кредиту і його впливу на процес відтворення, відповідно, і на розвиток виробництва, узагальнити наукові підходи та концепції, оскільки в економічній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння сутності цієї категорії.

В економічній літературі є велика кількість підходів до визначення сутності кредиту. Для наочності деякі визначення суті кредиту представлені нами в табл. 1. 1.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КРЕДИТУ

Автор	Визначення	Особливості
Круглова Н. К.	Кредит – позика в грошовій або товарній формі на умовах поворотності і, звичайно, з виплатою процента. Кредит є формою руху позикового капіталу і виражає економічні відносини між кредитором і позичальником.	ототожнення суті кредиту зі змістом позикового капіталу
Медведєв В. А., Абалкін Л. І., Ожерельєв О. І.	Кредит як економічна категорія відображає відносини між суспільством, трудовими колективами і працівниками, які складаються в разі формування і використання позикового фонду, тобто у випадку нагромадження і передавання коштів у тимчасове користування на умовах терміновості, поворотності і сплати процента.	визначення кредиту як відносин з приводу акумуляції і розподілу тимчасово вільних грошових коштів
Назаров М. Г.	Кредит – це система грошових відносин, які виникають у процесі мобілізації і використання на умовах поворотності тимчасово вільних грошових коштів держбюджету, об'єднань, підприємств, організацій і населення.	ототожнення кредиту з грошовими відносинами
Райзберг Б. Ф.	Кредит – це економічна категорія, що виражає відносини, які виявляються в тому, що різні господарські організації або окремі особи передають один одному грошові кошти у тимчасове користування на умовах поворотності.	рух коштів на засадах поворотності
Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф.	Кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами і зв'язку з передачею один одному у тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.	ототожнення кредиту з суспільними відносинами
Лаврушин О. І.	Кредит – передача кредитором позиченої вартості позичальнику для використання на умовах поверненості і в інтересах суспільних потреб.	характеризує рух позиченої вартості на користь суспільних потреб
Сенчагова В. К., Архипов А. І.	Кредит – це різновид економічної угоди між юридичними і фізичними особами про позичку, а також форма руху позикового капіталу, що надається в позичку.	зведення кредиту до окремої угоди
Лагутін В. Д.	Кредит це форма прояву кредитних відносин, форма руху позикового капіталу.	рух позикового капіталу

Таким чином, незважаючи на десятки наукових праць найавторитетніших фахівців різних шкіл і напрямків економічної теорії, присвячених темі кредиту, на сьогодні відсутнє його єдине повноцінне трактування.

Треба зазначити, що не всі поняття «кредит», наведені вище, можна використовувати як основу для проведення подальших досліджень, оскільки вони не відображають сутнісних характеристик кредиту.

У вітчизняній економічній науці роль кредиту зводиться до товарно-грошових відносин, а його суть – до економічних відносин. Однією із головних причин такого тлумачення кредиту та його ролі у розвитку економіки є те, що його розглядали як усталену категорію, що не розвивається і залишається майже однаковою, незалежно від ступеня соціально-економічного розвитку. Однак, розгляд будь-якої категорії у динаміці, процесі змін дає змогу врахувати її не певну загальну, абстрактну, а конкретно-історичну суть. Це дозволяє розкрити особливості кредиту як економічної категорії, визначити його місце та роль у сучасних умовах.

Тому вважаємо за необхідне проведення подальших досліджень, пов'язаних із визначенням суті кредиту і кредитних відносин, що потрібно для розкриття предмету дослідження.

З розвитком економічної теорії змінювалися підходи до аналізу суті й інвестиційного характеру кредиту. Прихильники натуралістичної теорії кредиту (А. Сміт, Д. Ріккардо, Дж. С. Мілль, А. Тюрго, Ж. Сей, А. Вагнер, А. Маршалл) розглядали його як «дозвіл одній особі користуватися капіталом іншої особи», тобто лише як перерозподіл капіталу в його натуральній формі від одного суб'єкта до іншого, ототожнюючи позиковий і реальний капітал. На їхню думку, кредит виконує пасивну функцію, є лише способом перерозподілу матеріальних цінностей у суспільстві, а комерційні банки виступають посередниками [5]. Ми вважаємо, що такий підхід недооцінює вплив і значення кредиту на виробництво і розвиток економіки, а також залежність норми позичкового процента від попиту і пропозиції.

Багато західних економістів є прихильниками капіталотворчої теорії кредиту (Дж. Ло, Й. Шумпетер, Г. Д. Маклеод, А. Ган, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, Л. Лернер, С. Харріс, Э. Хансен, Дж. Гелбрейт, М. Фрідмен та ін.). У ній найяскравіше відображений ін-

вестиційний характер кредиту, його вирішальна роль у процесі відтворення та стимулюванні розвитку економіки.

На думку В. А. Останіна, «капіталотворчі відносини є в натуралістичній природі комерційного кредиту. Капіталотворча теорія кредиту є лише результатом подальшого розвитку форм буття кредиту взагалі, теоретичних поглядів на саму природу комерційного кредиту. Отже, сьогодні можна говорити про виникнення інтегрованої теорії кредиту, оскільки натуралістична й капіталотворча теорії виявляють як онтологічну, так і гносеологічну (пізнавальну) спільність» [153, 56].

А. Ієріг, Х. Шук вважають, що кредит виникає тоді, коли одна сторона (кредитор) надає іншій (позичальникові) право розпоряджатися певними коштами, причому останній зобов'язується повернути їх до встановленого терміну. За надане право користування капіталом сплачується компенсація – відсоток. Це соціально-психологічний підхід до розуміння кредиту, відповідно до якого позиковий капітал утворився внаслідок суб'єктивної схильності кредиторів до кредитування. На наш погляд, подібне психологічне пояснення суті кредиту для економічної науки неприйнятне, оскільки не виділяє причини такої поведінки – бажання з максимальною ефективністю використати наявний капітал.

Наступним підходом, що був основним у радянській політичній економії, потрібно назвати розуміння суті кредиту як форми руху позичкового капіталу (стосовно соціалізму – теорія позичкового фонду). До прихильників даного підходу належать Е. Я. Брегель [16, 39], Г. А. Шварц [205, 11], І. В. Левчук [117, 10], О. І. Лаврушин [113, 53], М. Г. Антонов, М. А. Пессель [6, 21] та ін. Стосовно сучасного етапу розвитку економічної науки А. Ю. Барінова пропонує модернізувати таке визначення введенням замість поняття «позичковий капітал», на її думку, ширшого поняття – «кредитний ресурс», який включає не тільки вільні кошти підприємств, а й інших суб'єктів економіки, включаючи державу, домашні господарства, іноземних агентів, а також здатність банків «примножувати» ресурси. «На сучасному етапі позичковий капітал переростає в кредитний ресурс, основа позичкового фонду стає ширшою» [11, 117].

При плановій, централізованій економіці кредит трактували як рух позичкового фонду суспільства (тобто недооціню-

вали його як самостійне явище, а сферу застосування штучно обмежували), а при ринковій – набуває форми руху позичкового капіталу.

Заслуговує уваги погляд О. І. Лаврушина на те, що кредит – категорія історична і змінюється із зміною способу виробництва [112]. Підтримуючи позицію О. І. Лаврушина, вважаємо за необхідне доповнити її тим, що при зміні командно-адміністративного способу організації виробництва на ринковий відбувається і зміна рушійної сили кредитних відносин від суспільного характеру (тобто кредит слугує суспільним інтересам) до приватного, де прагнення до отримання максимального прибутку з кожної грошової одиниці є визначальним. Однак, в сучасних умовах приватний інтерес отримання прибутку обмежується суспільною необхідністю організації ефективної системи відтворення.

Сьогодні кредит повинен слугувати суспільству в цілому, створювати потенціал для подальшого стійкого розвитку економіки та ефективніше задовольняти його потреби.

На наш погляд, підхід, який представляє кредит як економічні відносини між двома і більше сторонами, що виникають з приводу руху позичкового капіталу [184, 381; 194, 76; 126, 27], також не дає вичерпної характеристики категорії кредиту. Позичковий капітал сам є складним економічним явищем і не має єдиного трактування. Залежно від варіантів останнього змінюватиметься й розуміння кредиту. Однак, ми погоджуємося з тим, що кредит як економічну категорію варто, перш за все, розглядати як певний вид суспільних відносин. Проте кредит – не всякі суспільні відносини, а лише такі, що відображають економічні зв'язки, рух вартості. Адже функціонування кредитних відносин перебуває під впливом системи суспільних відносин і, насамперед, – відносин власності, які є системоутворюючими для всіх вартісних відносин, у тому числі й кредитних. Тому відносини власності й визначають першочерговий характер руху позиченої вартості в масштабах суспільства, що проявляється в характері конкретної кредитної угоди. При цьому необхідно наголосити, що поняття кредиту ширше, ніж відносини, пов'язані з рухом позичкового капіталу. Так, професор М. М. Ямпольський [216, 31] доводить, що є чимало різновидів кредитних відносин, які навряд чи можна розглядати як рух

власне позичкового капіталу. Наприклад, ті, що виникають у вкладних операціях, та ще деякі інші види боргових відносин.

Наступне трактування суті кредиту – акумуляційно-перерозподільчий підхід, відповідно до якого кредит є формою акумуляції і розподілу тимчасово вільних грошових коштів [42, 150; 195, 9]. Воно також не може бути прийнятним, оскільки акумулювання не виражає сутності руху позиченої вартості. Накопичення ресурсів може здійснюватися не тільки для надання їх як кредиту, а й користування ними для потреб власного виробництва, де вони виступають не як отримані в кредит, а як власні кошти. Тому акумуляція ресурсів не може характеризувати суть кредитних відносин. Перерозподіл – не суть економічних відносин, а лише один із проявів їхньої суті. Акумулювання та розподіл – окремі етапи відтворювального кредитного руху вартості, а кредит, як особливий рух вартості, може бути представлений тільки всіма етапами. Тому з таким підходом до визначення суті кредиту ми не погоджуємося.

М. М. Ямпольський, С. В. Коломін [194, 347] та В. С. Волинський [28, 173] при визначенні суті кредиту акцентують увагу на принципах кредитування. Більшість із них основним принципом вважають поворотність. Так, М. М. Ямпольський пише: «Кредит – відносини, пов'язані з поворотним наданням ресурсів і погашенням зобов'язань, що виникають у зв'язку з цим» [216, 347]. Однак зауважимо, що поворотність властива не тільки кредитним, а й борговим відносинам (оренда, зберігання). Відмінність кредиту від інших видів боргових відносин полягає в еквівалентності повернення об'єкту кредиту. Поняття «еквівалент» у визначення кредиту ввів український учений М. І. Туган-Барановський: «Кредитною угодою називається така угода, за якої момент отримання будь-якої цінності відокремлений від моменту повернення її еквіваленту певним проміжком часу» [185, 354–355].

Інші автори також вважають за сутнісні ознаки кредиту принципи терміновості, матеріальної забезпеченості і платності. Наприклад, М. П. Денисенко кредит визначає як «позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання» [46, 78]. Однак ми вважаємо, що принцип матеріальної забезпеченості викону-

ється не завжди, іноді видають незабезпечені або частково забезпечені позики. Тому й цей принцип не може бути основою сучасних кредитних відносин. Що стосується принципу цільового характеру використання, то необхідно відзначити, що його не завжди дотримуються через недостатнє нормативне регулювання.

Ми вважаємо основним принципом кредитування поворотність, оскільки є види і форми кредиту, де не виконуються принципи терміновості, платності і матеріальної забезпеченості. Однак ми не відкидаємо їх, а лише виділяємо принцип, який завжди присутній у кредитних відносинах. Крім того, у даному підході зовсім не приділяється увага причині виникнення кредиту. Отже, на наш погляд, це неповне визначення сутності кредиту.

Зазначимо, що по-різному трактується суть кредиту й у чинному законодавстві України. Так, Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» кредит визначає як «...кошти і матеріальні цінності, які надаються в користування юридичним та фізичним особам на визначений термін і під відсоток...»; і далі: «...Кредит поділяється на фінансовий кредит, товарний кредит і кредит під цінні папери..., засвідчуючи відносини позики...» [91].

Варто зупинитися ще на одному визначенні кредиту, наведеному в статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: «Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми» [89]. Як бачимо, кредит уже не ототожнюють із грошовими (або матеріальними) коштами (як, скажімо, у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств»), а розглядають як зобов'язання, що впливають (відповідно до статей 4 та 151 Цивільного кодексу України) з договору або з інших підстав. Тобто кредит розглядається як економічні відносини, передбачені законом або як такі, що не суперечать йому.

Оскільки в сучасній науці немає єдиного загальноновизнаного трактування кредиту, то у різних законах України маємо також різні підходи до тлумачення суті цієї економічної катего-

рії, на якому, зрештою, будуються всі кредитні відносини в країні. А це, безумовно, справляє негативний вплив на організацію банківського кредитування в цілому.

На нашу думку, кредит – це рух позиченої вартості в грошовій і матеріальній формі, на умовах зворотності її еквіваленту і платності, в основі якого, з одного боку, лежать прагнення суб'єктів кредитних відносин найефективніше використовувати грошові і матеріальні ресурси для отримання максимального прибутку, а з іншого – необхідність задоволення виробничих і споживчих потреб суспільства. Саме таке тлумачення даної дефініції, з нашої точки зору, підкреслює його здатність впливати на відтворювальні процеси у суспільстві, оскільки від ефективного використання кредитних коштів залежить економічний розвиток загалом.

На нашу думку, важливим аспектом суті кредиту є його здатність впливати на економічні процеси. Таким чином, кредит необхідно розглядати як важіль розвитку економіки, досліджувати його вплив на виробництво, розподіл, сферу обігу і грошовий оборот.

Значенню кредиту в розвитку економіки приділяли увагу багато зарубіжних (Дж. Ло, І. Шумпетер, Дж. Кейнс, Р. Голдсміт, С. Коваль, Х. Дугел, Д. Крімер, П. Самуельсон, С. Харріс, Дж. Ст. Мілль, А. Маршалл, М. Фрідмен, О. Лаврушин та ін.) і вітчизняних авторів (М. І. Туган-Барановський, М. І. Савлук, А. М. Гальчинський, Н. І. Версаль, О. В. Дзюблюк, Т. В. Дорошенко).

На думку Дж. Ло, кредит здатний привести в рух усі невикористані виробничі можливості країни, створювати багатство і капітал.

П. Самуельсон і С. Харріс вважають, що вся економіка є кредитною за своїм характером. Кредитними операціями охоплені всі стадії відтворювального циклу – від процесів інвестування і міжгалузевого переливу капіталу до фази товарної реалізації, розподілу і перерозподілу доходів.

Ми вважаємо, що для сучасної економіки України наведені вище твердження (П. Самуельсона, С. Харріса, Й. Шумпетера, Дж. Ло, Х. Дугела, Д. Крімера) не зовсім придатні, оскільки підприємства вважають за краще використовувати власні фінансові ресурси для розвитку. Це відбувається через нерозви-

неність ринку позичкових капіталів і дорожнечу позичкового капіталу. Однак, кредитні відносини поступово розвиваються і здійснюють все більший вплив на процеси відтворення.

На нашу думку, особливістю кредиту як важеля розвитку економіки є дія на економічні відносини через зміну перерозподільних процесів, тобто його доцільно розглядати як спосіб перерозподілу вартості. Лише таким чином, через направлення фінансових ресурсів у певні сфери і для досягнення різних цілей, кредит може впливати на різні стадії відтворення і стимулювати розвиток економіки.

Підтримуючи підхід С. А. Бахматова та інших економістів, вважаємо, що кредит має важливе значення у сферах розподілу і перерозподілу. С. А. Бахматов зазначає: «...Кредит вирішує протиріччя, що виникають між необхідністю вільного переливу капіталу з одних галузей виробництва в інші та осіданням його у вигляді засобів виробництва в певних сферах економіки в натуральній формі. Через кредит здійснюється перерозподіл капіталу між різними галузями, підприємствами і територіями відповідно до кон'юнктури ринку, що змінюється, і необхідності оптимізації виробництва. Вільні грошові кошти і доходи підприємств, приватного сектору і держави мобілізуються, акумулюються в рамках загальної економічної системи і перетворюються в позиковий капітал, що передається в ті сектори економіки, де є потреба в додаткових коштах» [12, 6]. Тому кредит необхідний, перш за все, як еластичний механізм галузевого і структурного переливу вільного капіталу з одних галузей виробництва до інших і вирівнювання норми прибутку між ними.

При цьому в ринковому процесі перерозподілу основним критерієм виступають очікуваний дохід та існуючі ризики. Але органи державної влади в сучасній ринковій економіці покликані втручатися у перерозподільні відносини і направляти рух кредитних ресурсів на досягнення поставлених цілей розвитку виробництва. У цьому і полягає процес стимулювання розвитку виробництва на основі кредитних важелів.

І. К. Ключников вважає, що кредит слугує могутнім важелем прискорення процесу відтворення внаслідок того, що саме на його основі здійснюється централізація капіталу. Кредит дозволяє укріплювати позиції великих підприємців у конкурент-

ній боротьбі на основі використання залученого капіталу, через те ринковому способу виробництва внутрішньо властиве прагнення до розширення кредиту, що знаходить свій вираз у випереджаючому зростанні кредиту по відношенню до зростання суспільного виробництва [57, 22]. Подібні тенденції характерні як для світової економіки в цілому, так і для України. Хоч темпи розвитку банківської системи випереджають темпи економічного розвитку, обсяги кредитування недостатні для задоволення потреб виробництва.

Оскільки всі стадії відтворення взаємопов'язані, то перерозподільні процеси істотно впливають на виробництво. Кредитні ресурси разом з власними коштами підприємств можуть брати активну участь в забезпеченні процесу виробництва необхідними фінансовими ресурсами. Так, Ю. А. Жангерев вважає, що кредит «повинен брати активну участь у забезпеченні виробництва відповідними грошовими коштами при оптимальному поєднанні власних і позикових джерел» [66, 64]. Кредитні ресурси можуть виступати джерелом поповнення, як основного, так і оборотного капіталу підприємства.

На нашу думку, кредит істотно впливає на розширення виробництва. Він необхідний для виникнення нових підприємств і виробництв, а також розвитку тих, що вже існують, тут він виступає джерелом інвестицій в основний і оборотний капітал. Однак «...при задоволенні таких потреб можливе використання позикових коштів для покриття різних недоліків у роботі підприємств, в тому числі для покриття необґрунтовано завищених запасів, вкладень у дебіторську заборгованість та ін. Це означає, що характеристика ролі кредиту як важеля, що сприяє безперервності виробництва та його розвитку, виявляється прямолінійною, оскільки не виключено застосування кредиту, яке може вплинути на уповільнення виробництва і реалізацію продукції. Така можливість покладає неабияку відповідальність на кредиторів, які повинні докладати необхідних зусиль для запобігання втягування позикових коштів у задоволення необґрунтованих потреб, що разом з тим ставить під сумнів можливість повернення наданих у позику коштів» [112]. На роль кредиту в задоволенні потреби підприємців у додатковому капіталі вказує і М. Ю. Бортник. Відповідно до теорії економічного розвитку І. Шумпетера здійснення інновацій (у будь-якій формі) можли-

ве тільки при створенні додаткової «купівельної спроможності» і для розвитку реальної економіки необхідне кредитування підприємців. Кредит відкриває їм доступ до господарського потоку благ... ще до того, як вони отримають на це обґрунтоване право...» [209, 216]. Таким чином, І. Шумпетер підкреслює інноваційний характер кредитних відносин. «Не можна стати підприємцем, не ставши заздалегідь боржником. Він стає боржником через внутрішню необхідність, властиву процесу розвитку» [209, 211].

С. Н. Сахаровський відзначає велику роль кредиту в забезпеченні науково-технічного прогресу, оскільки розширює можливості по фінансуванню інновацій [169, 28]. Але в сучасній економіці кредит в даній ролі практично не використовується через високий ризик кредитування науково-технічного прогресу і високої вартості кредитних ресурсів.

Крім важливого впливу на сферу обігу, кредит активно впливає на попит в економіці шляхом перерозподілу і зміни обсягу купівельної спроможності на продукцію різних сфер і галузей споживчого і виробничого призначення залежно від розвитку різних форм кредиту. Наприклад, розвиток іпотечно-го кредитування збільшує попит на житло, а, відповідно, й на пропозицію житла в перспективі. Розвиток споживчого кредиту збільшує рівень споживання в країні товарів і послуг, таким чином, кредит впливає і на попит в економіці, зокрема на попит на продукцію.

Оскільки всі стадії відтворення взаємопов'язані, то зміна попиту впливає і на виробництво. І. Шумпетер, проаналізувавши вплив кредиту на сферу виробництва через зміну попиту на засоби виробництва, писав: «Кредит дозволяє підприємцеві за допомогою формування свого попиту на потрібні йому засоби виробництва вилучати їх зі сфери традиційного застосування і цим спрямовувати розвиток економіки новим шляхом. Отже, кредит є важелем вилучення благ» [209, 215]. Таким чином, І. Шумпетер вважав, що кредит здатний до безмежного розширення, є рушійною силою відтворення, економічного розвитку і сприяє постійному економічному зростанню. Ця теорія отримала назву експансіоністської теорії кредиту.

На наш погляд, кредит необхідно використовувати на всіх рівнях і стадіях суспільного відтворення. Кредит впливає на

суспільне споживання відповідно до властивих йому принципів терміновості, платності і поворотності. Ці принципи впливають на виробництво через бюджетні обмеження, тобто стимулюють позичальника до ефективнішої діяльності.

Оскільки надання кредиту дає можливість отримання відсотків, то це стимулює суб'єктів господарювання ефективніше використовувати ресурси, що є у них, з метою отримання додаткового прибутку від розміщення позикового капіталу. Так, В. Лексис вважає, що кредит має продуктивний характер, який полягає в тому, що його надання дозволяє отримувати відсотки та збільшувати дохід при його використанні [118, 30–31]. До того ж кредит дозволяє використовувати тимчасово вільні ресурси. Таким чином, кредит впливає на сферу споживання, стимулюючи ефективніше використання економічних ресурсів. Цьому сприяє контроль, присутній в процесі кредитування, що змушує суб'єкта господарювання ухвалювати виважені рішення.

Потрібно зауважити, що орієнтація фінансових інвестицій на обслуговування реального сектору не завжди дає позитивні результати. Це характерно для періодів «перегріву» економіки, коли під впливом великого обсягу дешевих кредитів виникають надлишкові виробничі і торгові потужності. Слабшає зацікавленість в ефективному використанні ресурсів, розвивається інфляція, посилюється перевиробництво, економічна криза. Тому через відставання попиту на товари і послуги фірми не можуть повернути кредити вчасно. Тобто кредит може призвести до порушення економічних пропорцій, сприяти формуванню нестабільності, заперечуючи свою функцію – забезпечення ефективного функціонування системи виробництва. Однак, при недостатньому кредитуванні економіки, навпаки, може зменшитися попит, у тому числі й на засоби виробництва, падатимуть ціни, що призведе до зниження інтересу суб'єктів господарювання до економічної діяльності.

Крім того, кредит, як вважає С. А. Хусаїнов, підсилює диспропорції суспільного відтворення, полегшуючи розвиток найбільш прибуткових галузей промисловості і затримуючи розвиток галузей промисловості, в які не притягується позичковий капітал [198, 10–11]. Позичковий капітал спонтанно прямує тільки в прибутковій сфері економіки і може покинути підприємства, галузі і території, які не обіцяють йому отримання до-

ходу на ринковому рівні, або при зростанні ризиків кредитування. Таким чином, не можна однозначно оцінити вплив кредиту на розвиток економіки. Він може породжувати і підтримувати як економічне зростання, так і спад. Сучасний кредит і кредитні відносини в Україні носять перехідний характер, вони відображають кризовий стан вітчизняної економічної системи.

Втім, на наш погляд, кредит, попри негативний прояв в умовах перехідної економіки, більшою мірою позитивно впливає на перебіг економічних процесів в країні. Таким чином, роль кредиту як економічної категорії в умовах розвитку ринкових відносин полягає у такому: 1) слугує важливим чинником прискорення процесу відтворення, оскільки через спрямування фінансових ресурсів у різні сфери суттєво впливає на різні стадії розширеного відтворення і стимулює виробництво; 2) виступає потужним джерелом інвестицій в основний та оборотний капітал, а відтак істотно впливає на розширення виробництва, 3) забезпечує науково-технічний прогрес, оскільки розширює можливості щодо фінансування інновацій; 4) активно впливає на попит в економіці шляхом розподілу і зміни обсягу купівельної спроможності; 5) стимулює суб'єктів економіки ефективніше використовувати ресурси з метою отримання додаткового прибутку від розміщення позикового капіталу.

Підсумовуючи вищевикладене, треба зауважити, що кредит в умовах перехідної економіки є важливим інструментом впливу на процес розширеного відтворення, оскільки саме він є рушійною силою стимулювання виробництва.

1. 2. Кредитні важелі як основа стимулюючого впливу банків на виробництво

Найважливішою умовою розвитку виробництва є наявність у підприємств необхідного обсягу фінансових ресурсів, а відтак і виникає проблема пошуку їх джерел. Відомо, що джерелами фінансових ресурсів підприємств можуть виступати як власні кошти, так і залучені. Так, власні кошти фірми-виробника формуються спочатку в період її заснування, і далі використовуються в процесі її діяльності. Обсяг і якість позичкових джерел значною мірою залежать від зовнішніх чинників, а саме: роз-

витку ринку позичкових капіталів; рівня позичкового відсотка, що склався; термінів і обсягів кредитних ресурсів тощо. Таким чином, за умов розвитку ринкових відносин вкрай актуальним залишається питання формування оптимальної структури фінансових ресурсів підприємств реального сектора, що в цілому позитивно позначиться на процесі виробництва.

За таких обставин, на наш погляд, вагоме значення у вирішенні проблеми формування фінансових ресурсів підприємств має використання особливостей функціонування кредиту як фактора економічного зростання загалом та посилення його впливу на підприємницьку активність зокрема. Тому підвищення ролі кредиту у сучасних умовах, необхідність створення адекватного механізму видачі та погашення позик та переходу до використання економічних методів управління дає новий імпульс для теоретичного обґрунтування суті кредитного важеля та виокремлення практичних аспектів його реалізації. Треба звернути увагу, що ще ранні представники економічної думки визнавали факт стимулюючого впливу кредитних важелів на стан виробничого сектору економіки і вважали, що шляхом регулювання фінансових потоків між виробництвом і споживанням можна домогтися ефекту економічного зростання у виробничій сфері.

Так, вперше питання про можливість стимулюючого впливу грошово-кредитних заходів на виробничі процеси в реальному секторі економіки розглянув у своїх працях Д. Юм. Йому належать ідеї про те, що експансіоністська грошово-кредитна політика, що призводить до збільшення грошової маси в обігу, стимулює розвиток промисловості на нетривалій період: «На мою думку, у проміжній ситуації між появою додаткової кількості грошей і ростом цін, збільшення кількості золота і срібла сприяє розвитку промисловості» [222, 35].

Питанням стимулювання інвестиційної активності в частині залучення вільних грошових коштів – власного капіталу і позичкових кредитних ресурсів (лихварський капітал) – надавав важливого значення у своїх працях А. Сміт [174, 79]. Він доводив, що саме у сфері промислового виробництва капітал дає найбільшу віддачу, оскільки яку б частку своїх запасів людина не потратила як капітал, вона завжди очікує повернення його з прибутком. Саме тому у галузі промислового виробництва капі-

тал, затрачений на утримання робочої сили, виконавши функцію капіталу для інвестора, створює дохід останнього. На думку А. Сміта, ощадливість, яка сприяє росту багатства, повинна бути використана тільки як потенціальний ресурс майбутнього відтворення. Ідея про те, що регулюванням відсоткової ставки за кредити можна залучити капітал у сферу промислового виробництва, була основою в його пропозиціях щодо закону про лихварство.

Необхідно відзначити, що хоча питання впливу кредитних важелів на виробництво розглядали ще ранні представники економічної думки, у вітчизняній і закордонній літературі досі не існує однозначного визначення кредитного важеля. Термін «кредитний важіль» досить поширений в економічній літературі і кредитні важелі розглядали багато науковців, однак ніде не пояснюється його зміст. До цього часу не було розкрито теоретичної суті кредитного важеля. Він застосовувався тільки як назва. Отже, наша мета полягає в тому, щоб визначити і охарактеризувати сутність кредитного важеля і його вплив на виробництво.

У зарубіжній літературі під важелем розуміють засоби здійснення впливу для досягнення мети і англійською мовою важіль звучить *leverage*. *Leverage* перекладається як дія важеля, зусилля, досягнуті завдяки принципу важеля і в одному з варіантів – як відношення плечей важеля [62].

Термін «леверидж», який запозичений від американського терміну «*leverage*», досить широко використовується у вітчизняній спеціальній літературі.

Традиційно в економічній літературі під поняттям леверидж, в буквальному змісті цього слова, розуміють фактор, незначні зміни якого можуть привести до суттєвих змін результативного показника [196, 381]. Точніше – це потенційні можливості впливати на прибуток шляхом певної зміни співвідношення деяких факторів або важелів. У Великобританії з цією метою використовується термін «*gearing*». У сучасному фінансово-кредитному словнику леверидж – це використання залучених коштів для збільшення дохідності капіталу [175].

А. Загородній під левериджем розуміє фінансовий механізм управління формування прибутку підприємства, який забезпечує оптимальне співвідношення окремих видів капіталу чи окремих видів витрат [60, 173].

Загалом, важіль треба розуміти як засіб зміни економічного стану об'єкту, здійснення повороту в економіці. На нашу думку, у кредитних відносинах дія кредитного важеля полягає у впливі на обсяги позикового капіталу, що надається суб'єктам господарювання, а також впливу на джерела, умови, напрями його використання та форми передачі. Відповідно, суб'єкти господарювання, використовуючи позикові кошти, змінюють обсяги і якість інвестицій у виробництво, поповнюють обсяги оборотного капіталу, змінюють чисту рентабельність власного капіталу, розвивають свій інноваційний потенціал.

На нашу думку, кредитний важіль необхідно виділити як окреме поняття, а не розглядати як вплив кредиту на економіку. Кредит – ширша економічна категорія, яка відображає певні суспільні відносини, а кредитний важіль показує саму дію кредиту, тобто його безпосередній вплив на виробничий процес підприємства через надходження додаткових ресурсів. Інакше кажучи, кредит – це відносини, кредитний важіль – форма впливу кредиту.

На наш погляд, поняття кредитного важеля потрібно розуміти як вираження економічних взаємовідносин, закріплених у нормативно-правових актах і направлених на стимулювання економічних агентів, як учасників виробничого процесу. Як зазначалось вище, зміст поняття кредитного важеля як дефініції в економічній літературі не аналізується, а відтак у монографії по суті вперше зроблено спробу не лише визначити цю дефініцію, що важливо для теорії кредиту, а й проаналізувати вплив кредитних важелів на виробництво, що має важливе значення для практики банківської справи.

На відміну від поняття кредиту, кредитний важіль є передусім засобом, інструментом впливу на певний процес чи об'єкт застосування (у нашому випадку – це виробнича діяльність підприємств) задля досягнення певного результату (наприклад, збільшення прибутку).

Ступінь стимулюючого впливу кредитних важелів на підприємницьку активність залежить від стабільності всієї економічної системи держави.

Отже, на нашу думку, кредитний важіль – це сукупність прийомів та методів впливу суб'єктів кредитних відносин на стан економічної активності суспільства через зміну обсягів

вартості, що передається у тимчасове користування у грошовій і матеріальній формі, а також зміну джерел, умов, напрямів і форм передачі позиченої вартості. Саме у такому контексті поняття кредитного важеля пропонується вперше.

Оскільки leverage перекладається в одному із варіантів як відношення плечей важеля, то виходячи з того, що важіль є своєрідним балансуєчим коромислом, дію кредитного важеля на мікрорівні, а саме на виробничу діяльність суб'єктів господарювання можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1. 1).

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [34, 118].

Практична реалізація кредитних операцій комерційного банку у відносинах із суб'єктами господарювання або, простіше, між кредитором і позичальником здійснюється через укладення кредитної угоди. Саме вона є відправною точкою відносин між кредитором і позичальником. Оскільки укладенню кредитної угоди передують оцінка кредитоспроможності позичальника і, відповідно, й ризику, пов'язаного із видачею кредиту, то, з іншого боку, після укладення кредитної угоди здійснюються видачі кредитів, направлених на досягнення мети, досягнення результату. Вплив кредитного важеля на об'єкти кредитування зображено схемою (рис. 1. 1), де КУ – кредитна угода, К (А) – кредитор, П – позичальник, А – амплітуда, Ф – фактор, Р – результат (наслідок), ПВ – плече важеля.

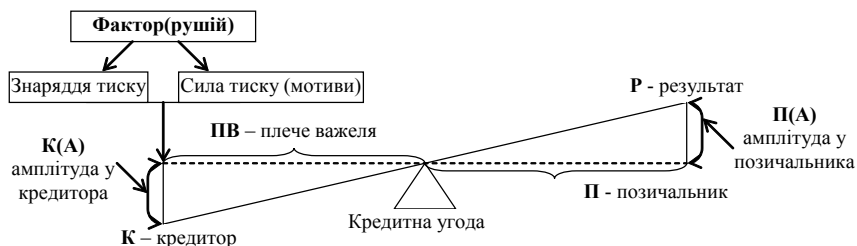

Рис. 1. 1. Вплив кредитного важеля на об'єкти кредитування

Фактор – це суб'єкт кредитних відносин, що має визначальний вплив на укладення кредитної угоди, а також умови і обставини, за яких настає виконання кредитної угоди.

Рушіями можуть виступати: комерційний банк (відділення), центральний банк, Кабінет Міністрів, Верховна Рада, міждержавні об'єднання (ЄС, ЄЕП), міждержавні організації (МВФ, МБРР).

Дія фактора залежить від його інтересів, пов'язаних з мотивами та знаряддями, якими він діє. Сила тиску фактора – це мотиви позичальника, інтереси кредитора та знаряддя тиску. Рушієм мотивом кредитних відносин є отримання додаткового доходу кожним із суб'єктів кредитних відносин. Рушієм може бути як кредитор, так і позичальник. Інтересами кредитора, крім отримання прибутку, можуть бути: проникнення в галузь, підтримка товаровиробника, довгострокова співпраця, що дасть в подальшому можливість отримати прибуток.

Інтересами позичальника є реконструкція об'єкта і впровадження нового проекту, які дозволяють зберегти фінансові позиції в умовах конкурентного середовища і забезпечують достатність коштів для розвитку, а також готовність до співпраці, оцінка його можливостей на предмет укладення угоди.

Мотиви – це мета і рушій фінансового проекту, тому метою є обґрунтована необхідність фінансування проекту та отримання додаткового прибутку.

Пропонуємо під знаряддями тиску розуміти елементи кредитної угоди, систему способів і засобів кредитування, а саме величина процентної ставки, форми і методи кредитування (карткові кредити, овердрафт тощо), терміни кредитування.

До знарядь тиску можна віднести відповідні проекти кредитування, типи кредитних угод, пільги з боку держави (пріоритети), пільги в оподаткуванні.

Розглядаючи залежність між силою тиску і плечем важеля (рис. 1. 2), видно, що сила тиску обернено пропорційна плечу важеля. Тут діють фізичні закони, але вони мають прояв до конкретних механізмів кредитування. Чим менше плече, тим менша амплітуда і навпаки. Тому співвідношення плечей пропорційне співвідношенню амплітуди. Чим більше плече, тим менший тиск і навпаки. Обмежуючись важелем, як відношенням плечей тиску, кредитні операції можна класифікувати на такі три типи:

- кредитні операції з високим кредитним важелем (Міністерство фінансів, уряд),
- кредитні операції із середнім кредитним важелем (Національний банк України),
- кредитні операції з низьким кредитним важелем, які здійснюють комерційні банки.

Фактором кредитних відносин в економіці може виступати на макрорівні уряд в особі його міністерств, які укладають міжнародні договори за проектами інвестування в окремі галузі та конкретні проекти. Виконання цих проектів та обґрунтування інших закладається в грошово-кредитну політику Національного банку України (НБУ). Безпосередніми виконавцями грошово-кредитної політики у дворівневій банківській системі є комерційні банки. Звідси впливає поділ факторів кредитної угоди на три агенти: уряд, НБУ і комерційні банки. Відповідно уряд забезпечує кредитно-інвестиційну діяльність на найвищому рівні. Якщо ініціатива укладення кредитної угоди виходить від уряду, то такі кредитні проекти пропонуємо називати операціями з високим кредитним важелем. Відповідно до рис. 1. 2, такі операції (Ф1) мають найбільшу амплітуду позичальника, а, значить, і найбільшу ефективність впливу на результат діяльності позичальника.

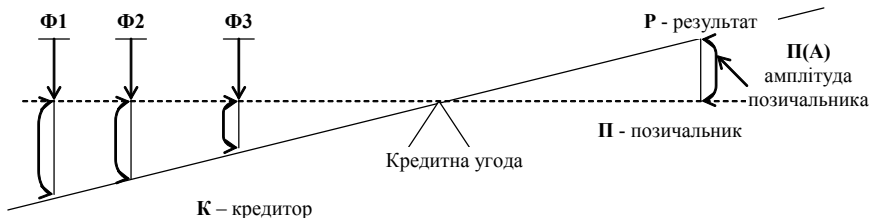

Рис. 1. 2. Залежність між силою тиску і плечем кредитного важеля

Національний банк України розробляє і втілює грошово-кредитну політику, узгоджену з урядом. Ті кредитно-інвестиційні програми, що розробляються за ініціативою самого НБУ, пропонуємо називати операціями з середнім кредитним важелем (Ф2).

Безпосередніми виконавцями заходів кредитно-інвестиційної політики виступають комерційні банки, що надають кредити позичальникам. Однак, якщо комерційні банки самі виступають ініціаторами укладення кредитних угод, то такі кредитні проекти пропонуємо називати операціями з низьким кредитним важелем. Оскільки амплітуда коливань таких операцій (Ф3) найменша, відповідно і ефективність впливу таких операцій поступається операціям з високим чи середнім кредитним важелем.

Таким чином, залежно від того, хто виступає фактором кредитних відносин, залежить вибір та застосування кредитних важелів і відповідно, ефективність їх впливу на виробництво та його обсяги. Оскільки банківська система є основним кредитором реального сектору, то, застосовуючи певні кредитні важелі, вона впливає на результати виробничої діяльності підприємств. Наприклад, Національний банк України через монетарні інструменти (регулювання норм обов'язкових резервів, регулювання облікової ставки, зміна умов рефінансування комерційних банків, операції на відкритому ринку, регулювання курсу національної валюти) впливає на кредитну активність комерційних банків. Комерційні банки, в свою чергу, через застосування кредитних важелів (процентна став-

ка, термін кредитування, види кредитування, умови надання кредиту) впливають на обсяги кредитування суб'єктів господарювання, а звідси на зростання або зниження обсягів виробництва. Застосування кредитних важелів банківською системою задля впливу на певні результати виробничої діяльності суб'єктів господарювання можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1. 3).

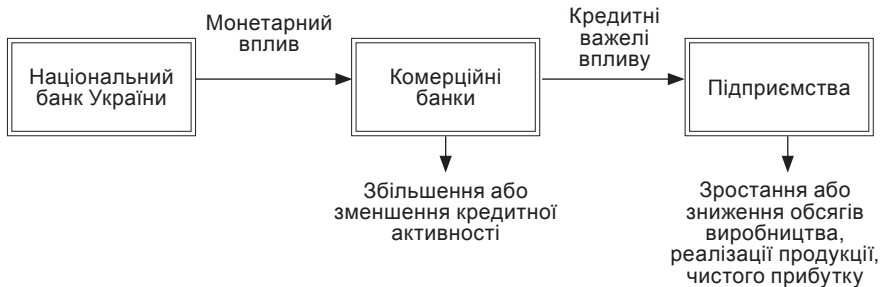

Рис. 1. 3. Застосування кредитних важелів банківською системою

Розглянемо, як впливає час на результат або на ефект кредитного важеля за рис. 1. 4. Залежно від терміну дії кредитної угоди або від терміну повернення коштів кредитором позичальником розрізняють: коротко-, середньо- і довгострокові кредитні важелі. До короткострокових кредитних важелів належать кредити з терміном до одного року, до середньострокових – з терміном від одного до трьох років і довгострокові – понад три роки. З рис. 1. 4 видно, що чим більший проміжок часу, тим кращий ефект кредитного важеля, вищий результат. Отже, термін і результат перебувають у прямій залежності. Це ще раз доводить, що саме через застосування довгострокових кредитних важелів можна досягти максимального результату у фінансуванні проекту, стимулюванні промислового виробництва, тому позичальник зацікавлений саме у довгострокових кредитних важелях, на відміну від кредитора. Через те, що використання довгострокових кредитних важелів пов'язане з більшим ризиком, кредитор зацікавлений у використанні короткострокових кредитних важелів. Отже, довгострокові кредитні важелі мають більший ефект впливу на виробництво.

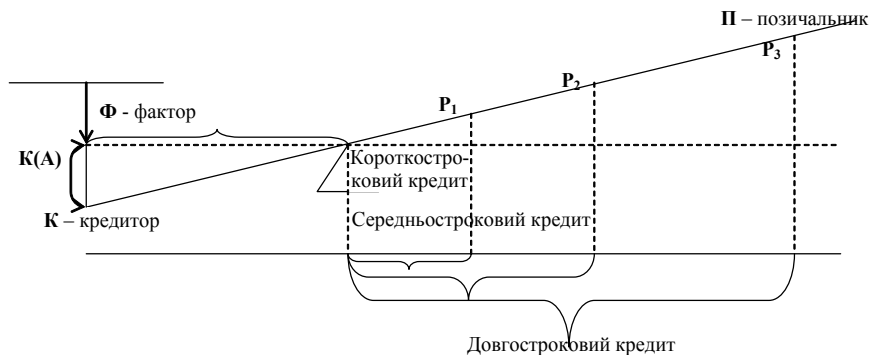

Рис. 1. 4. Залежність результату кредитного важеля від часу

Однак варто зазначити, що дієвість кредитних важелів залежить від ряду чинників. Тому, чинники впливу, що визначають дієвість кредитних важелів на виробництво, ми пропонуємо класифікувати наступним чином (додаток А).

По-перше, виділимо чинники прямого впливу на дієвість кредитних важелів. Заходи такого роду безпосередньо стимулюють кредитування виробництва. Серед них можна виділити бюджетні (розробка і реалізація кредитно-інвестиційних програм, надання гарантій банкам, субсидування процентних ставок, продовження термінів надання кредитів та ін.), організаційні (формування організаційної структури кредитної системи, створення нових кредитних інститутів).

По-друге, чинники непрямого впливу на дієвість кредитних важелів, що створюють сприятливі умови для розвитку інвестиційного кредитування. Це правові, інформаційно-аналітичні і маркетингові.

До правових чинників непрямого впливу на дієвість кредитних важелів, на нашу думку, належать:

- захист прав і законних інтересів суб'єктів кредитно-інвестиційної діяльності;
- встановлення порядку і умов надання бюджетних, пільгових кредитів, гарантій.

До інформаційно-аналітичних чинників, які впливають на дієвість кредитних важелів належать:

- аналіз стану та оцінка перспектив розвитку галузей промисловості;
- розробка нових проектів кредитування;
- створення єдиної бази даних про кредитно-інвестиційні проекти, зокрема, що мають гарантію або фінансову підтримку держави;
- встановлення постійних контактів із закордонними центрами підтримки бізнесу з метою отримання фінансової підтримки; організація консультативної і методичної допомоги, запровадження сучасних методів інвестиційного аналізу і проектування.

Серед маркетингових чинників можна виділити: створення відкритої бази даних про кредитно-інвестиційну діяльність держави; організацію і проведення інвестиційних конкурсів, аукціонів інвестиційних проектів; формування відкритої бази даних по підприємствах, що потребують інвестицій.

Ми вважаємо, що для ефективного стимулювання розвитку виробництва потрібно враховувати усі чинники підвищення дієвості кредитних важелів.

На нашу думку, механізм впливу кредитних важелів на розвиток виробництва – це порядок дії різних видів кредитних важелів, на умови функціонування і розвитку підприємств і галузей промисловості, перш за все, на обсяги кредитних ресурсів підприємств, їх джерела, напрями використання, види і форми кредиту, умови їх надання (процентна ставка, термін кредитування і тому подібне), напрям кредитних потоків. Як зазначалось вище, дія кредитних важелів залежить від ряду чинників (див. додаток А).

На джерела і обсяги кредитних ресурсів впливають наступні чинники: бюджетні (бюджетне кредитування, надання гарантій органами влади), маркетингові.

На кредиторів здатні впливати організаційні чинники: створення додаткових інститутів кредитування і об'єктів інфраструктури, ініціювання сумісних з фінансово-кредитними організаціями програм кредитування.

На форми, види і умови кредитування мають вплив бюджетно-податкові (субсидування процентних ставок, продовження термінів кредитів), інформаційні (консультативна допомога для розвитку нових форм кредитування) і правові чинники.

Безпосередній вплив на діяльність підприємств, а саме на їхні фінансові ресурси впливають бюджетні чинники: програми кредитування пріоритетних підприємств і галузей, інвестиційних проектів та ін.

Варто наголосити, що принципово важливе значення для застосування кредитних важелів має інвестиційна привабливість позичальників, як фундаментальна властивість кредитних відносин. При виборі потенційного позичальника капіталу кредитор зацікавлений у розміщенні коштів у контрагента з позитивною кредитною і комерційною репутацією [147, 122]. Інвестиційна привабливість позичальника, на нашу думку, залежить від:

- наявності різноманітних галузей і об'єктів інвестування;
- загальних тенденцій розвитку галузей, особливості галузевої структури;
- наявністю кредитоспроможності позичальників;
- насиченості чинниками виробництва (природними ресурсами, робочою силою (необхідного освітнього рівня), основними фондами, інфраструктурою);
- обсягом споживчого попиту;
- віддаленістю від центру;
- природними ризиками (наявністю специфічних природних явищ, що ускладнюють розвиток і розміщення продуктивних сил);
- політичними ризиками, що впливають на розвиток основних галузей економіки. Мова йде, насамперед, про своєчасність ухвалення рішень і нормативно-правових актів, необхідних для нормальної роботи суб'єктів господарювання, недосконалості законодавства, бюрократичні бар'єри.

Привабливість виробництва для кредитування стимулює частина бюджетних (надання гарантії) та інформаційно-аналітичних чинників.

Кредитний важіль впливає на ефективність діяльності як позичальника (суб'єкта господарювання), так і кредитора (банк). На вибір кредитних важелів та ефективність їхнього застосування впливає як поведінка самого позичальника, так і можливість її передбачити кредитором. Тому розглянемо залежність ефективності кредитного важеля від поведінки позичальника (рис. 1. 5): кредитний важіль, як одностороння проєкція, забез-

печує досягнення мети, коли поведінка позичальника не відхиляється від передбачуваної кредитором. Однак насправді вона піддається ризикам, тому результат від застосування кредитних важелів може сягати запланованого рівня P або ж відхилитися від нього як в один, так і в інший бік P_1 , P_2 , тобто очікуваний із-за зміни обставин.

Зворотній вплив поведінки позичальника на кредитора можна назвати «коливання кредитного важеля» (див. рис. 1. 5.). Саме коливання кредитного важеля має найбільший вплив на його ефективність для кредитора. Відхилення досягнутого результату від запланованого може призвести до збільшення ризику неповернення кредиту, що повинно бути підконтрольним кредиторю.

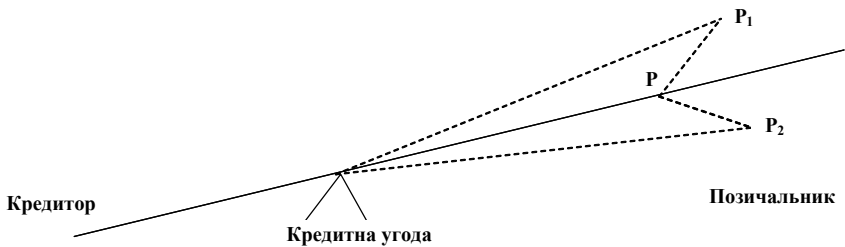

Рис. 1. 5. Залежність ефективності кредитного важеля відносно поведінки позичальника

Тому тут важливий моніторинг, інкасування кредитного боргу, а також робота з проблемними кредитами (освіта кадрів, обізнаність, управління кредитним портфелем, можливості ринку). Все це закладається в кредитну політику банку.

Таким чином, кредитна політика створює основу всього процесу управління кредитами, визначає об'єктивні стандарти, якими повинні керуватися банківські працівники, що відповідають за надання і оформлення кредитів, і управління ними. Тому правильне і чітке формулювання кредитної політики зверху, адекватне сприйняття її на всіх рівнях банку дозволяє керівництву банку підтримувати правильні стандарти в кредитуванні, уникати зайвих ризиків і правильно оцінювати можливості розвитку, а звідси і розширити спектр впливу кредитних

важелів на виробничий сектор, що сприятиме росту обсягів виробництва.

Особливу увагу потрібно звернути на поняття культури побудови політики кредитування, яка є важливим елементом, припускає певне мислення і уявлення про норми і цінності банківської діяльності (наприклад, не кредитувати операції із зброєю, не фінансувати ті або інші політичні рухи, секти, наукові дослідження і дослідити ін.). Окрім професіоналізму, важливого значення набуває рівень банківського сервісу і консультацій, що надаються, менталітет співробітників, їх готовність надати клієнтам послуги, дружелюбність. Наявність культури кредитного процесу є додатковою перевагою банку, що дає можливість завоювати вигіднішу конкурентну позицію. На жаль, в українських банках взаємодію стратегії і культури можна спостерігати не завжди, хоча кожна із них забезпечує половину успіху кредитної організації.

Отже, впливаючи на виробництво через кредитну політику банків, кредитні важелі сприяють ефективному використанню підприємницької ініціативи в галузі виробництва. Пріоритет у виборі кредитних важелів залежить від їхнього стимулюючого впливу. Крім того, на результати їхнього використання здатні вплинути й конкретні економічні умови. Тому питання ролі банків у фінансуванні економіки та можливість використання банками кредитних важелів для реального сектору є досить важливим і актуальним.

1. 3. Монетарний вплив центрального банку на кредитне стимулювання розвитку виробництва

Застосування банками кредитних важелів стимулювання розвитку виробництва значною мірою залежить від ефективності функціонування центрального банку і його впливу на кредитну активність банківських установ. У кредитному стимулюванні розвитку виробництва центральний банк відіграє чи не головну роль. За допомогою певних економічних і адміністративних інструментів він може безпосередньо впливати на кількість грошових ресурсів, на ресурсний потенціал комерційних банків та

їхні можливості кредитного впливу на виробництво, а відтак на ефективність економіки в цілому.

Таким чином, центральний банк, застосовуючи відповідні інструменти монетарної політики, впливає на можливості комерційних банків використовувати свої кредитні важелі для впливу на виробництво.

За характером впливу центрального банку на кредитне стимулювання комерційних банків, монетарні інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на кількісні і якісні.

За допомогою застосування кількісних інструментів центральний банк може впливати на кредитні можливості банків, а якісних – на вартість банківських кредитів.

За термінами впливу інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на довгострокові і короткострокові, відповідно до реалізації цілей грошово-кредитної політики. Під довгостроковими (кінцевими) цілями грошово-кредитної політики розуміють завдання центрального банку, реалізація яких може здійснюватися від 1 року до кількох десятиліть. До короткотермінових належать інструментів впливу, за допомогою яких досягаються проміжні цілі грошово-кредитної політики.

Оскільки практично всі інструменти монетарної політики певною мірою прямо або опосередковано можуть впливати на кредитну активність комерційних банків, а, відтак, – на стимулювання виробництва, то їх відповідно можна поділити на інструменти прямого і непрямого впливу. З огляду на предмет монографічного дослідження, зосередимо свою увагу саме на них.

Об'єктом впливу непрямих монетарних інструментів є банківська ліквідність, процентні ставки, девізна політика. Використовуючи ці інструменти, центральний банк впливає на грошову масу, рівень позичкового процента і обсяги кредитування.

Відповідно до пріоритетів економічних цілей країни центральний банк проводить монетарну політику, застосовуючи такі інструменти непрямого впливу на регулювання грошового обігу і обсягів кредитування економіки:

- регулювання облікової ставки (процентна політика);
- зміна умов рефінансування комерційних банків (політика рефінансування);
- регулювання норм обов'язкових резервів;

- проведення операцій на відкритому ринку;
- регулювання курсу національної валюти (девiзна політика).

Розглянемо основні інструменти регулювання грошового обігу детальніше.

Процентна політика – провідний метод регулювання грошового обігу – це регулювання відсоткових ставок центрального банку за кредитами, які він надає комерційним банкам у порядку рефінансування (тому їх ще називають ставками рефінансування). Як правило, виділяють дві ставки рефінансування: облікову і ломбардну. Однак об'єктом регулювання є офіційна облікова ставка центрального банку, оскільки вона найнижча серед ставок рефінансування і слугує орієнтиром при визначенні ціни на гроші. Доповненням облікової політики є ломбардна політика, яка полягає в наданні центральним банком кредитним установам позик під забезпечення векселів, цінних паперів і державних боргових зобов'язань. При здійсненні облікової і ломбардної політики центральний банк може впливати на певні галузі економіки шляхом заохочення або обмеження прийому до переобліку або як застави векселів певних суб'єктів господарювання, шляхом зміни вимог до якості векселів, що приймаються під заставу або до переобліку. Такий вплив у кінцевому випадку призводить до загальноекономічних наслідків. Наприклад, при введенні обмежень на певні цінні папери, центральний банк знижує кредитний потенціал комерційних банків, а, відтак, і застосування ними кредитних важелів стимулювання виробництва.

Збільшення ставок рефінансування призводить до зменшення попиту комерційних банків на кредити центрального банку, а, отже, до зменшення кредитних ресурсів комерційних банків, що в свою чергу зменшує можливості застосування ними кредитних важелів для покращення господарської діяльності суб'єктів господарювання. Зниження центральним банком ставок рефінансування має протилежні наслідки. Отже, зміст облікової і ломбардної політики полягає у тому, щоб зміною умов рефінансування кредитних установ впливати на ситуацію на грошовому ринку і ринку капіталів.

Оскільки комерційні банки при визначенні своєї процентної політики орієнтуються на рівень та динаміку облікової став-

ки центрального банку, то надто висока облікова ставка обумовлює і завищені процентні ставки комерційних банків. У результаті кредит стає занадто дорогим та недоступним для позичальників, що негативно впливає на виробничий сектор економіки.

У тісному поєднанні із процентною політикою використовується політика рефінансування.

Політика рефінансування – це зміна центральним банком не ціни, як у попередньому випадку, а певних умов надання кредитів комерційним банкам, тим самим, регулюючи попит на ці кредити. Відповідно центральний банк може змінювати асортимент таких кредитів, обмежуючи цільове використання кредитних ресурсів, лімітувати обсяги окремих позичок. Через рефінансування банків під заставу ОВДП, корпоративних облігацій, шляхом переврахування векселів, пряме кредитування банків, угоди РЕПО з державними облігаціями центральний банк може більш чітко і цілеспрямовано впливати на зміну банківських ресурсів, а, отже, і на їх кредитний вплив на виробництво.

Історично мінімальні резерви виникли у вигляді страхування ліквідності кредитних установ як гарантії вкладів клієнтів. Частково цей мотив використання мінімальних резервів використовується і сьогодні. Пред'являючи вимоги до мінімальних резервів, центральний банк підтримує їх ліквідність. Однак, як метод кредитно-грошового регулювання, цей інструмент є найбільш дієвим важелем впливу на кредитну активність банків. Вимоги мінімальних резервів використовуються практично в усіх промислово розвинутих країнах, за винятком Канади, Люксембургу. Фактично не використовує резервні вимоги Банк Великої Британії.

Центральний банк, змінюючи норму резервних вимог, отримує можливість впливати на обсяг ресурсів, що знаходяться у розпорядженні комерційних банків, тобто на їхній ресурсний потенціал і через механізм депозитної мультиплікації – на динаміку грошової маси та коливання відсоткових ставок. Суть політики обов'язкових резервів полягає у встановленні центральним банком норм обов'язкових резервів комерційним банкам у вигляді певного відсотка від суми їхніх депозитів (найчастіше диференційованих за критерієм терміновості), які зберігаються на рахунок в центральному банку.

Зміна норм обов'язкових резервів суттєво впливає на кредитні ресурси комерційних банків, їх можливості кредитного стимулювання виробництва. Підвищення норм обов'язкових резервів означає, що більша частина банківських ресурсів буде «заморожена» на рахунках у центральному банку і не може використовуватися банками для видачі кредитів суб'єктам господарювання. В результаті скорочуються обсяги банківських кредитів і грошова маса в обігу, підвищуються процентні ставки за кредит. Зниження норм банківських резервів веде до збільшення обсягів виданих банками кредитів.

Політика обов'язкових резервних вимог – досить жорсткий інструмент макроекономічного регулювання, тому що механізм резервних вимог не допускає відхилень і є обов'язковим до виконання. Проте ця ж риса робить його нездатним оперативно впливати на грошову масу. Як сильний, але негнучкий фактор регулювання грошової пропозиції політику резервних вимог відносять до заходів довгострокового впливу. Застосування цього інструменту вимагає обережності і, як правило, його не використовують як єдиний, а частіше в сукупності з іншими більш гнучкими засобами регулювання. Резервні вимоги змінюються центральними банками більшості країн вкрай рідко.

Наступним інструментом непрямого впливу на регулювання грошового обігу і обсягів кредитування є операції на відкритому ринку. В країнах із розвинутим ринком цінних паперів найбільш поширеним монетарним важелем кредитно-грошового регулювання є операції на відкритому ринку, які впливають на діяльність банків шляхом впливу на обсяг їхніх ресурсів. До них відносять купівлю та продаж державних цінних паперів центральним банком за власний рахунок на відкритому ринку. Результатом таких операцій буде збільшення або зменшення резервів комерційних банків, а, значить, їх ліквідності, відповідна зміна пропозиції грошей на ринку та грошової маси в обігу.

Сам термін «відкритий ринок» характеризує вихід держави (лише в особі центрального банку) із своїми цінними паперами (облігації та казначейські зобов'язання) на внутрішній ринок. Покупці можуть вільно купувати ці папери, а держава може впливати на контрагентів лише економічними чинниками.

Якщо центральний банк продає цінні папери на відкритому ринку, а комерційні банки їх купують, то їхні ресурси і, відповідно, можливості надавати кредити клієнтам зменшуються. В результаті зменшується обсяг грошової маси в обігу і зростає позичковий процент. Коли центральний банк купує цінні папери на ринку у комерційних банків, то розширює їхні можливості збільшувати обсяги кредитування виробництва. Операції на відкритому ринку відомі як інструмент підвищення ефективності процентної політики.

Вплив центрального банку на грошовий ринок і ринок капіталів полягає в тому, що, змінюючи процентні ставки на відкритому ринку, центральний банк створює вигідні умови комерційним банкам по продажу державних цінних паперів для збільшення своєї ліквідності. Операції на відкритому ринку пристосовані до короткострокових кон'юнктурних коливань в порівнянні з обліковою політикою, тому вони є найбільш гнучким важелем регулювання ліквідності і кредитних можливостей банків через розміщення державного боргу.

Для регулювання короткострокових процентних ставок традиційно застосовуються операції центрального банку з векселями (казначейськими і комерційними) і короткостроковими державними облігаціями. Продаж їх обмежує готівку грошового ринку і веде до підвищення ринкових ставок процента. Традиційним важелем регулювання довгострокових процентних ставок слугують операції центрального банку з довгостроковими державними зобов'язаннями.

Через прагнення регулювати економіку ринковими, а не адміністративними методами центральні банки розвинених країн приділяють все більшої уваги розвитку даного інструменту регулювання економіки. Операції на відкритому ринку як важіль грошово-кредитного регулювання характерні для таких країн, як США, Великобританія, Німеччина, Франція, Греція, Італія. У Великобританії політика на відкритому ринку є провідним важелем кредитно-грошового регулювання, інші важелі використовуються нерегулярно.

Посилити або послабити кредитну активність банків і, відповідно, застосування ними кредитних важелів впливу на виробництво центральний банк може і через валютно-курсову політику. Форми і методи проведення її залежать від конкретних

умов розвитку економіки, стану платіжного балансу, міжнародних відносин, а також від внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Застосовуються такі форми і методи валютної політики: валютні обмеження, зміна паритетів (девальвація і ревальвація), регулювання ступеня конвертованості валют, режим валютного курсу, дисконтна і девізна політика.

Основними показниками валютно-курсової політики центрального банку є: динаміка офіційного обмінного курсу гривні, режим фіксованості обмінного курсу гривні, обсяги зовнішніх запозичень за напрямками фінансування, обсяги вкладів капіталу нерезидентів у фінансовий ринок держави, обсяги офіційних валютних резервів центрального банку, порядок і обсяги здійснення валютних інтервенцій центрального банку для підтримки національної валюти, обсяги виплат з обслуговування зовнішнього боргу, сальдо торговельного балансу.

Через застосування дисконтної і девізної валютної політики центральний банк впливає на зміну курсу національної валюти. Обмеження дохідності операцій з іноземною валютою створює умови для зменшення попиту на неї з боку комерційних банків, зміни структури їх активів, зростання попиту на національну валюту, що впливає на збільшення обсягів кредитування у національній валюті.

До інструментів прямого впливу на обсяги кредитування належать: запровадження прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків; встановлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету; прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами; встановлення граничної маржі під час проведення окремих типів кредитних операцій; селективне кредитування, регламентація продажів у кредит, втручання у встановлення норми відсотка, лімітування кредитів, операцій з обліку та переобліку векселів.

Серед них найбільш поширеними є лімітування кредитів, регламентація процентних ставок, а також інституційні перетворення кредитної системи й спеціальні програми кредитування пріоритетних галузей, які впливають на структуру виробничої сфери. Крім названих, до інструментів прямого впливу на

кредитну політику банків Г. Н. Аннулова відносить: надання компенсації за кредитування пріоритетних галузей через пільгову облікову політику або зниження резервних вимог; покриття різниці між депозитними і кредитними ставками за рахунок бюджетних відрахувань [7, 108]. Серед інструментів прямого впливу поширеним є регламентація процентних ставок, яка передбачає, головним чином, три цілі: сприяти зростанню виробництва шляхом помірних процентних ставок на кредити, стримувати інфляцію й забезпечувати стабільність національної валюти на валютних ринках. Активно застосовують селективну політику процентних ставок на користь пріоритетних секторів економіки [95, 71–72].

У розвинених країнах до середини 70-х років ХХ ст. використовували зниження вартості кредиту шляхом бюджетної боніфікації з боку казначейства. У загальній сумі позик частка кредиту за привілейованими ставками була досить вагомою. Так, у Франції за 10 років (1970–1980 рр.) вона склала від 38 до 46% суми кредитів, наданих в економіку. Кредити під пільгові відсотки певним секторам економіки з метою їхнього розвитку складали на початок 1985 р. у Франції більше 40% всієї сукупності кредитів, наданих в економіку [95, 90]. Таким чином, прямий контроль над рівнем відсоткових ставок широко використовувався на ранніх етапах розвитку ринкових відносин.

У Японії регулювання процентної ставки проводили з 1959 по 1975 рр., що мало важливе значення для масового кредитування виробництва. При цьому виразно простежувалася тенденція підтримки відсотка на низькому рівні [199, 93]. Загалом політика низького відсотка в Японії дозволила банкам акумулювати з невеликими витратами значні заощадження населення й використовувати їх для масового кредитування виробників. Для останніх відкривалися широкі канали дешевого кредиту, який використовувався, насамперед, для розширення інвестицій [199, 94].

У країнах, що розвиваються, уряди так само проводили жорстке адміністративне регулювання процентних ставок шляхом встановлення верхніх меж ставок за кредитами і депозитами, що було типовою ситуацією до початку структурних реформ [7, 98]. Така процентна ставка завжди використовувалася з адміністративним розподілом наявних ресурсів.

Цієї практики в 60–80-ті рр. ХХ ст. дотримувався Банк Кореї, який установлював максимальний рівень депозитних і кредитних процентних ставок банківських інститутів. У період швидкого нарощування експортного потенціалу уряд практично вдавався до дефіцитного фінансування, зберігаючи банківські процентні ставки на штучно заниженому рівні, наказував приватним банкам направляти позикові кошти в ті сфери промислового виробництва, які вважалися стратегічно важливими для розвитку національної економіки. Наприкінці 1988 р. порядок регулювання відсоткової ставки комерційних банків був лібералізований, Банк Кореї встановлює верхні межі тільки на ставки за депозитами терміном понад 2 роки [179, 74].

Лімітування кредитів – це обмеження зростання грошової маси і одночасне надання можливості для фінансування пріоритетних секторів економіки за процентними ставками, штучно заниженими щодо середньозваженої ринкової ціни. Ця політика носить селективний характер. Вона стимулює експорт, збільшення виробничих потужностей, промисловий розвиток, реалізацію великих проектів промислового профілю, і т. ін. Таким чином, пряме лімітування носить виключно адміністративний характер і належить до структурних методів регулювання економіки [95, 11].

У 1947 р. у Японії був створений державний фінансовий інститут, назву якого можна перекласти як Фонд фінансування відновлення господарства. У найвищій орган (Раду Фонду) входили міністр фінансів, керівники інших економічних міністерств, а також представники приватного сектору. Виділення кредиту по лінії Фонду вимагало рішення Ради і уряду, а також консультативного схвалення Радою з кредитування в тому регіоні, куди прямували кошти (регіональні ради формувалися з представників місцевої влади і приватного бізнесу). Пріоритетними об'єктами кредитування стали вугільна і сталеливарна промисловість, виробництво добрив, електроенергетика, які розглядалися як ключові для підйому економіки. Фонд забезпечив цим галузям у 1947 р. 33%, у 1948 р. – 15% всіх кредитів [199, 92].

У березні 1947 р. японський уряд розробив рекомендації або орієнтири для кредитних інститутів. Усі галузі були розставлені за ступенем важливості в спеціальній таблиці пріоритетів кредитування. Банк Японії взяв на себе роль організатора кредитів, що надаються спільно цілими групами банків [199, 95].

У Франції також застосовували пряме лімітування кредитів аж до 1987 р., після чого відбувся перехід до ринкових методів регулювання. Так сума пільгових кредитів у 1984 р. складала 60% від загального обсягу.

У Південній Кореї контроль над розподілом кредиту був важливим елементом системи переважного фінансування експортних галузей [95, 90].

Поширеними є спеціальні програми кредитування пріоритетних галузей. У Японії державне кредитування економіки, а також частина капіталовкладень здійснюється через спеціальну Програму державних позик і інвестицій, що отримала назву «Другого бюджету». Вона була, без перебільшення, однією із головних конструкцій японської економічної моделі. Про масштаби державного кредитування японських фірм за часів «економічного дива» дають уявлення такі цифри. 1955 р. – у перший рік високих темпів зростання, на кредити державних інститутів у рамках Програми позик і інвестицій припадало 13% всіх кредитів галузям економіки. Надалі їхня частка знизилася, склавши в 1960 р. 7%, в 1965 і 1970 рр. – 8%. У 70-і рр. вона знову почала зростати: 1975 р. – 12%, 1980 р. – 14% [199, 94].

Головне фінансове джерело Програми позик і інвестицій, що забезпечувало близько 80% всіх ресурсів, – поштові заощадження населення. Велику частину вільних коштів поштово-ощадної мережі обов'язково повинні були перераховувати (надавати в кредит) на рахунок довірчих фондів. Серед інших джерел – державний пенсійний фонд, частину вільних коштів якого також обов'язково перераховували на рахунок довірчих фондів; вільні кошти поштового страхового фонду; спеціальний бюджетний рахунок виробничих інвестицій; кредити приватних фінансових інститутів, що гарантуються урядом (як правило, це кредити державним підприємствам або фірмам, що належали до галузей підвищеної суспільної значущості, наприклад, електроенергетичним компаніям) [199, 88]. Частину коштів Програми надавали як кредити або капіталовкладення державним підприємствам загальнонаціонального і місцевого рівнів, у галузі інфраструктури. Наприклад, Державній дорожній корпорації, Державній корпорації будівництва залізниць, Державній корпорації з розвитку міського і житлового господарства та ін. [199, 89].

Кошти Програми використовували для кредитування конкретних галузей і секторів економіки відповідно до сфери спеціалізації. Головні з них – Японський банк розвитку; Японський експортно-імпорتنний банк; група інститутів, пов'язаних з кредитуванням малого бізнесу, перш за все Народна кредитна корпорація, Корпорація з кредитування дрібних і середніх підприємств; Корпорація зі страхування кредитів дрібних і середніх підприємств; інститути, пов'язані з кредитуванням окремих економічно відсталих регіонів.

Державні кредитні інститути здійснювали кредитування на пільгових умовах – під низький відсоток і, як правило, на тривалий термін. Приблизно половину коштів надавали на 20 і більше років. Разом з тим поворотність коштів розглядали як найважливішу умову дії Програми, як чинник, що забезпечує фінансову дисципліну всіх її учасників. Для позичальника неповернення коштів, отриманих за Програмою, означало, по-перше, небезпеку позбутися джерела фінансових коштів, що надавалися на дуже вигідних умовах; по-друге, втрату довіри не тільки державних, а й приватних кредитних інститутів [199, 90].

За довгостроковими (5 і більше років) фінансовими коштами, що надавали в рамках Програми державним інститутам, уряд щорічно складав План державних позик та інвестицій. З 1953 р. це робили паралельно з роботою зі складання проекту бюджету. План складався з трьох частин: план обороту грошових коштів; орієнтири за джерелами фінансування; розподіл коштів за сферами використання. Для всіх зацікавлених сторін План був покликаний дати відповідь на питання про те, з яких джерел і в якому співвідношенні буде забезпечуватися Програма, яким чином розподілятимуть отримані кошти і скільки їх припаде на кожен державний інститут, що входить до неї [199, 90].

До подібного регулювання вдавалися й у більшості країн, що розвиваються. Урядові пільгові кредитні програми переважно були направлені на підтримку промисловості, державних підприємств, сільського господарства, дрібних і середніх підприємств, житлового будівництва. Селективна політика нерідко переростала в громіздку систему. Так, у Південній Кореї в один час налічувалася 221 офіційна кредитна програма [179]; на Філіппінах в 1986 р. – 49 програм сільського господарства і 12 – промисловості.

Важливе значення в регулюванні інвестиційної діяльності має податковий кредит. Наприклад, інвестиційний податковий кредит у США, що існував в 60–70-і роки (7–10% вартості нового устаткування віднімається з податку на прибуток при його придбанні з подальшою повною компенсацією вирахування протягом терміну служби цього устаткування) [116, 45].

Часто для різних банків встановлюються й різні типи та розміри обмежень. Таким чином, центральний банк може впливати не лише на обсяг кредитів, а й на їхню структуру.

Перевагою прямих методів є порівняно швидкий вплив на діяльність комерційних банків. Однак, застосування вказаних важелів, крім вказаних переваг, має і ряд недоліків:

- виникнення прихованих субсидій через істотно нижчий за ринкові ставки відсоток по пріоритетних напрямках. Ці суми покриваються за рахунок пільгових кредитів міжнародних організацій, бюджетних коштів, стягування вищого відсотка з непріоритетних позичальників, пониження доходу по депозитах, скорочення прибутку кредитно-фінансових установ;
- результати селективної кредитної політики повністю залежать від здатності відповідальних осіб правильно визначити пріоритетні напрями і контролювати кінцеве використання виділених ресурсів;
- виникнення «сірого ринку», де особи, що мають доступ до пільгових кредитів, позичали кошти тим, у кого цього доступу немає;
- справжнім лихом спеціальних програм кредитування є несвоєчасне погашення позичальниками пільгових кредитів.

Таким чином, важелі впливу монетарної політики центрального банку посилюють або послаблюють дію кредитних важелів комерційних банків. Центральний банк може застосувати велику кількість важелів (як прямого впливу, так і непрямого), що дозволяють направити кредитні ресурси на розвиток пріоритетних галузей і сфер економіки. В Україні важелі прямого впливу на даний час практично не використовуються. Важелі прямого впливу мають чимало недоліків, але очевидно, що слабозвинені фінансові ринки не можуть на перших порах самі забезпечити достатньо ефективного розподілу грошових ре-

сурсів для економічного розвитку. Тому пряме регулювання виявляється тимчасово необхідним, оскільки здатне істотно змінити структуру кредитних потоків у країні. Поєднання прямих і непрямих важелів регулювання грошового обігу та розподіл кредитних ресурсів комерційних банків здатне ефективно вирішувати проблему використання комерційними банками кредитних важелів для задоволення попиту виробничого сектору в додаткових коштах.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДІЇ КРЕДИТНИХ ВАЖЕЛІВ БАНКІВ НА ВИРОБНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

2. 1. Аналіз впливу банківського кредитування на ефективність діяльності суб'єктів господарювання

В умовах переходу до ринкової економіки в Україні істотно змінилася структура економічних відносин, виникли глибокі протиріччя у їхньому розвитку, зумовлені дисбалансом між фінансовим і виробничим секторами. Тим часом, саме від збалансованості цих секторів і, зокрема, від здатності банківської системи через застосування кредитних важелів забезпечити потреби економіки у фінансових ресурсах безпосередньо залежить вирішення завдань, що забезпечують її зростання. Для цього необхідно розглянути макроекономічний аспект впливу кредитних важелів банківської системи загалом на перебіг економічних процесів, тобто темпи виробничого зростання, обсяги прибутку підприємств, їхню рентабельність тощо. На нашу думку, сьогодні, в умовах економічної кризи, відсутності вільних грошових ресурсів і гострій потребі в оновленні основних виробничих фондів підприємств, важливою і необхідною умовою розвитку реального сектору є активізація застосування банківською системою кредитних важелів.

На сучасному етапі найважливішим чинником розвитку економіки і суспільства в цілому є інвестиції. Тому акумулювання необхідних вкладень для стабілізації і забезпечення стійкого зростання економіки неможливе без активізації кредитної діяльності банків.

Посилений вплив кредитування на інвестиційні процеси в українській економіці зумовлений не тільки хронічною розбалансованістю грошового ринку, де пропозиція позичкового капіталу істотно відстає від попиту, наслідком чого є дефіцит інвестиційних ресурсів, а й суперечливими тенденціями в грошово-кредитній сфері, що поглиблюють ці диспропорції і негативно позначаються на інвестиційних процесах.

Вплив кредитних важелів на діяльність суб'єктів господарювання ґрунтується на участі кредиту в діяльності підприємств. Ефективність використання кредиту полягає в ступені його дії на розвиток економіки, зростання випуску продукції. Таким чином, стійке зростання економіки багато в чому визначається активною участю банківської системи в інвестиційному процесі, формуванні активів підприємств, а також їх доходів і прибутків. Підвищення прибутковості підприємств призводить до зростання обсягів ВВП. Тому вплив кредитування на ефективність діяльності підприємств в макроекономічному аспекті визначається комплексом показників: часткою кредитних вкладень у ВВП; динамікою обсягів кредитних вкладень; цільовим спрямуванням кредитів, наданих суб'єктам господарювання; часткою кредитних вкладень, пов'язаних із капітальними вкладеннями; структурою кредитів, наданих суб'єктам господарювання за строками і видами валют.

Величина частки кредитних вкладень у ВВП більшою мірою відображає процес розвитку кредитних відносин у країні, але саме вона дає початкове пояснення змінам інших показників (табл. 2. 1).

Таблиця 2. 1

ДИНАМІКА КРЕДИТНИХ ВКЛАДЕНЬ БАНКІВ І ВВП

Показник	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП, млн грн	225810	267344	345113	441452	544153	712945	949864	913345	1094607
Темпи зростання (зниження) до попереднього року,%	110,5	118,4	129,0	127,9	123,3	131,0	133,0	96,2	119,8
ВВП у порівняльних цінах,% до попереднього року	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,2
Кредитні вкладення (кінець року, млн грн)	42035	67835	88579	143418	245226	426863	734022	723295	732823
Темпи зростання кредитних вкладень,%	148,2	161,4	130,6	161,9	170,9	174,1	171,9	98,5	101,3

Продовження таблиці 2. 1

Кредитні вкладення суб'єктам господарювання (млн грн)	38721	58849	73785	109895	160503	260476	443665	462215	500961
Темпи зростання кредитних вкладень суб'єктам господарювання, %	143,6	151,9	125,4	148,9	146,0	162,3	170,0	104,2	108,4
Частка сукупних кредитних вкладень у ВВП, %	18,6	25,4	25,7	32,5	45,0	59,9	77,2	79,2	66,9
Частка кредитних вкладень, наданих суб'єктам господарювання у ВВП, %	17,1	22,0	21,4	24,0	30,6	38,0	46,7	50,6	45,8
Кредити, надані суб'єктам господарювання в поточну діяльність (млн грн)	39673	63454	80406	117339	137516	217271	359140	373759	415706
Кредити, надані суб'єктам господарювання в інвестиційну діяльність (млн грн)	2361	4381	8173	20076	22987	43205	84525	88456	85255

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 9. – С. 108, 110.

Як видно з табл. 2. 1, кредитні вкладення в економіку до 2009 року зростали. Зв'язки реального сектору економіки і банків відзначалися позитивною динамікою, так, кредитні вкладення банків збільшились у 2008 р. на 307,2 млрд грн (77,1%) – до 734 млрд грн (у 2007 р. – на 59,9%).

Співвідношення сукупного обсягу банківських кредитів до ВВП у 2007 р. – 59,9%, у 2008 р. – 77,2%, а у 2009–2010 рр. – відповідно 79,2% і 66,9%. Потрібно зазначити, що на показник приросту кредитних вкладень на кінець листопада 2008 р. вплинула курсова переоцінка раніше наданих кредитів у валюті. Частка кредитів у ВВП зросла за 5 років (2005–2009 рр.) на 24,8%, тобто з 32,5 до 79,2%, однак, показник 2009 року пов'язаний не зі збільшенням частки кредитів, а суттєвим зменшенням ВВП. Величину в 77,2% треба вважати для нашої економіки позитивною, але орієнтиром є рівень кредитів у ВВП в зарубіжних країнах. Для порівняння цей показник у таких розвинених країнах,

як США – близько 100%, в Японії, Сінгапурі, Німеччині – до 150% [190, 32]. Темп приросту кредитних вкладень за 2005–2008 рр. найбільшим був у 2007 р. і становив 74%. Банківська система демонструвала достатньо високі темпи кредитування як юридичних осіб (зростання на 63%), так і населення (98%) [59, 8] (рис. 2. 1). Однак, частка кредитів у ВВП, наданих суб'єктам господарської діяльності, збільшилася за 4 роки лише на 21,8%. У 2009–2010 рр. через обмежені можливості комерційних банків, пов'язаних з рядом макро- і мікроекономічних факторів, кредитування економіки в основному було припинено.

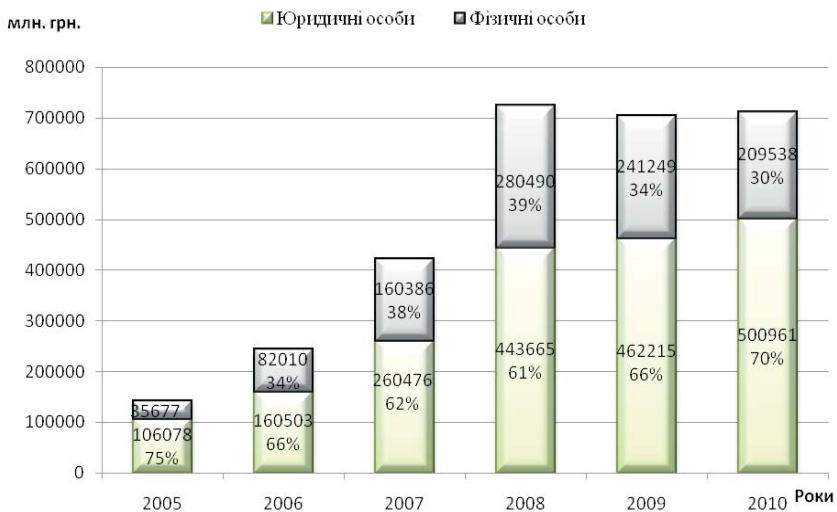

Рис. 2. 1. Зміна структури кредитних вкладень комерційних банків

У строковому розрізі позитивним фактором було збільшення у 2007 р. довгострокових кредитів на 86%. Проте, як і в 2006 р., таке зростання мало не інвестиційну, а споживчу спрямованість. Свідченням цьому є те, що довгострокові кредити, надані фізичним особам, збільшувалися швидше (103%), ніж аналогічні за терміном кредити, надані юридичним особам (на 73%) [59, 8]. Також тенденція спостерігалася і у 2008 р. Споживча спрямованість кредитних вкладень не сприяла економічному зростанню, оскільки значну частину отриманих коштів населення

використовувало для придбання товарів закордонних виробників, що сприяло виведенню грошей з національної економіки та суттєво поглибило спад виробництва. Підтвердженням цього є збільшення частки збитків підприємств при зростанні обсягів кредитування у 2007–2010 рр. (див. рис. 2. 2).

млн. грн.

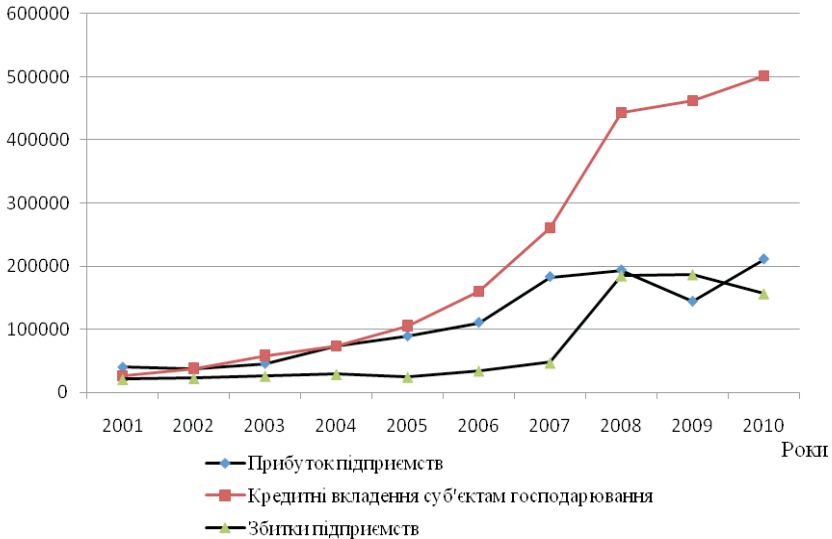

Рис. 2. 2. Динаміка кредитних вкладень та фінансових результатів підприємств в Україні впродовж 2001–2010 рр.

У перспективі не варто очікувати суттєвих змін у кредитуванні інвестицій, передусім через кризові явища у банківській сфері, а також проблеми капіталізації та дефіцит дешевих і довгострокових ресурсів.

Тому банки через обмежені можливості використовувати кредитні важелі впливу на виробництво неохоче йдуть на інвестиційне фінансування реального сектору економіки. В основному комерційним банкам вигідно кредитувати оборотні фонди підприємств. Так, аналіз кредитної діяльності комерційних банків за цільовими вкладеннями показав, що для поточної діяльності підприємств кредитів надають набагато більше, ніж для інвестиційної, відповідно 83,3% і 14,5% (табл. 2. 2). Це

вказує на те, що в основному кредити видають під проекти, які швидко окупляться, або для торгово-посередницької діяльності. Зростання питомої ваги банківських кредитів для інвестиційної діяльності позичальників упродовж 2007–2008 рр. відбулося в основному за рахунок задоволення попиту фізичних осіб на іпотечні кредити: станом на кінець червня 2008 р. у загальній структурі банківських інвестиційних кредитів 49% припадало на суб'єктів господарювання і 51% – на фізичних осіб, у структурі іпотечних кредитів, відповідно 20,32% та 79,68%, тобто фізичні особи отримали іпотечних кредитів у 3,9 рази більше порівняно із суб'єктами господарювання. На кінець липня 2011 року іпотечні кредити із загальної суми виданих кредитів суб'єктам господарювання становили 13,2%, а фізичним особам – 49,9% [20, 102–110]. Звідси можна зробити висновок, що серед інвестиційних кредитів основну частку становлять кредити фізичним особам, а суб'єкти господарювання свої інвестиційні потреби покривають із власних джерел.

Таблиця 2. 2

ВИМОГИ БАНКІВ ЗА КРЕДИТАМИ, НАДАНИМИ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ ЗА ЦІЛЬОВИМ СПРЯМУВАННЯМ (НА КІНЕЦЬ ЛИПНЯ 2011 Р.) (МЛН ГРН)*

Види кредитів	Усього		За кредитами, наданими суб'єктам господарювання		За кредитами, наданими фізичним особам	
	сума	питома вага, %	сума	питома вага, %	сума	питома вага, %
Усього	755739	100	547220	100	208519	100
Кредити в поточну діяльність	455684	60,3	455684	83, 3	-	
На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	90325	12,0	11982	2,2	78343	37,6
Інші кредити в інвестиційну діяльність	79554	10,5	79554	14,5	-	
Споживчі кредити	125401	16,6	-	-	125401	60,1
Інші кредити	4775	0,6	-	-	4775	2,3

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 9. – С. 108, 117.

Такий розподіл кредитних коштів є свідченням неефективного використання банками кредитних важелів стимулювання виробництва. Через намагання отримати більші прибутки у короткі терміни, а також ряд інших причин, банки майже не використовують свої кредитні важелі впливу на реальний сектор, що не сприяє зростанню обсягів виробництва і, в свою чергу, матиме вплив на прибутковість банків в майбутньому, оскільки вона тісно пов'язана з розвитком реального сектору. Тому вихід з економічної кризи полягає у перегляді банками напрямів застосування своїх кредитних важелів.

Підтвердженням вищевикладеного є існуючі деформації у структурі джерел фінансування інвестицій, коли майже 60% сукупного обсягу інвестицій в основний капітал фінансується за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання, а питома вага кредитів банків як джерела інвестицій в основний капітал підприємств є низькою і становила у 2009 і 2010 роках відповідно 14,2% і 13,7% від загального обсягу інвестицій у основний капітал (табл. 2. 3), (дод. Б).

Таблиця 2. 3

**ІНВЕСТИЦІЇ В ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ
ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ 2001–2010 РР. (%)***

Джерела фінансування	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього, у тому числі за рахунок:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Коштів держбюджету	5,4	5,0	7,0	10,5	5,5	5,5	5,6	5,0	4,4	6,3
Коштів місцевих бюджетів	4,1	3,7	4,1	4,7	4,2	4,3	3,9	4,2	2,7	2,9
Власних коштів підприємств та організацій	66,8	65,8	61,4	61,7	57,4	57,8	56,5	56,7	63,3	55,7
Коштів іноземних інвесторів	4,3	5,6	5,5	3,6	5,0	3,7	3,5	3,3	4,5	2,3
Коштів населення та індивідуальне житлове будівництво	4,4	4,2	3,6	3,4	3,3	4,1	4,5	5,0	3,6	10,7
Кредитів банків та інших позик	4,3	5,3	8,2	7,6	14,8	15,5	16,6	17,3	14,2	13,7
Інших джерел фінансування	10,7	10,4	10,2	8,5	9,8	9,1	9,4	8,5	4,1	5,3

*Джерело: Держкомстат України 1998–2010. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Тенденція переважання власних коштів в інвестиційній стратегії суб'єктів господарювання є доволі стійкою і останніми роками майже не змінюється. На нашу думку, високу частку власних коштів у структурі джерел фінансування інвестицій не можна розглядати як позитивний факт. Це є свідченням швидше слабкості, ніж сили суб'єктів господарювання, оскільки суттєво обмежує можливості процесу інвестування, знижує їхню активність. Орієнтація лише на власні ресурси жорстко обмежує обсяги інвестування, можливості акумулювати кошти для інвестицій. Оскільки процес акумуляції коштів потребує тривалого часу, то інвестиційні процеси в цілому сповільнюються. Що стосується інвестицій в нові підприємства, то виникає ситуація, коли реалізація навіть досить ефективних проектів, що потребують, як правило, значних інвестиційних вкладень, стає просто неможливою.

Пріоритетними напрямками кредитних вкладень комерційних банків за останні роки були і залишаються: торгівля, переробна промисловість, операції з нерухомим майном, будівництво, сільське господарство. Висока частка цих галузей у загальній сумі кредитів, виданих юридичним особам, стало характерним явищем. Так, у 2010 році банки продовжували надавати перевагу кредитуванню підприємств торгівлі (34,2% приросту), переробної промисловості (25,9%) та операціям з нерухомим майном (25,1%). Потрібно зазначити, що помітно збільшується частка кредитних вкладень у промисловість і сільське господарство. Однак, питома вага кредитних вкладень банків у торгівлю сягає до 34,61% (станом на кінець жовтня 2011 р.) [109]. Іншими словами, вона поглинає майже весь арсенал кредитів, що йдуть у галузі матеріального виробництва і негативно відображається на зростанні обсягів ВВП. При цьому необхідно зазначити, що проблема кредитування галузей матеріального виробництва для продовження виробничого зростання в даний час значно актуалізується і стає пріоритетною. Однак, темпи приросту кредитів, наданих суб'єктам господарювання терміном понад рік у 2008 р. зменшилися, порівняно з 2007 р. і становили відповідно 66% і 73%, у 2006 р. – 49,7%, тоді як короткострокові кредити зросли у 2008 р. порівняно з 2006 р. на 23,3% і становили у 2008 р. 76,3%, 2007 р. – 49,7%, а у 2006 р. – 53,0%. Темпи приросту кредитів за всіма строками погашення у подальші 2009–2010 роки знизилися. Це пов'язано з обме-

женими можливостями банків залучати кредитні ресурси для кредитування.

Сума і частка довгострокових кредитів порівняно з 2008 р. зменшились, так у 2009 р. частка довгострокових позик, виданих суб'єктам господарювання, складала 58%, а у 2010 р. – 58,4% і у липні 2011 року вона становила 60%. Процентне співвідношення довготермінових кредитів до короткотермінових становило у 2010 р. відповідно 58,5% і 41,5%. Для порівняння у 2000 р. таке співвідношення було 16,6% до 83,4%. У 2010 році спостерігалося зростання частки кредитів терміном від 1 до 5 років. Однак це зростання відбулось за рахунок пролонгації раніше наданих короткострокових кредитів. Слід зазначити, що при зростанні обсягів довгострокових кредитів впродовж останніх років темпи приросту ВВП залишаються на рівні 2000 р. (у 2000 р. – 130,4%, а у 2007 р. – 131%, у 2010 р. – 119,8%), що черговий раз доводить неефективне використання кредитних ресурсів, оскільки більша їх частка направлялася на кредитування споживчих потреб населення, в основному, на купівлю імпортованих товарів.

Таблиця 2. 4

**СЕРЕДНЯ РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
І СЕРЕДНЯ СТАВКА ПОЗИКОВОГО ВІДСОТКА БАНКІВ (У%)***

Рентабельність за видами економічної діяльності,%	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8	5,8	4,9	1,8	3,6
Сільське госпо-дарство, лісове господарство	5,3	0,0	4,2	10,7	12,7	10,0	19,0	12,9	14,7	23,2
Будівництво	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2	3,1	2,6	-2,7	-0,9	-1,2
Торгівля	10,3	14,9	6,9	12,0	14,8	12,7	13,1	-0,2	3,3	5,8
Транспорт і зв'язок	8,3	9,2	11,0	10,3	11,7	9,9	9,8	6,9	8,5	7,2
Фінансова діяльність	16,3	17,1	13,1	28,1	17,5	7,5	6,8	5,2	1,5	3,2
Операції з нерухомим майном, інжиніринг та надання послуг підприємцям	-0,6	0,5	0,2	-0,2	0,3	2,9	3,7	4,0	-4,2	5,1
% ставка за кредитами у гривні	40	25	20,2	17,9	16,1	15,1	13,9	21,6	18,0	15,0
% ставка за кредитами в іноземній валюті	11,3	10,8	11,6	12,3	11,2	10,7	10,5	11,5	10,0	10,7

*Джерело: Держкомстат України 1998–2010. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Суб'єкти господарювання не зацікавлені в отриманні довгострокових кредитів через високі процентні ставки, тому в інвестиційних проектах підприємств переважають власні кошти, а тимчасові фінансові труднощі вирішуються за рахунок короткотермінових кредитів. Як зазначалося вище, джерела фінансування інвестицій у основний капітал майже 60% складаються із власних коштів і лише на 13,7% – з банківських кредитів. Основним стримуючим чинником для користування кредитами банків є високі відсоткові ставки. Оцінити доступність кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання, на нашу думку, можна шляхом зіставлення середньої процентної ставки за кредит і рентабельності активів суб'єктів господарювання.

За даними табл. 2. 4 бачимо, що проблема кредитування суб'єктів господарювання полягає у невідповідності їхньої середньої рентабельності і позичкового процента. Ціна кредиту набагато вища від середньої рентабельності підприємств. Хоча статистичні дані про рентабельність підприємств не завжди точні через занижені показники прибутковості, які підприємства приховують, все ж розрив між процентними ставками за кредитами і рентабельністю підприємств великий. Кредити не можуть ефективно використовуватись через низьку рентабельність, яка не відповідає процентним ставкам за кредитами і темпам інфляції, відповідно, вони не доступні для більшості підприємств.

Зміщення пріоритетів банків на користь активізації кредитування споживчих витрат населення, політика масованого захоплення клієнтського ринку кредитування поглибила наявні диспропорції у фінансовому забезпеченні відтворювальних процесів в економіці і призвела до негативних результатів банківської діяльності. Перешкодою на шляху подальшого розвитку банківського кредитування є серйозна проблема зростання простроченої заборгованості за кредитами.

Отже, оцінка комплексу кількісних показників свідчить, що, не дивлячись на необхідність зовнішніх джерел фінансування інвестицій, кредитні важелі застосовуються банками не ефективно і не відіграють значної ролі в розвитку реального сектору економіки. Свідченням того є повільне зростання прибутків підприємств при набагато більших темпах росту обсягів кредитування (див. рис. 2. 2). Кредитні вкладення не приносять належної віддачі. Не удосконалюється належним чином мате-

ріальний виробничий процес. Тут потрібно враховувати пасивність інвестиційного процесу. Остання багато в чому залежить від економічної основи кредитування реальних інвестиційних проектів – формування відповідної ресурсної бази комерційними банками, відповідно монетарної політики НБУ, оскільки банківська система є найважливішим інститутом, що забезпечує загальну економічну стабільність і безпеку країни. Світовий досвід свідчить, що повноцінний розвиток банківської інфраструктури дає вирішальний імпульс зростанню національної економіки. Значення системи банківського кредитування в економіці України зростає, однак жорстка грошово-кредитна політика НБУ, направлена на обмеження грошової емісії і сукупного платоспроможного попиту, звужує діапазон дієвості впливу кредитних важелів на розвиток економіки. Направленість грошово-кредитної політики на приборкання інфляції з використанням всього арсеналу інструментів впливу НБУ на сферу грошових відносин фактично призвела до втрати здатності банківської системи забезпечувати потреби господарських суб'єктів у позикових коштах. Спад виробництва в черговий раз доводить, що в умовах зменшення виробничої активності жорстка монетарна політика лише загострює проблему.

Отже, структурні та динамічні зміни у фінансовому забезпеченні інвестиційних процесів в українській економіці, які відбулися впродовж останніх років, не лише об'єктивно підвищили роль кредиту як фінансового джерела інвестицій, а й суттєво загострили проблеми у механізмі взаємодії монетарної сфери та реального сектора, особливо в частині використання кредитних важелів.

Переорієнтацію банків на кредитування реального сектору економіки варто визнати сьогодні одним із найактуальніших завдань. У свою чергу проблеми, що перешкоджають процесу взаємодії банківського і виробничого капіталу, можна поділити на внутрішні (пов'язані із внутрішньою діяльністю суб'єктів кредитування) і зовнішні (пов'язані із загальноекономічними проблемами).

Як внутрішні проблеми, що постають перед банками, відзначимо переважання коротких пасивів при необхідності розміщення довгострокових активів і, відповідно до цього, зростання ризиків банківської ліквідності; інтенсивна зміна середніх ринкових ставок, що викликає необхідність переоцінки, яку легше провести за пасивами, ніж за жорстко закріпленими довго-

строковими активами. Безпосередньо з цього витікає зростання процентних ризиків; наявність високих норм резервування по залучених коштах, що викликає тиск на розмір ставки по активах; недостатність у банках і на підприємствах кваліфікованих фахівців з управління виробництвом і ризиками, пов'язаними з процесом управління безпосередньо на місцях.

Зовнішні причини, що перешкоджають ефективній взаємодії підприємств реального сектору економіки і банків, виражені: значним рівнем ділових ризиків позичальників, що впливають на кредитний ризик банку; відсутністю цілеспрямованої і впорядкованої підтримки підприємств і фінансових інститутів з боку органів державної влади; небажанням багатьох підприємств тісно співпрацювати з банками на пропонувані останніми умовах; наявністю значних зовнішніх (для банків) ризиків, пов'язаних із структурою економіки, що склалася; відсутністю з боку держави комплексних заходів із стимулювання інвестиційної діяльності економічних суб'єктів у сфері реальної економіки; загальною політичною і економічною нестабільністю в країні. Враховуючи наявні на кредитному ринку перекося у бік споживчої спрямованості кредитних вкладень, необхідно вжити додаткові заходи контролю за динамікою внутрішнього кредиту і особливо за його структурою, оскільки переорієнтація кредитної політики банків на потреби домогосподарств і уповільнення кредитування інвестиційних потреб суб'єктів господарювання негативно позначилася на фінансуванні інвестиційного попиту українських підприємств, а відтак призвела до зниження фінансового потенціалу і рівня прибутковості як реального сектору господарювання, так і банківського.

Таким чином, недостатнє використання кредитних важелів через вплив розглянутих вище внутрішніх і зовнішніх чинників, негативний вплив яких ще більше посилюється через фінансову кризу, є результатом низької ефективності фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, а відповідно і низьких темпів економічного зростання.

Тому в сьогоденних умовах вкрай необхідне:

- прискорення ремонетизації економіки як важливої передумови нарощування обсягів позичкового капіталу, розширення внутрішнього фінансового ринку та ресурсної бази банків;

- підвищення ролі кредитного каналу пропозиції грошей та ефективності процентної політики як найбільш дієвого інструмента впливу на інвестиційну та інноваційну діяльність економічних суб'єктів, для того і повинні бути задіяні кредитні важелі впливу на виробництво.

2. 2. Механізм практичного застосування банками кредитних важелів впливу на виробництво

В умовах спаду виробництва та загострення економічної кризи вкрай актуальним залишається питання посилення впливу кредитних важелів на виробництво, а звідси і удосконалення механізму застосування кредитних важелів комерційними банками для забезпечення безперервного кругообігу коштів та стимулювання розвитку виробництва. Застосування банками кредитних важелів у взаємодії з підприємствами на практиці потребує певного комплексу заходів і послідовності дій, тобто певного механізму. Для більш точного з'ясування змісту дефініції механізму практичного застосування банками кредитних важелів, на наш погляд, потрібно здійснити порівняльний аналіз даного механізму із такими поняттями, як господарський механізм та кредитний механізм, а саме охоплення ними рівня економічних відносин (рис. 2. 3).

Господарський механізм, на відміну від кредитного механізму, є ширшим та загальним терміном, що передбачає спосіб організації та управління виробництвом із притаманними йому формами, методами і засобами, які реалізують соціально-економічні та науково-технологічні принципи і відносини в інтересах задоволення потреб як кожного господарюючого суб'єкта, так і суспільства в цілому [201, 62].

Рис. 2. 3. Ієрархічна підпорядкованість дефініцій механізму за рівнем охоплення економічних відносин

Кредитний механізм є інтегральний елемент господарського механізму, який охоплює розподільчі відносини. В економічній літературі висвітленню поняття кредитного механізму значну увагу приділяли А. М. Мороз, О. І. Лаврушин, І. С. Гуцал, С. В. Мочерний.

Так, О. І. Лаврушин кредитний механізм визначає як сукупність прийомів, пов'язаних із акумулюванням ресурсів, встановленням границь використання кредиту і методами надання його господарству [148, 16]. Як систему дій або організаційно-економічних прийомів, інструментів впливу, за допомогою яких реалізується роль кредиту в суспільному відтворенні, тобто вводиться в дію процес кредитування і регулювання його здійснюється відповідно до потреб суспільства, визначає кредитний механізм І. С. Гуцал [43, 20].

А. М. Мороз та С. В. Мочерний вважають, що кредитний механізм охоплює сукупність принципів, організаційних форм, законодавчих норм, методів і правил, спрямованих на управління кредитом [8, 106; 61, 152].

Таким чином, кредитний механізм, який «включає в себе не тільки процес кредитування, але ті управлінські суб'єкти в особі держави та її органів, які впливають через організаційно-економічні прийоми на регулювання кредитних відносин» [43, 20] є більш загальним поняттям від механізму застосування комерційними банками кредитних важелів, і не дає можливості з'ясувати, як на практиці діє розглянутий нами вище кредитний важіль.

Тому для розуміння практичних аспектів використання кредитних важелів вважаємо за потрібне виділити практичний механізм взаємодії банку з позичальниками, як окреме поняття, яке показувало б вплив кредитного важеля на виробництво і результати цього впливу.

На нашу думку, механізм застосування кредитних важелів передбачає сукупність організаційно-економічних заходів, що здійснюються в процесі передачі коштів суб'єктам господарювання у тимчасове користування, наслідком якого є зміна результатів виробничої діяльності підприємств, а саме рентабельності, обсягів реалізованої продукції, прибутковості. Він включає сукупність взаємопов'язаних елементів кредитної політики і кредитних технологій, які визначають стратегію і тактику кре-

дитних відносин між комерційним банком і суб'єктами господарювання, а також управління кредитним ризиком. На відміну від більш загального поняття «кредитний механізм», що охоплює усі аспекти взаємодії банків із позичальниками в процесі кредитування, дана дефініція вказує на практичні аспекти передачі коштів комерційним банком суб'єктам господарювання і розглядає лише сукупність взаємопов'язаних елементів кредитної політики і кредитних технологій та оцінку кредитного ризику. Схематично структуру механізму застосування кредитних важелів можна зобразити наступним чином (рис. 2. 4).

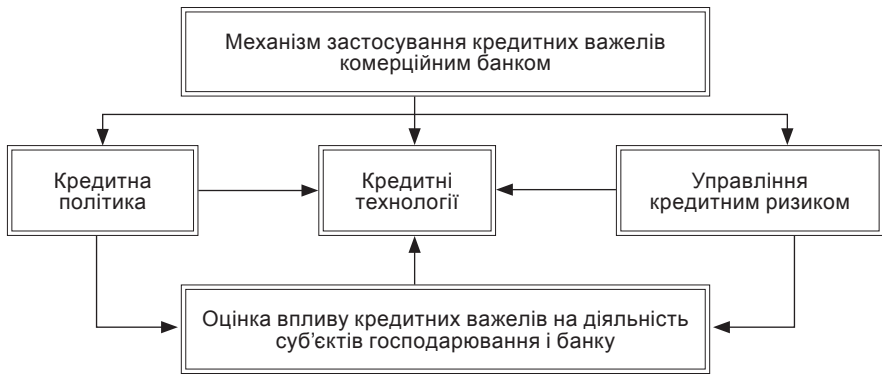

Рис. 2. 4. Структура механізму застосування кредитних важелів

Невід'ємними складовими механізму застосування кредитних важелів є розробка кредитної політики і стратегії управління кредитним ризиком, в основі яких лежить оцінка впливу кредитних важелів на діяльність банку і суб'єктів господарювання. Відповідно до кредитної політики та вибраної стратегії управління кредитним ризиком визначаються кредитні технології застосування кредитних важелів. Таким чином, в основі механізму застосування кредитних важелів банку лежать кредитні технології, які є кінцевим результатом розробки стратегії кредитної політики і управління кредитним ризиком. А оцінка впливу кредитних важелів на діяльність суб'єктів кредитних відносин є найбільш впливовим чинником на вибір ефективних кредитних технологій.

Постановка стратегічних цілей, завдань, орієнтирів, а також їх досягнення через тактичні засоби, процедури, прийоми формують кредитні відносини комерційного банку в рамках кредитного процесу, тому кредитна політика є основою практичної реалізації кредитних важелів банком.

Кредитна політика забезпечує регламентацію процесу кредитування, послідовність дій, створює основу організації кредитної роботи банку відповідно до загальної стратегії його діяльності. Відповідно до кредитної політики диверсифікують напрямки діяльності банку, визначають посадові повноваження і обов'язки кредитних працівників, а також пріоритетні сектори економіки, які доцільно кредитувати в даний момент часу.

Кожен банк окремо розробляє кредитну політику, яка має загальні принципи побудови. Вона повинна відображати наступні ключові моменти: організація кредитної діяльності, управління кредитним портфелем, контроль над кредитуванням; принципи розподілу повноважень; загальні критерії відбору кредитів; ліміт по окремих напрямках кредитування; принципи поточної роботи з клієнтами (супровід кредитних договорів), резервування на випадок втрат по кредитах. Визначимо найбільш загальні елементи кредитної політики (рис. 2. 5).

Кредитна політика не є догмою, вона схильна до змін і коректування, однак має бути стабільною.

Кредитна політика і кредитні технології – дві сторони кредитного процесу. Кредитні технології, на відміну від кредитної політики, перебувають у перманентному процесі вдосконалення, вони залежать від досягнень науково-технічного прогресу, економічної наукової думки, досвіду і знань персоналу конкретного банку.

Розглядаючи кредитування, як «певну сферу виробництва», можна припустити, що кредитні технології – це сукупність методів і прийомів (методологічних, технічних, організаційних та ін.), що використовуються в процесі здійснення кредитних операцій [114, 45]. Чітке розуміння банком закономірностей технології кредитування дозволяє науково обґрунтовано спрогнозувати розвиток усього кредитного процесу. Кредитні технології регулюються і регламентуються конкретними нормами і інструкціями.

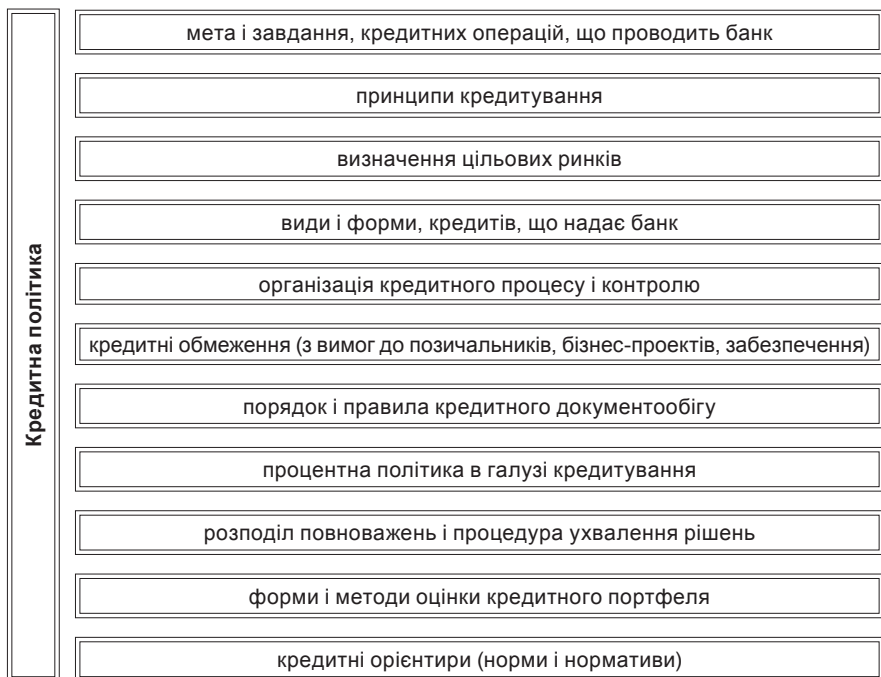

Рис. 2. 5. Структурні елементи кредитної політики

Багато елементів як кредитної політики, так і кредитних технологій одночасно впливають на одні й ті самі етапи кредитного процесу, організують їх. Наприклад, процедура ухвалення кредитних рішень, що належить до кредитної політики, і методи комплексної оцінки кредитного ризику під час ухвалення рішення про надання конкретного кредиту, що відносяться до кредитних технологій, хоч і в різних аспектах, але беруть участь в одному етапі кредитного процесу – ухвалення рішення (схвалення кредиту).

Очевидно, що в різних комерційних банках набір елементів кредитної політики і кредитних технологій, що створюють процес кредитування, буде різним. Ця обставина зумовлена тим, що система кредитування формується під впливом певних макро- і мікроекономічних чинників, ступінь впливу кожного з яких різна для конкретних банків.

Визначимо загальні елементи кредитних технологій (рис. 2. 6), характерні для більшості комерційних банків.

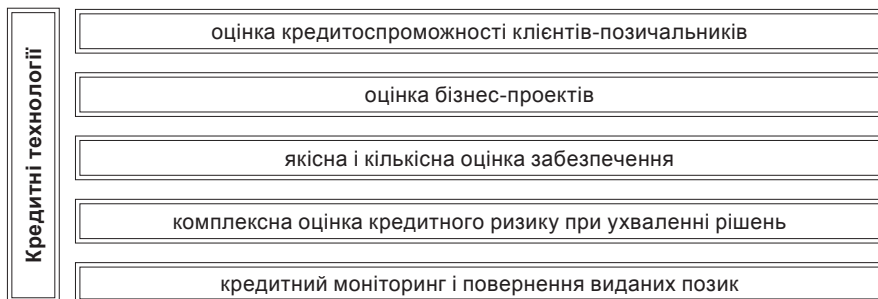

Рис. 2. 6. Структурні елементи кредитних технологій

Розглянемо конкретний зміст кредитних технологій відповідно до етапів кредитного процесу.

Отже, на початку банк здійснює оцінку кредитоспроможності позичальника. Технологія оцінки кредитоспроможності клієнтів включає всебічну оцінку діяльності потенційних позичальників.

Кредитоспроможність – наявність передумов для отримання позик та спроможність їх повернення [61, 117].

Кредитоспроможність – здатність суб'єктів господарювання (юридичних осіб) і окремих громадян (фізичних осіб) ефективно використовувати і своєчасно повертати кредитні кошти. Дуже часто кредитоспроможність зіставляють з поняттям «платоспроможність», як здатність позичальника відповідати за своїми платіжними зобов'язаннями: за розрахунками з постачальниками, отриманими кредитами, податками та ін. Однак потрібно зауважити, що кредитоспроможність є, безумовно, ширшим поняттям, ніж платоспроможність, оскільки оцінка кредитоспроможності позичальника включає оцінку фінансового стану позичальника (його платоспроможність), а також вплив таких чинників, як репутація позичальника, характер, спонукальні мотиви позичальника погасити позику, ступінь довіри банку до зобов'язання клієнта повернути кредит та ін.

На практиці багато комерційних банків формально проводять оцінку кредитоспроможності клієнтів, яка зводиться,

як правило, до розрахунку відповідних коефіцієнтів на основі даних бухгалтерської звітності. Відповідно до рекомендацій НБУ щодо визначення фінансового стану позичальників комерційний банк повинен використовувати для критеріїв економічної оцінки фінансової діяльності позичальника ряд показників (Додаток В). Банки самостійно визначають склад коефіцієнтів, що розраховуються, процедуру їхнього розрахунку. Однак, наголосимо, що значення коефіцієнтів потрібно диференціювати, по-перше, за галузями, як це роблять деякі банки з іноземним капіталом, оскільки різні галузі мають об'єктивно різну структуру активів і пасивів; по-друге, прив'язати до темпів інфляції, зростання якої сприяє завищенню ряду показників. Окрім цього, рекомендовані значення коефіцієнтів потрібно диференціювати і в регіональному розрізі, оскільки різні території мають не однакові виробничі умови і можливості для збуту продукції, що позначається на фінансових показниках їхньої діяльності.

З метою підвищення об'єктивності аналізу на основі коефіцієнтів варто було б замінити значення окремих рядків бухгалтерського балансу на конкретну дату середньорічними (середньоквартальними) значеннями цих рядків.

Результат оцінки кредитоспроможності позичальника зазвичай зводиться до єдиного узагальненого показника – рейтингу, вираженого в балах. Для нього визначаються межі інтервалу коливання, при яких є доцільним кредитування. За результатами оцінки фінансового стану позичальники класифікуються за класами (Додаток Д).

Проте цього недостатньо для визначення рівня кредитоспроможності клієнта, а, відтак, і ступеня кредитного ризику для банку. По-перше, інформація в балансах і звітах дуже часто не відображає дійсного стану справ конкретного підприємства. Багато з них для оптимізації оподаткування розробляють фінансові схеми таким чином, що реальна картина істотно відрізняється від офіційної звітності. Крім цього, часто підприємства для отримання кредиту використовують прийом «прикрашення» звітності, щоб створити видимість вищих показників. Наприклад, практично будь-яке підприємство оточують взаємозалежні структури, утворюючи, таким чином «холдинг». Активи і обороти структур, що входять до такого холдингу, «перетікають» з одного підприємства в інше. Утримуючи

декілька днів матеріальні цінності або кошти у вигляді готівки чи на розрахунковому рахунку підприємства – потенційного позичальника, створюють видимість забезпеченості покриття кредиту. Якщо в цей час складають баланс, то показники платоспроможності, розраховані методом коефіцієнтів, не дадуть об'єктивної оцінки фінансового стану підприємства.

По-друге, великий вплив на дані бухгалтерських звітів має інфляція, що негативно впливає на ступінь об'єктивності аналізу, і співробітники кредитних підрозділів не завжди можуть дати правильну оцінку платоспроможності позичальника на основі отриманих результатів шляхом обрахунку коефіцієнтів.

По-третє, оціночні коефіцієнти дають аналітику статистичну інформацію (на певну дату) про платоспроможність підприємства і, таким чином, об'єктивність аналізу зменшується. У банківській практиці основний акцент робиться на оцінку поточної ситуації, тобто завжди використовується інформація минулих періодів, тоді як в зарубіжних банках увага аналітика спрямована не тільки на аналіз попередньої діяльності позичальника, а й прогнозування його подальшої роботи. Проблеми з отриманням статистичних даних про надані кредити та іншої інформації, необхідної для оцінки кредитоспроможності позичальників, можуть бути усунені шляхом поширення та обміну інформацією між банками через запровадження єдиного кредитного бюро.

Фінансові показники при аналізі кредитоспроможності позичальника повинні розглядатися у контексті комплексної оцінки в ув'язці з кожною конкретною ситуацією, а не як однозначне свідчення на користь або проти видачі кредиту. Тому для обґрунтованої оцінки кредитоспроможності, крім інформації у цифрових величинах, в умовах економічної та банківської кризи, на нашу думку, потрібно більше уваги приділити якійсь оцінці кваліфікованих аналітиків, а також їхньому вмінню спрогнозувати подальший стан справ у позичальника.

У практиці деяких банків такий підхід використовується (наприклад, Райффайзен Банк Аваль, ВТБ Банк), проте, на наш погляд, застосування його було б доцільне для всіх банків, враховуючи сьогоденну економічну ситуацію.

Таким чином, з оцінкою кредитоспроможності пов'язані дві основні проблеми: отримання об'єктивної і повної інфор-

мації про фінансовий стан позичальників; визначення методів оцінки цієї інформації.

Вирішення першої з них лежить у такій площині:

- консолідації інформації про підприємство-позичальника з інформацією про взаємозалежні структури;
- отриманні додаткової інформації з незалежних джерел: контрагентів, обслуговуючих банків та ін.;
- оцінці реальної вартості активів (основних засобів, товарно-матеріальних запасів, дебіторської заборгованості) і пасивів (кредиторської заборгованості);
- оцінці реального обороту і прибутковості бізнесу (необхідно зважати на специфіку сфери діяльності, статистичні дані по інших підприємствах тієї ж сфери та ін.);
- отриманні вичерпної інформації про засновників, керівників, а також про кон'юнктуру ринку, репутацію підприємства-позичальника та ін.

Отже, проведення фінансового аналізу й оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника потрібно проводити виключно на підставі достовірної і, по можливості, максимально повної інформації. Кожен банк самостійно визначає ті або інші методи аналізу, відповідні розміри, цілі і терміни кредитів, кількість і характер клієнтів та ін. Різні способи визначення кредитоспроможності не виключають, а доповнюють один одного. Аналіз кредитоспроможності повинен включати не лише кількісну оцінку фінансового потенціалу позичальника, а й визначення якісних параметрів, які можуть вплинути на повернення кредиту. Найважливішою умовою надання кредиту має бути впевненість банку у тому, що позичальник фінансово спроможний погасити кредит і бажає зробити це. Тому важливим аспектом технології оцінки кредитоспроможності є правильна інтерпретація отриманих результатів, а, отже, необхідне підвищення кваліфікації персоналу кредитних підрозділів комерційних банків, а також акумуляція даних про клієнтів і ринки. Таким чином, удосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників дозволить мінімізувати кредитний ризик для банку, що в свою чергу впливатиме на його можливості зменшити процентні ставки за кредит, як найбільш дієвого кредитного важеля стимулювання виробництва.

Наступним етапом є оцінка бізнес-проектів. Технологія їхньої оцінки складна й вимагає високої кваліфікації від спів-

робітників кредитних підрозділів, оскільки необхідно не тільки добре знатися на різних сферах підприємництва, а й уміти враховувати вплив макроекономічних чинників: інфляції, загальної економічної нестабільності, стану і перспектив розвитку конкретних галузей економіки. Їхня недооцінка та швидка зміна економічної ситуації в країні може призвести до того, що розрахункові дані бізнес-планів будуть кардинально відрізнятись від ситуації, що реально складається на ринку, і в ході підготовки потребують коректування. Далеко не кожен банк має в штаті фахівця з аналізу наданих проектів, ринку, кон'юнктури. Але навіть дуже кваліфікований консультант, що володіє методами планування бізнесу й обізнаний у загальних підходах, може допустити помилку, не взявши до уваги специфіку даного виду діяльності і конкретного підприємства. Часто вже під час реалізації проекту з'ясовуються недоробки бізнес-плану: невраховані витрати, недоотриманий прибуток, введені податки таке подібне. В усіх цих випадках, навіть якщо підприємство не є злісним неплатником через непередбачуваність економіки, банк ризикує не тільки залишитися без прибутку, а й не повернути суму кредиту.

Основною причиною виникнення фінансових труднощів у процесі реалізації проекту є недооцінка розмірів необхідного оборотного капіталу, що у свою чергу викликане надмірно оптимістичними прогнозами щодо виручки, неточною оцінкою періоду оплати дебіторської заборгованості, недооцінкою витрат на початковій стадії проекту або іншими помилковими розрахунками. Тому при оцінці бізнес-планів банківським працівникам слід звертати увагу на найбільш типові помилки бізнес-проектів, а саме: переоцінку можливого обсягу реалізації товару; завищення кінцевої ціни реалізації товару або готової продукції; заниження витрат, пов'язаних з реалізацією бізнес-проекту; неточність визначення термінів обороту (у більшості випадків термін кредитування не відповідає реальному терміну торгового обороту). Якщо термін кредитування менше терміну реального торгового обороту, у клієнта виникає фінансовий розрив між терміном отримання виручки і терміном погашення кредиту. Найімовірніше, позичальник або звернеться з проханням пролонгувати кредит, або шукатиме джерела для рефінансування позики в іншому банку.

У випадку, якщо термін кредитування більший від терміну реального торгового обороту, виручка від реалізації надійде раніше, ніж наступить термін погашення кредиту. При цьому добросовісний позичальник погасить позикову заборгованість достроково, що призведе до скорочення прибутку банку. Разом з тим існує вірогідність того, що позичальник направить грошові кошти на фінансування наступного обороту або, що небезпечніше, на фінансування інших напрямків своєї діяльності. Очевидно, що нецільове використання кредиту може обернутися для банку проблемою несвоєчасного повернення грошових коштів.

Таким чином, ми визначили основні етапи оцінки пропонуваного до кредитування бізнес-проектів (рис. 2. 7).

Рис. 2. 7. Основні етапи оцінки пропонуваного до кредитування бізнес-проектів

Від правильної оцінки бізнес-проекту залежить його успішна реалізація, а, відповідно, і отримання прибутку як позичальником, так і банком.

Після оцінки бізнес-проекту банк здійснює оцінку забезпечення. Технології якісної і кількісної оцінки забезпечення – відомі способи забезпечення зобов'язань боржника (застави, гарантії, поручительства та ін.) розрізняються за ступенем дії і методами досягнення мети – спонукати позичальника виконати свої зобов'язання належним чином. Тому від оптимального вибору способу забезпечення зобов'язання багато в чому залежатиме і поведінка боржника.

Потрібно зазначити, що наявність забезпечення через вплив різних чинників абсолютно не гарантує повернення позики, а лише є додатковим страхуванням в разі непередбаченого погіршення фінансового стану клієнта або його небажання виконати свої зобов'язання за кредитною угодою.

Однак через підвищену ризикованість операцій, що кредитуються банками, наявність великої кількості ризиків у банківській сфері, велику ймовірність форс-мажору для позичальників, відсутність тривалих кредитних історій в існуючій банківській практиці питання забезпечення виходить часто на перше місце. Разом з тим, комерційні банки, надаючи питанню забезпечення істотного значення, припускаються серйозних помилок. Як наслідок, у разі виникнення проблемної ситуації, вони не можуть погасити кредит за допомогою звернення стягнення на забезпечення.

До типових помилок належать:

- неправильна оцінка вартості забезпечення, що приймається (недосконалість кількісно-вартісного аналізу);
- неправильна оцінка ліквідності забезпечення, що приймається (недосконалість якісного аналізу);
- відсутність прогнозу зміни ліквідності або вартості забезпечення, що приймається, з часом;
- неправильне юридичне оформлення договорів застави, поручительств та ін.;
- порушення умов збереження забезпечення, що приймається, які призводять до його повної або часткової втрати.

Окрім цього, акцентуючи увагу на забезпеченні, комерційні банки оцінюють його, як правило, у першу чергу. Разом з

тим більшість із них зупиняються на цьому етапі й не здійснюють регулярного контролю і оцінки забезпечення впродовж терміну дії позики. Перша, найбільш поширена помилка, спільна для всіх перерахованих форм, – неправильне визначення заставної вартості. Треба зазначити, що існує декілька понять вартості: балансова (вартість, за якою товарно-матеріальні цінності враховуються на балансі підприємства); ринкова (вартість, яка склалася в конкретний час, у конкретній місцевості під впливом певних обставин і чинників); ліквідна (вартість, за якою конкретні товарно-матеріальні цінності можуть бути обмінені на грошові кошти в короткий термін і з урахуванням витрат, пов'язаних з реалізацією); заставна (вартість, за якою банк приймає у заставу товарно-матеріальні цінності). Оскільки заставна вартість є похідною по відношенню до ліквідної, то саме остання повинна представляти для банку найбільший інтерес.

Проте аналіз існуючої ситуації в банках показав, що заставна вартість визначається у більшості випадків за згаданою ринковою вартістю, а іноді, через формальне ставлення до справи, і за балансовою вартістю з урахуванням певного коефіцієнта. Очевидно, що такий підхід недопустимий, оскільки балансова вартість в умовах специфіки звітності, як правило, не має нічого спільного не тільки з ліквідною вартістю, а й навіть, на жаль, і з ринковою.

Що стосується останньої, то, як було відмічено вище, вона складається на ринку в певний час і в певній місцевості. Отже, у разі потреби реалізації згодом, ситуація на ринку може змінитися, і ринкова вартість зменшиться. Крім того, ринкова вартість не враховує ряд можливих витрат, пов'язаних з реалізацією. Що стосується оцінки вартості нерухомості, то, не дивлячись на залучення до співпраці з банками оціночних компаній, під час реалізації виникають проблеми, оскільки, як правило, вони у своїх висновках вказують ринкову вартість, і тому термін продажу об'єктів носить тривалий характер. Часто не враховують можливість зниження в майбутньому загального попиту на комерційну (виробничу) або житлову нерухомість. А економічні катаклізми, наприклад, що виникли наприкінці 2008 р., у результаті яких ринок нерухомості призупинився і вона відчутно подешевшала, взагалі ніхто не враховує. Таким чином, через ряд проблемних аспектів (можливе завищення вартості застави, відсутність організованого ринку реалізації застави,

неспроможність позичальників до збільшення вартості застави у міру погіршення якості кредиту, незадовільний стан юридичної основи, що належить до прав на власність, порушення контрактних зобов'язань і відновлення кредитів) наголошуємо на необхідності банком самостійно сформуванню штату фахівців, здатних здійснювати адекватну оцінку майна (рухомого і нерухомого), що заставляється. Створення такого відділу має ряд переваг порівняно з послугами оціночних компаній:

- практично виключена можливість для позичальника вплинути на результат оцінки з метою його завищення;
- конкурентна перевага перед іншими банками, оскільки на етапі розгляду заявки потенційний позичальник не несе витрат на оцінку заставного забезпечення;
- паралельно із оцінкою співробітники банку можуть вивчити ліквідність застави, оскільки компанії вказують тільки ринкову вартість заставленого майна.

Варто вказати і на недоліки створення такого відділу:

- витрати на утримання відділу оцінки в більшості випадків вище, ніж регулярне залучення сторонньої оціночної компанії;
- усі витрати на оцінку застави повністю несе банк.

Крім оцінки заставленого майна, банк повинен стежити за його станом та ринковою ціною, вчасно здійснювати його переоцінку. Наприкінці 2008 р. НБУ зобов'язав комерційні банки здійснити переоцінку заставленого майна, однак найголовніша складність, з якою зіткнулися всі банки, – це можлива некоректність переоцінки. В умовах, нестабільності на ринку нерухомості, швидкого падіння цін та інших чинників неможливо правильно оцінити вартість застави, тому банки повинні заздалегідь враховувати можливі чинники впливу на якість застави для мінімізації втрат при її реалізації.

Суттєва і поширена помилка – неправильне юридичне оформлення документів, внаслідок якого договори застави часто визнають недійсними.

Необхідно сказати, що вирішення проблеми не у відмові від перерахованих форм забезпечення, а в розробці банками системи, яка б не допускала появи подібних помилок. На нашу думку, після оцінки забезпечення спочатку потрібно проводити аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть надалі

плинути на вартість застави, і врахувавши їх, скорегувати встановлений відповідний дисконт за різними видами забезпечення. Також для мінімізації ризиків необхідно поєднувати в кредитному портфелі та при кредитуванні конкретного позичальника різні форми забезпечення. Ретельнішою має бути й підготовка документів. Необхідно залучати юристів, що спеціалізуються на конкретних галузях права.

Разом з тим, розглядаючи поручительство як забезпечення повернення кредиту, треба зазначити, що банк повинен пред'являти поручителю ті самі вимоги до рівня його кредитоспроможності, що й до позичальника. Зважаючи на це, необхідно або проводити відносно кожного поручителя повний комплекс заходів, направлений на отримання об'єктивної інформації про його фінансовий стан, репутацію, кредитну історію, або визначити коло поручителів, чиї поручительства визнаватимуться даним банком як забезпечення. Відповідно, банк повинен вести постійний моніторинг їхньої діяльності. Це, насамперед, стосується різних фондів, наприклад, Фонду підтримки малого бізнесу або Фонду розвитку підприємництва та ін.

Що стосується банківських гарантій, то через значну недовіру банків один до одного, кількість кредитних договорів, забезпечених банківською гарантією, невелика.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно наголосити на тому, що комерційним банкам потрібно звернути особливу увагу на якісну і кількісну оцінку пропонованих у заставу об'єктів.

В умовах труднощів, пов'язаних з практичною реалізацією заставного права, необхідно підвищувати рівень юридичної чистоти договорів застави, поручительств та ін., а також документів з ними пов'язаних.

Банкам необхідно вивчати іноземний досвід роботи із забезпеченням, а також використовувати нові методи й форми забезпечення кредитних зобов'язань, а саме – широке використання застави підприємств, як майнового комплексу. Така форма забезпечення передбачає заставу не лише нерухомого майна, а й устаткування, технологій, товарно-матеріальних запасів та ін. Це означає, що в разі реалізації потенційним покупцем буде запропоновано готове виробництво, що діє.

Однак застосування застави підприємств вимагає значних грошових і тимчасових витрат, пов'язаних із оцінкою і оформленням під-

приємства, що заставляється. Тому таку форму забезпечення варто використовувати при довгостроковому кредитуванні.

Крім оцінки забезпечення банк повинен комплексно оцінити кредитний ризик. Результатом комплексної оцінки кредитного ризику є прийняття рішення про надання або ненадання конкретного кредиту, а також, у разі позитивного рішення, визначення основних його параметрів: мети, суми, терміну, відсоткової ставки, забезпечення та інших умов. Очевидно, що така оцінка є результатом синтезу оцінок кредитоспроможності клієнта, пропонованого до кредитування бізнес-проєкту, забезпечення, а також інших чинників, які можуть впливати на повернення кредиту.

Недооцінка кожного з перерахованих чинників може мати в майбутньому вирішальне значення при поверненні кредиту. Виходячи з цього, можна припустити, що кредит повинен видаватися тільки позичальникам із високим рівнем кредитоспроможності, що має бездоганний бізнес-проєкт і першокласне забезпечення. Проте ідеальних позичальників не буває, кожен клієнт має сильні і слабкі сторони. Тому для прийняття рішення у кожному конкретному випадку необхідно визначити ступінь впливу кожного чинника на величину кредитного ризику. При цьому неправильне визначення пріоритетів може, у разі позитивного рішення, стати потенційно проблемним кредитом, а в разі негативного рішення – утраченим зиском. Тому лише врахування всіх чинників (як внутрішніх, так і зовнішніх) дасть можливість оцінити кредитний ризик у повному обсязі. Оцінка кредитного ризику та управління ним розглядається детальніше у п. 2. 3.

Забезпечення ефективності та надійності здійснення кредитних операцій вимагає від комерційного банку організації постійного моніторингу всіх стадій реалізації кредитного процесу. Проведення кредитного моніторингу починається відразу після надання кредиту клієнту (отримання ним позики). Після оформлення документів, здійснення виплати кредиту, контролюється виконання умов договору, продовжується робота по аналізу кредитоспроможності, фінансових результатів роботи позичальника і так далі. Головною метою кредитного моніторингу є виявлення на ранній стадії кредитів, які потенційно можуть стати проблемними. Кредити вважають проблемними, коли їх не погашають відповідно до умов початкової угоди. Необхідно підкресли-

ти, що мова йде про первинну угоду, а не з врахуванням багатозначних змін, які зустрічаються в банківській практиці. У процесі контролю за кредитними операціями банк повинен приділяти особливу увагу таким проблемам: дотримання принципів кредитування (цільової спрямованості, забезпеченості, терміновості); виявлення проблемних кредитів і розробка заходів з ліквідації заборгованості; аналіз якості та структури кредитного портфеля банку в цілому; контроль кредитного ризику; моніторинг кредитного ринку й розробка заходів щодо розширення участі в ньому банку тощо. Вимога щодо своєчасності й повноти погашення кредиту невіддільна від питання постійного контролю за розміром і якістю отриманого забезпечення. Порядок здійснення моніторингу кредитних операцій має бути закріплений у банківських інструкціях і положеннях про кредитування.

Подібна практика існує в більшості комерційних банків. На жаль, у багатьох з них отримана інформація або взагалі не піддається аналізу, або з результатів аналізу цієї інформації не робляться правильні висновки. Це призводить до неповернення кредиту. Крім того, коли справа доходить до реалізації забезпечення з'ясовується, що останнє не може покрити й половини суми, внаслідок падіння його вартості, ліквідності і так далі.

Труднощі з погашенням позик найчастіше виникають не випадково і не відразу. Це процес, який розвивається впродовж певного часу. Тому професійним обов'язком кредитних працівників є виявлення на ранніх етапах кредитного процесу ознак зародження фінансових труднощів у позичальників і вжиття відповідних заходів для виправлення ситуації і захисту економічних інтересів банку. Ці заходи треба прийняти якомога раніше, перш ніж ситуація вийде з-під контролю і втрати стануть незворотними. Тому для ефективної організації кредитного процесу і пошуку досконаліших механізмів кредитування банк значну увагу повинен приділяти саме кредитному моніторингу.

Застосування кредитних важелів комерційними банками приводить до змін у діяльності обох суб'єктів кредитних відносин (як самого комерційного банку, так і суб'єкта господарювання). Рушійним мотивом існування кредитних відносин є отримання додаткового доходу кожним із суб'єктів кредитування. Тому в ефективному використанні кредитних вкладень зацікавлені обидві сторони кредитного процесу. Відповідно підвищення ефективності кре-

дитних вкладень є вирішальним фактором надходження грошових ресурсів у виробництво. Ефективність банківської діяльності залежить від ефективності кредитної діяльності, а відтак ефективності використання кредитних ресурсів у виробничому циклі.

Тому оцінку ефективності кредитного впливу доцільно проводити як з позицій банку, так і з позицій доцільності залучення суб'єктами господарювання кредитних ресурсів. У процесі оцінки ефективності кредитної діяльності необхідним є правильне визначення результату, що отримується від їх залучення і використання.

Оцінку ефективності кредитної діяльності банку прийнято здійснювати за допомогою системи таких показників: рентабельність кредитних операцій; дохідність кредитних операцій; прибутковість кредитних операцій; питома вага доходів від надання кредитів у загальній сумі доходів (додатокЕ).

Ефективність кредитної діяльності банку залежить від ефективності управління кредитним портфелем, яка полягає в балансуванні між прибутковістю та ризиком, їх оптимальному співвідношенні. З урахуванням цього, розглянемо кількісну оцінку ефективності кредитування з використанням функції максимізації величини сподіваного доходу від кредитування з урахуванням ризику. Основними критеріями оптимальності є ризик і прибуток. Ліквідність кредитного портфеля повинна залежати від оцінки ризику, тому не обов'язково виносити її в якості окремого критерію.

Тому, при побудові моделі оптимізації структури кредитного портфеля банку необхідно врахувати, що метою кредитної діяльності банку є отримання на кінець планового періоду максимального прибутку у визначеному кредитному горизонті з врахуванням коефіцієнта кредитного ризику та терміну погашення кредитів.

Для кращого розуміння сутності сформульованого завдання і зручності подальшої роботи введемо позначення, а саме у запропонованій моделі припускаємо, що маючи на початок періоду певний капітал банк з усіх можливих активів формує портфель на термін кредитного горизонту L , який становить 24 міс. Для організації кредитної діяльності комерційний банк надаватиме п'ять видів кредитів (A, B, C, D, E).

Розглянемо, який отримає прибуток банк від вкладення коштів у п'ять видів кредиту за термінами, враховуючи коефі-

цієнт ризику для кожного виду кредиту та середній термін погашення (табл. 2. 5).

З огляду на це, модель оптимізації структури кредитного портфеля для максимізації прибутку з урахуванням допустимого ризику набуде виду:

$$Z = \sum_{i=1}^5 (1 + V_i) X_{it_i} \rightarrow \max, t_i \in M, \quad (2. 1)$$

де i – індекс кредиту певного виду, $(\overline{1,5})$;

t_i – індекс періоду дії i -го виду кредиту, $t_i \in M$;

M – множина періодів дії відповідного виду кредиту, $M=\{24,8,4,2,1\}$;

V_i – річна процентна ставка за кредит i -го виду;

X_{it_i} – обсяг кредиту i -го виду в періоді t_i .

Таблиця 2. 5

МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ НАДАННЯ КРЕДИТІВ*

Види кредитів	Початок реалізації кредитних проектів (міс.)	Тривалість кредитних проектів (міс.)	Відсоток за кредит	Індекс ризику
А-кредити надані на 1 міс., $i=1$	1, 2, 3, 4, 5.... 23, 24	1	20	1
В-кредити надані на 3 міс., $i=2$	1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22	3	21	1, 5
С-кредити надані на 6 міс., $i=3$	1, 7, 13, 19	6	23	3
Д-кредити надані на 1 рік, $i=4$	1, 13	12	25	5
Е-кредити надані на 2 роки, $i=5$	1	24	30	8

*Джерело: розроблено авторами самостійно.

Динаміка можливих кредитних вкладень представлена у вигляді схеми (дод. Ж).

Для побудови формалізованої задачі введемо такі позначення: x_{11} , x_{12} , x_{13} , ..., $x_{1,24}$ – обсяг кредиту першого виду А на початок першого, другого, і т. д., двадцять четвертого місяця відповідно;

$x_{21}, x_{22}, \dots, x_{28}$ – обсяг кредиту виду B на початок першого, четвертого, сьомого, десятого, тринадцятого, шістнадцятого, дев'ятнадцятого та двадцять другого місяця відповідно; $x_{31}, x_{32}, \dots, x_{34}$ – обсяг ресурсів третього виду кредиту C на початок першого, сьомого, тринадцятого та дев'ятнадцятого місяця відповідно; x_{41} та x_{42} – обсяг кредиту D на початок першого та тринадцятого місяця відповідно; x_{51} – обсяг кредиту п'ятого виду E на початок першого місяця;

V_1, V_2, \dots, V_5 – річна ставка відсотків за кредит відповідного виду (відсотки); t_1, t_2, \dots, t_5 – період дії відповідної кредитної угоди, (міс.); T – середній термін надання кредиту; r_1, r_2, \dots, r_5 – коефіцієнт ризику відповідного кредиту; K_p – обсяг кредитного портфеля, (тис. грн); R – середній коефіцієнт ризику кредитного портфеля.

Знайдемо оптимальний розподіл кредитного портфеля, який забезпечить отримання максимального прибутку на кінець планового періоду. Тому сформульована нами задача із врахуванням введених позначень набуде вигляду:

$$Z = (1 + V_1)x_{1,24} + (1 + V_2)x_{28} + (1 + V_3)x_{34} + (1 + V_4)x_{42} + (1 + V_5)x_{51} \rightarrow \max \quad (2.2)$$

при виконанні наступних умов:

- балансові умови відносно структури кредитного портфеля на початок кожного місяця (дод. З);
- обмеження на середню величину ризику проектів для кожного місяця (дод. К);
- обмеження на середній термін погашення кредитів для кожного місяця (дод. Л);
- обмеження відносно невід'ємності змінних

$$x_{11}, x_{12}, \dots, x_{1,24} \geq 0;$$

$$x_{21}, x_{22}, \dots, x_{28} \geq 0;$$

$$x_{31}, x_{32}, \dots, x_{34} \geq 0;$$

$$x_{41}, x_{42} \geq 0; x_{51} \geq 0.$$

Отже, на основі схеми розподілу кредитних ресурсів (дод. Ж) числова економіко-математична модель задачі їх оптимізації з урахуванням коефіцієнтів кредитного ризику для кожного

виду кредиту та термінів погашення кредитів прийме вид, який представлено в додатках З, К, Л.

Розв'яжемо поставлену задачу за допомогою програмного продукту EXCEL, утиліти «Solver» на прикладі даних банку А.

За даними банку А обсяг його кредитного портфеля становить 8956339 тис. грн, середня величина ризику – 4, середній термін погашення кредитів – 10 місяців.

Представимо знайдений оптимальний розв'язок даної задачі (дод. М) у табличній формі (табл. 2. 6)

В результаті роботи програмного комплексу відповідно до отриманої оптимальної схеми розподілу кредитних коштів, отримано результати розрахунку, які показують, що банк А отримає прибуток у розмірі 18226011 тис. грн при наступній структурі кредитного портфеля (табл. 2. 6).

Дана модель дозволить оптимізувати структуру кредитного портфеля для максимізації прибутку із врахуванням допустимого ризику. Використання моделі працівниками аналітичного відділу банку дозволить підвищити ефективність управління кредитним портфелем, а відтак і ефективність використання кредитних важелів впливу на виробництво.

Ефективність кредитної діяльності банків потрібно розглядати і як економічну результативність використання у виробництві наданих кредитних коштів. Тому варто наголосити на важливості оцінки ефективності кредитного впливу банків з огляду на інтереси суб'єкта господарювання. Ефективність кредитних вкладень для суб'єкта господарювання залежить від оптимального обсягу кредитних коштів у структурі всіх фінансових ресурсів підприємства. Приймаючи до уваги те, що основним критерієм діяльності будь-якого підприємства є прибуток, під оптимальним обсягом кредитних коштів у структурі всіх фінансових ресурсів ми розуміємо таку їхню структуру, яка дозволить отримати найбільший прибуток. Залучення кредитних коштів розширює фінансові можливості підприємства, але одночасно створює ризик, пов'язаний із необхідністю повернення боргів у майбутньому й сплати відсотків за користування позиченими коштами. Таким чином, раціональне формування джерел фінансових ресурсів підприємства вкрай важливо як для постачальників ресурсів, зокрема, для банків при вивченні кредитного ризику, так і для самого підприємства при ви-

Таблиця 2. 6

ОПТИМАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ КРЕДИТНИХ КОШТІВ БАНКУ А

Кредитні проекти	Можливий вквдрення та повернення кредитних ресурсів на початок кожного місяця																								
	1	2	3	4...	7	8	9	10...	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25				
X ₁₁	5451685																		5451685						
X ₁₂		5616462																		5616462					
X ₁₃																									
X ₁₄																									
X ₁₅																									
X ₁₆																									
X ₁₇					3910545																				
X ₁₈						3910545																			
X ₁₉							3910545																		
X ₁₀																									
X ₁₁																									
X ₁₂																									
X ₁₃																									
X ₁₄									6125656																
X ₁₅										6217541															
X ₁₆											6310804														
X ₁₇												5146321													
X ₁₈													5223516												
X ₁₉														5301669											
X ₂₀															5659525										
X ₂₁																5744823									
X ₂₂																	5630966								
X ₂₃																									
X ₂₄																									
X ₂₁																									
X ₂₂																									
X ₂₃																									
X ₂₄																									
X ₂₅																									
X ₂₆																									
X ₂₇																									
X ₂₈																									
X ₂₉																									
X ₃₀																									
X ₃₁																									
X ₃₂																									
X ₃₃																									
X ₃₄																									
X ₃₅																									
X ₃₆																									
X ₃₇																									
X ₃₈																									
X ₃₉																									
X ₄₀																									
X ₄₁																									
X ₄₂																									
X ₄₃																									
X ₄₄																									
X ₄₅																									
X ₄₆																									
X ₄₇																									
X ₄₈																									
X ₄₉																									
X ₅₀																									
X ₅₁																									
X ₅₂																									
X ₅₃																									
X ₅₄																									
X ₅₅																									
X ₅₆																									
X ₅₇																									
X ₅₈																									
X ₅₉																									
X ₆₀																									
X ₆₁																									
X ₆₂																									
X ₆₃																									
X ₆₄																									
X ₆₅																									
X ₆₆																									
X ₆₇																									
X ₆₈																									
X ₆₉																									
X ₇₀																									
X ₇₁																									
X ₇₂																									
X ₇₃																									
X ₇₄																									
X ₇₅																									
X ₇₆																									
X ₇₇																									
X ₇₈																									
X ₇₉																									
X ₈₀																									
X ₈₁																									
X ₈₂																									
X ₈₃																									
X ₈₄																									
X ₈₅																									
X ₈₆																									
X ₈₇																									
X ₈₈																									
X ₈₉																									
X ₉₀																									
X ₉₁																									
X ₉₂																									
X ₉₃																									
X ₉₄																									
X ₉₅																									
X ₉₆																									
X ₉₇																									
X ₉₈																									
X ₉₉																									
X ₁₀₀																									
X ₁₀₁																									
X ₁₀₂																									
X ₁₀₃					</																				

значенні перспективного варіанта організації фінансів та формуванні фінансової стратегії. Від того, наскільки оптимальним буде співвідношення власного й позичкового капіталів, якою буде «ціна» останнього, в значній мірі залежить фінансовий стан підприємства та ефективність його діяльності.

Безумовно, зменшення частки боргів у сукупному капіталі зміцнює фінансову незалежність підприємства. Проте водночас звужуються джерела фінансування та можливості підвищення ефективності його діяльності.

Зв'язок між обсягом власних, позичених коштів і прибутком характеризує рівень рентабельності власного капіталу і показник фінансового левериджу. Якщо рентабельність власного капіталу характеризує величину прибутку на одиницю власного капіталу, а коефіцієнт фінансового левериджу обсяг позичкового капіталу на останній, то взаємозв'язок між ними встановлюється на основі процентної ставки за кредит та рівня рентабельності капіталу підприємства [43, 170].

Відповідно до коефіцієнтів оцінки кредитоспроможності позичальників та їх нормативів, рекомендованих НБУ, співвідношення між власними і позиченими коштами не повинно перевищувати 1. Однак, ми вважаємо, що таке співвідношення може перевищувати 1, не збільшуючи фінансові ризики для підприємства, при високому коефіцієнті оборотності як позичених коштів, так і оборотного капіталу.

Ефективність кредитування для суб'єктів господарювання залежить, на нашу думку, не тільки від відсоткової ставки за кредит, рентабельності активів позичальника, а й від оборотності коштів. Відповідно ефект від оптимального співвідношення між власними і позиченими коштами, на нашу думку, залежить від рентабельності активів, процентної ставки і коефіцієнта співвідношення оборотності кредитів і оборотного капіталу і можна представити такою формулою:

$$E = (r - k) \frac{ПК}{ВК} \delta, \quad (2.3)$$

де ПК – обсяг позичених коштів (довгострокові та короткострокові кредити),

ВК – власний капітал,

r – рентабельність активів позичальника,

k – процентна ставка за кредит,
 δ – коефіцієнт співвідношення оборотності кредитів і оборотності оборотного капіталу:

$$\delta = \frac{i_k}{i_{об.к}}, \quad (2.4)$$

i_k – коефіцієнт оборотності кредиту, який характеризує оборотність кредитів і визначається як відношення середнього залишку кредитних вкладень до обсягу погашення позичок за відповідний період;

$i_{об.к}$ – коефіцієнт оборотності оборотного капіталу, який характеризує оборотність оборотного капіталу і визначається як відношення середнього залишку оборотних коштів до виручки від реалізації продукції.

З формули видно, що якщо процентна ставка за кредит вища за рентабельність, то залучені кредити, замість додаткового прибутку, генеруватимуть збитки. Річ у тім, що обслуговування кредитів буде проводитись за рахунок власного прибутку, відповідно залучення таких кредитів є недоцільним.

Таким чином, своєчасна і правильна оцінка впливу кредитних важелів на діяльність суб'єктів кредитних відносин сприятиме підвищенню ефективності механізму їх застосування, що в свою чергу дозволить підвищити ефективність функціонування як банківської системи, так і реального сектору та сприятиме розвитку економіки загалом.

2.3 Управління кредитним ризиком як основа ефективного застосування банками кредитних важелів

Головною ознакою використання банками кредитних важелів є наявність ризику, що супроводжує відповідні кредитні операції банку. Управління кредитним ризиком – невід'ємний і найважливіший елемент механізму практичного використання кредитних важелів. Ефективність використання кредитних важелів банками значною мірою залежить від належного управління кредитним ризиком. Треба зазначити, що сучасна фінан-

сова криза в Україні у світі значною мірою пов'язана із мало-ефективною роботою банків у напрямку управління кредитним ризиком. Вітчизняні банки недостатньо приділяли уваги управлінню кредитним ризиком, що мало дещо поверхневий характер. Таким чином, ефективне управління кредитним ризиком банку є основою дієвого застосування банком кредитних важелів впливу на виробництво і полягає саме у мінімізації кредитного ризику шляхом пошуку нових і ефективних методів управління ним. Це означає, що з огляду на предмет нашого дослідження кредитний ризик і управління ним є надзвичайно актуальним і значущим завданням для банку. Однак, відсутність однозначного тлумачення поняття кредитного ризику і його класифікації ускладнює практику ефективного управління ним. Кредитний ризик (Credit risk) або ризик непогашення позички означає ймовірність того, що позичальник не поверне позички. Дане визначення є найбільш простим і в той же час чітко визначає природу кредитного ризику – у відносинах повернення позичальником позики і виконання ним прийнятих на себе зобов'язань. Кредитний ризик означає можливість фінансових втрат внаслідок невиконання зобов'язань контрагентами, в першу чергу, позичальниками. Це може бути викликано:

- по-перше, нездатністю боржника створити адекватний майбутній грошовий потік у зв'язку із непередбаченими несприятливими змінами в діловому, економічному й політичному середовищі, в якому діє позичальник;
- по-друге, невпевненістю в майбутній вартості і якості (ліквідності та можливості продажу на ринку) застави під кредит;
- по-третє, падінням ділової репутації позичальника.

В економічній літературі сформувався багато поглядів на визначення кредитного ризику. Розглянемо деякі з них:

Пітер Роуз визначає кредитний ризик як імовірність того, що вартість частини активів банку, особливо кредитів, зменшиться або зведеться до нуля [162, 15].

Т. В. Нікітіна визначає кредитний ризик як вірогідність зменшення вартості активів банку, насамперед, кредитів через нездатність або небажання клієнтів (позичальника) повернути борг або частину боргу, включаючи відсотки, що належать за договором. Вона ж дає загальне визначення його: кредитний ризик мож-

на визначити як ризик втрати активів у результаті невиконання позичальником узятих на себе договірних зобов'язань [142, 60].

І. С. Гуцал під кредитним ризиком розуміє ймовірність понесення банком збитків унаслідок невиконання позичальником кредитної угоди, що призвело до неповернення основного боргу та процентів по ньому [43, 133]. Такої ж думки Р. А. Фатхутдінов, який пов'язує кредитний ризик з можливим неповерненням суми кредиту і процентів по ньому [191, 186]. Ряд авторів (В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський [110, 29], А. Т. Лобунь, В. І. Грушко, М. П. Денисенко [170, 224]) визначають кредитний ризик як міру (ступінь) невизначеності щодо виникнення небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть яких полягає в тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдасться скористатися забезпеченням повернення позичених коштів [155, 44].

Х. Грюнінг та С. Братанович вважають, що кредитний ризик – це небезпека того, що дебітор не зможе здійснити процентні платежі або виплатити основну суму кредиту відповідно до вимог, вказаних у кредитній угоді, і є невід'ємною частиною банківської діяльності. Кредитний ризик означає, що платежі можуть бути затримані або взагалі не виплачені, внаслідок чого можуть виникнути проблеми з рухом грошових коштів чи негативно відобразитися на ліквідності банку [39, 123].

За положенням НБУ «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» – кредитний ризик – це ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями (тобто ризик сплати позичальником відсотків і основного боргу за кредитними операціями з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі несплати) [157].

У методичних вказівках НБУ з інспектування банків «Система оцінки ризиків» кредитний ризик визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк на-

дає кошти, бере зобов'язання про їхнє надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод незалежно від того, де відображається операція – на балансі чи поза балансом [132].

З вищенаведених визначень кредитного ризику можна відзначити, що більшість авторів пов'язують кредитний ризик із можливими збитками по кредитній операції. Однак потрібно розуміти, що збитки по кредитній операції перш за все, пов'язані з ефективністю використання позичених коштів. Відтак сутність кредитного ризику необхідно розглядати через вплив кредитного важеля на виробництво і ефективність використання позичених коштів. Таким чином, до кредитного ризику, на нашу думку, належать можливі втрати, пов'язані зі зниженням ефективності впливу кредитних важелів на діяльність позичальника, що зумовлюється нераціональним використанням позичених коштів у господарському обороті і неспроможністю їх своєчасно повернути банку із виплатою процента.

Відповідно до визначення кредитного ризику на можливість його виникнення і реальну величину впливає значна кількість чинників: економічна і політична ситуація в країні чи регіоні, ступінь концентрації кредитної діяльності в окремих галузях, формажорні обставини та інші. За формуванням чинники банківських кредитних ризиків доцільно поділити на три великі групи, а саме:

- зовнішнє середовище функціонування банку-кредитора і позичальника;
- економіка позичальника, його фінансова здатність погасити кредит, рівень ефективності управління бізнесом;
- організація кредитування в банку.

Величина кредитного ризику – сума, яку може бути втрачено у разі несплати або прострочення виплати заборгованості. Максимальний потенційний збиток – це повна сума заборгованості у випадку її несплати клієнтом. Прострочені платежі не призводять до прямих, а завдають непрямих збитків, які становлять витрати за процентами (через необхідність фінансувати дебіторів протягом довшого часу, ніж це необхідно) або втрату процентів, які можна було б отримати, якби гроші було повернуто раніше та розміщено на депозит.

У банківській діяльності потрібно розрізняти такі рівні кредитного ризику: кредитний ризик за окремою угодою – ві-

рогідність збитків від невиконання позичальником конкретної кредитної угоди; кредитний ризик усього портфеля – величина ризиків по всіх угодах кредитного портфеля.

Відповідно для кожного рівня використовуються різні методи оцінки ризику й управління ним. Ефективність оцінки і регулювання рівня кредитного ризику багато в чому визначається знанням і розумінням його класифікації. Під класифікацією ризиків треба розуміти розподіл ризику на конкретні групи по певних ознаках для досягнення поставлених цілей.

Науково обґрунтована класифікація ризику дозволяє визначити місце кожного ризику в загальній системі. Вона створює можливості для ефективного застосування до кожного ризику відповідних методів і способів управління ними.

Той факт, що у вітчизняних та закордонних економістів немає єдиного розуміння поняття кредитного ризику, зумовило наявність декількох підходів, методів його вивчення. Перш за все, це відображається в класифікації кредитних ризиків. Так, Грюнінг Х. та Братанович С. виділяють три основні види кредитного ризику: споживчий ризик, корпоративний ризик або ризик компанії, ризик країни [39, 124]. А. Т. Головкин, В. І. Грушко, М. П. Денисенко [170, 230] поділяють кредитні ризики, що стосуються:

- позичальника – ймовірність того, що позичальник (боржник) не зможе виконати свої зобов'язання перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами договору;
- способу забезпечення позик – ймовірність того, що банку не вдасться своєчасно та в повному обсязі скористатись забезпеченням позик для покриття можливих утрат;
- кредитної угоди – ймовірність того, що позичальник (боржник) не зможе виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами договору (угоди), і при цьому банку не вдасться своєчасно і в повному обсязі скористатись забезпеченням позики для покриття можливих втрат. Отже, кредитний ризик щодо кредитної угоди – це добуток кредитного ризику щодо позичальника на кредитний ризик щодо способу забезпечення позики; зважений кредитний ризик щодо кредитної угоди – добуток кредитного ризику щодо кредитної угоди на суму позики, що зафіксована в кредитній угоді;

- кредитного портфеля – середньозважена величина ризиків щодо всіх угод кредитного портфеля, де вагами виступають частки сум угод у загальній сумі кредитного портфеля.

Власну класифікацію кредитних ризиків запропонувала компанія Price Waterhouse & Coopers, розділивши кредитний ризик за джерелами формування на дві групи: зовнішній ризик (ризик контрагента) і внутрішній ризик (ризик кредитного продукту) (рис. 2. 8) [99, 68].

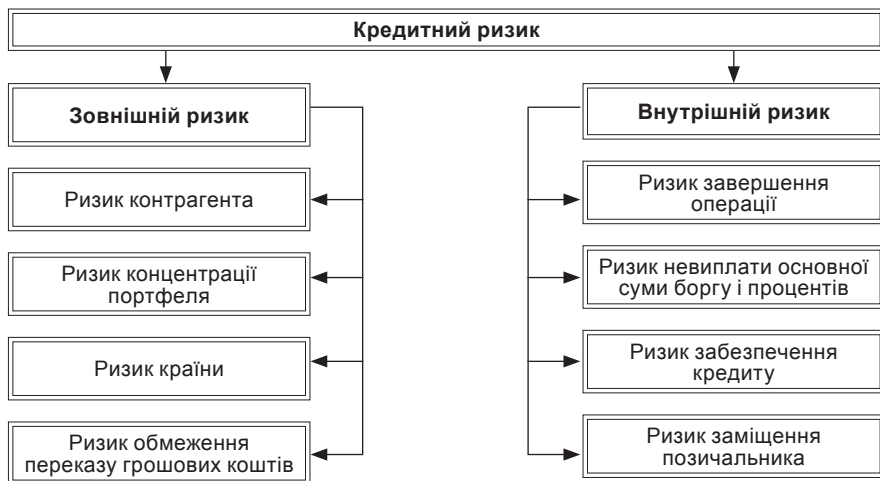

Рис. 2. 8. Класифікація кредитних ризиків компанії Price Waterhouse & Coopers

Ми погоджуємося з думкою Версаль Н. І., що структуру кредитного ризику необхідно розглядати з погляду причин його виникнення [24, 84]. Відповідно до цього ми пропонуємо таку класифікацію кредитних ризиків (рис. 2. 9, додаток Н).

Кредитні ризики залежно від місця їхнього виникнення і ступеня дії на них зовнішнього середовища можуть бути розділені на зовнішні і внутрішні.

Зовнішні кредитні ризики не пов'язані з конкретними виданими кредитами. Вони залежать від зовнішніх чинників, не залежних від діяльності банку або конкретного позичальника. На них впливають чинники світового або національного характеру. Вони

не піддаються диверсифікації і є загальним ризиком для всіх видів кредитів. Ці види ризику прогнозують шляхом вивчення світового і національного поточного кредитного ринку його подальшого розвитку на основі аналізу макроекономічних показників.

Внутрішні кредитні ризики пов'язані із недоотриманням очікуваного доходу або втратою у зв'язку з фінансовим станом конкретного позичальника і рівнем управління банком-кредитором, тобто ризики, залежні від комерційної діяльності позичальника і банку. Таким чином, внутрішні ризики можна розділити на дві групи: ризики, пов'язані з суб'єктом господарювання-позичальником, і ризики, пов'язані з діяльністю банку.

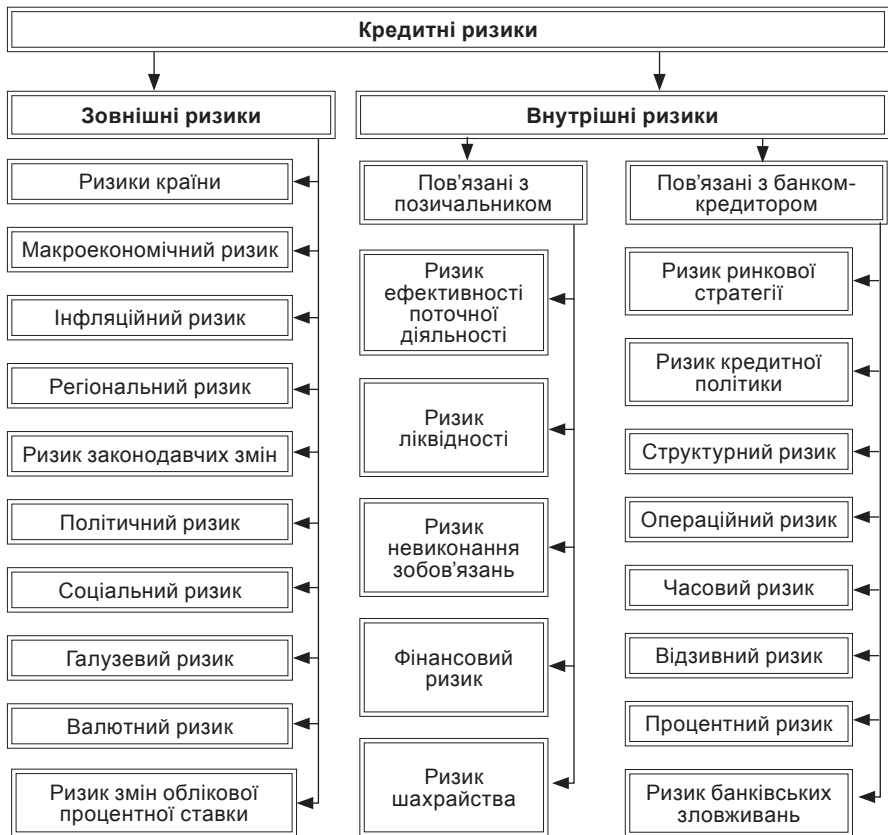

Рис. 2. 9. Класифікація кредитних ризиків

Виявлення джерел та класифікація за ними кредитних ризиків дає можливість ефективно управляти ними. Оскільки застосування кредитних важелів банками характеризується негативною дією факторів невизначеності і однією з найвагоміших причин фінансових збитків та банкрутства банківських установ є неповернення кредитів, особливого значення набуває процес управління кредитними ризиками.

Для комерційних банків ця діяльність набуває особливого значення через високий рівень простроченої та безнадійної заборгованості. Аналізуючи якість кредитного портфеля банків України за 2006–2011 рр., поряд із динамічним зростанням обсягів кредитування, спостерігаємо високі темпи зростання проблемних кредитів. Обсяг проблемних кредитів на кінець 2006 р. становив 4709 млн грн, а на кінець листопада 2008 р. зріс у 1,9 рази і становив 9022 млн грн [13], сума прострочених кредитів різко виросла в Україні в 2009 році (до 69,9 млрд грн). Причиною цього є економічна та банківська криза на кінець 2008 р. – початок 2009 р. Згідно зі статистикою центрального банку, на 1 жовтня 2011 року загальний обсяг кредитного портфеля українських банків становив 821,7 млрд грн, прострочена заборгованість за кредитами – 82,8 млрд грн, резерви на відшкодування втрат по кредитах – 124,1 млрд грн. Між тим, на початку 2011 року ці показники становили відповідно – 755 млрд, 84,9 млрд і 113 млрд.

Нестабільність в економічному житті країни не може не впливати на функціонування та прибутковість підприємств, а відтак і банків. Цьому сприяє і низка таких факторів:

- низька якість активів, несвоєчасне виявленням проблемних кредитів і недостатністю створених під них резервів; тенденція до зниження рентабельності банків;
- випадки значних втрат за кредитами і позиками.

У результаті суттєвого зростання масштабності кредитних ризиків виникла необхідність удосконалення існуючих і запровадження нових методик оцінки ризиків та управління ними.

Управління кредитним ризиком – це процес, що включає: передбачення ризиків, визначення їхніх імовірних розмірів і наслідків, розробку і реалізацію заходів щодо їх запобігання або мінімізації пов'язаних з ними втрат.

Треба також зазначити, що не існує чіткої класифікації механізмів управління ризиками, а також єдиного погляду щодо

їхньої ефективності. Загальними методами управління кредитними ризиками більшість учених вважає:

- уникнення ризику – ухилення від діяльності, що породжує ризик. Цілком уникнути ризику практично неможливо і недоцільно, адже надмірна обережність та уникнення кредитних операцій, у свою чергу, веде до ризику невикористаних можливостей.
- поглинання кредитного ризику – прийняття ризику банком у повному обсязі. Якщо втрати від надання такого роду кредиту (кредитів) можуть бути покриті банком за рахунок власного капіталу, то цей ризик можна виправдати. Проте може виникнути ситуація, коли поглинання кредитного ризику не буде виправданим, тоді виникає проблема банкрутства банківської установи.
- перекладання ризиків – банківська установа частину ризику перекладає на інших учасників ринку, перш за все, на страхові організації.
- зниження ризику – скорочення або мінімізація ризиків шляхом застосування відповідних методів.

Підхід з використанням вище перелічених методів управління кредитним ризиком є класичним і дещо спрощеним. В останні роки розвиток кредитного ризик-менеджменту зумовлений застосуванням сучасних математичних методів, таких як імовірнісне і статистичне моделювання, математичне програмування, теорія ігор та ін. М. А. Рогов [160, 50] моделі оцінки кредитного ризику класифікує за математичним апаратом таким чином:

- економетричні моделі на основі лінійного і багатовимірною дискримінантного аналізу, регресійного аналізу та ін.;
- оптимізаційні моделі, засновані на методах математичного програмування, дозволяють мінімізувати помилки кредитора і максимізувати прибуток із врахуванням різних обмежень;
- експертні системи, що використовуються для імітації процесу оцінки ризику, який здійснюється досвідченим і кваліфікованим спеціалістом під час прийняття кредитного рішення. Складовими експертної системи є набір логічних правил висновку, база знань, що містить кількісні і якісні дані про об'єкт прийняття рішень, а

також модуль для введення відповідей користувача на питання системи;

- гібридні системи, які використовують розрахунки, статистичне оцінювання та імітаційне моделювання і можуть бути побудовані на причинно-наслідкових відношеннях.

Незважаючи на високий рівень точності та ефективності сучасних моделей, повномасштабне застосування їх більшістю вітчизняних банків певною мірою проблематичне, оскільки, будучи розробленими на основі найновіших досягнень науки, вони вимагають відповідного рівня знань банківських фахівців та прогресивного програмного забезпечення. Також треба зазначити, що перелічені методи, придатні здебільшого для аналізу та управління великими кредитними портфелями, де великий обсяг вибірки дозволяє робити точні розрахунки та прогнози, тоді як у багатьох вітчизняних банках, окрім великих кредитних портфелів, є ще й малі, терміни кредитних історій позичальників здебільшого незначні, а чимало позичальників мають низький кредитний рейтинг через відносно велику ймовірність банкрутства. Тому для українських банків особливо актуальним є питання розробки моделей управління кредитним ризиком, що враховували б міжнародний досвід і особливості кредитної діяльності для кожного банку окремо.

Управління кредитним ризиком, як складова стратегії банку, зумовлює необхідність використання системного підходу, оскільки бізнес-процеси, які відбуваються в банку, стосуються всіх його відносин і зв'язків.

Процес управління кредитним ризиком включає такі етапи: 1) ідентифікація ризику, 2) якісна й кількісна оцінка кредитного ризику; 3) вибір методів впливу на кредитний ризик; 4) оцінка ризиків при підготовці кредитного договору; 5) оцінка ризиків у ході виконання договору.

Основною метою першого етапу ідентифікації ризику є виявлення всіх можливих ризиків, причин та факторів їх виникнення. Аналіз ризиків припускає класифікацію їх за прийнятими критеріями, визначення ймовірного фінансового збитку від реалізації відповідних ризиків, виявлення джерела інформації за кожним з них.

Наступним етапом процесу управління кредитним ризиком є якісна й кількісна оцінка кредитного ризику. Якісне оцінюван-

ня ризиків полягає у словесному описі рівня ризику, отриманні повної та достовірної інформації і, зазвичай, проводиться шляхом складання кредитного рейтингу. Мета якісної оцінки ризику – ухвалення рішення про можливість кредитування, прийнятності застави й перехід до визначення кількісних параметрів.

Кількісний аналіз полягає в оцінці рівня втрат і визначенні середньозваженого показника ризику за кредитним портфелем в цілому. У результаті формують кредитні рейтинги за наступною схемою:

- складають шкалу оцінки ризику для позичальників (або окремих кредитів, або груп застав), наприклад, «мінімальний ризик», «помірний ризик», «граничний ризик»;
- дають кількісну оцінку показникам кредитного рейтингу (наприклад, кількість балів або відсотків);
- виділяють суттєві показники діяльності позичальника, які визначають рівень ризику, їхню питому вагу при формуванні сукупного показника;
- встановлюють межі, що визначають якість суттєвих показників;
- визначають сукупний показник ризику (кредитний рейтинг) на основі оцінок окремих показників згідно з їхньою питоною вагою.

У процесі обробки інформації визначають виникнення і ступінь впливу ризику на погіршення фінансового стану банку. Для цього дають оцінку ймовірності ризику, встановлення його оптимального рівня для банку. Результати кількісної оцінки ризиків є основою для прийняття управлінських рішень з вибору методів впливу на ризик для мінімізації ризиків у майбутньому.

Залежно від часу застосування й ступеня універсальності методи впливу на ризик поділяють на [139, 43]:

- профілактичні, що дозволяють не допустити або мінімізувати ризик ще на стадії підготовки до проведення відповідної операції;
- компенсуючі, що дозволяють повністю або частково компенсувати втрати від ризику;
- універсальні, які використовують для впливу на кілька видів ризиків;
- спеціальні, які використовують для впливу на ризики за одним напрямком діяльності банку.

Найпоширенішим універсальним методом профілактичного впливу є диверсифікація ризиків – процес розподілу коштів між різними об'єктами вкладення з метою зниження ризиків за рахунок можливості компенсації збитків від одного виду операцій виграшем від інших. Тобто диверсифікація припускає зниження ризику за рахунок запобігання надмірної концентрації на одному клієнті або групі взаємозалежних позичальників. У процесі управління кредитним ризиком значна увага повинна приділятися концентрації кредитного портфеля, ризику галузевої концентрації кредитів. Однак, варто зазначити, що понад 40% банківських позичок припадає на торгівлю, що підвищує залежність банків від можливих ризиків коливання кон'юнктури і фінансового стану покупців» [180, 21].

Тому говорити про застосування цього методу належним чином українськими банками не доводиться. Масовий розвиток роздрібного кредитування впродовж 2007–2008 рр. та велика частка валютних кредитів призвели до зростання частки проблемних кредитів, а звідси й до проблем з ліквідністю багатьох банків. Оскільки в основному видача ними кредитів спрямовувалася на задоволення споживчих потреб населення, то таке кредитування не вплинуло на збільшення обсягів виробництва, позаяк кредити населення використовувало, як зазначалось нами у п. 2. 2, на купівлю товарів імпортного виробництва. Така кредитна політика призвела до спаду виробництва, зниження темпів економічного зростання, що в свою чергу відобразилося на доходах населення і банків відповідно. Недостатнє використання у своїй практиці банками цього методу призвело до неефективного використання ними кредитних важелів та послаблення їх впливу на виробництво, що в свою чергу призвело до кризових явищ як в банківській сфері, так і в економіці країни в цілому.

Серед спеціальних методів профілактичного впливу треба відзначити дотримання відповідних нормативів Національного банку України, обмеження розмірів кредиту одному контрагенту або поетапне кредитування та ін. До найпоширеніших універсальних методів компенсуючого впливу потрібно віднести страхування кредитів й резервування.

Страховання кредитів – форма страхового захисту прав кредиторів, яка дозволяє банкам уникнути можливих утрат у випадку невиконання вимог за кредитними операціями. Економічна

сутність страхування полягає в створенні страхового фонду, за допомогою якого відбувається передача більшої частини ризику від страхувальника до страховика. Даний метод став досить поширеним в Україні. Так, страхування кредитів у першому кварталі 2009 р. збільшилося на рекордні 217,9% – до 793 млн грн проти 249,45 млн грн у 2008 році [163]. Кінець 2009 року характеризувався зниженням як обсягів страхових платежів, так і обсягів страхових виплат, що було спричинено стрімким скороченням обсягів кредитування банками. У 2010 році страхування кредитів у порівнянні з 2009 роком істотно зменшилося на 487,9 млн грн (65,6%). В основному банки страхують кредитні портфелі, що дозволяє їм позбутися неякісної заборгованості, очистивши баланс і знизити розмір необхідного резервування під проблемні позики. Однак, варто зазначити, що широке застосування цього методу дещо запізниле, з огляду на кризові явища в банківській сфері з кінця 2008 р. Його належне використання банками раніше дозволило б їм уникнути багатьох втрат та загострення кризових явищ у банківській діяльності.

Резервування передбачає створення спеціальних резервів на покриття можливих втрат від виникнення і несприятливого розвитку ризикових ситуацій, а також створення обов'язкових резервів на можливі втрати за позиками, розміри яких встановлює Національний банк України.

Резерви на можливі втрати за позиками не повністю відображають кредитні ризики банків. Така система покриття кредитних ризиків і їхньої оцінки достатньо формалізована й не завжди дієва, що дозволяє кредитним організаціям поверхнево ставитися до вимог формування адекватного резерву на можливі втрати за позиками. Створення резервів має в собі два протилежних елементи: позитивний, оскільки захищає банк від ризику втрат по неповернених кредитах, і негативний, оскільки веде до зменшення прибутку (залежно від якості портфелю).

Поява великої кількості банків на ринку, розширення асортименту послуг і прагнення залучити якомога більше клієнтів призвели до того, що деякі з них знижували свої вимоги до потенційних позичальників. У результаті несплачені відсотки й неповернені кредити спричиняють зменшення процентного доходу, збільшують необхідність створення додаткових резервів для покриття втрат за позиками, які банк міг би інвестувати в при-

буткові операції. Масовий розвиток роздрібного кредитування 2007–2008 рр. та велика частка валютних кредитів призвели до зростання частки проблемних кредитів, а звідси й до проблем із ліквідністю багатьох банків. Така гонитва за прибутками й застосування різних схем до зменшення реального резервного фонду сприяла тому, що списання неповернених кредитів перевищили суму створених для цього резервів, банки зазнали значних збитків, що призвело до проблем з ліквідністю та погіршення їхнього фінансового стану, а також послаблення впливу кредитних важелів на виробництво. Тому велику увагу при управлінні кредитним ризиком банки повинні приділяти достатності капіталу, що дозволить підвищити ефективність впливу кредитного важеля. Однак, тут існує ще одна проблема, пов'язана з фіктивним збільшенням капіталу. Завищення розміру капіталу за рахунок фіктивної вартості збільшує значення нормативів його адекватності, що дозволяє збільшити обсяг і ліміти активних операцій.

Для збільшення капіталу банки використовують «сірі» кредитні та з використанням цінних паперів схеми поповнення коштів, за якими нарощування відбувається лише номінально – за рахунок бухгалтерських проводок, при цьому реально розмір капіталу банку не змінюється. Інструментом реалізації таких схем переважно є основні засоби, нематеріальні активи, кредити та фінансові активи із залученням підприємств і організацій, непов'язаних із учасниками банку.

Банк надає кредит «своїм» клієнтам, які не є пов'язаними особами, на пільгових умовах (мінімальна процентна ставка, погашення кредиту та відсотків наприкінці терміну) або купляє у них основні засоби, нематеріальні та фінансові активи, у яких не має гострої потреби, за значно завищеними цінами. Отримані кошти підприємства за певні товари або отримані послуги перераховують другим, третім суб'єктам господарювання, а ті, в свою чергу, підприємствам-учасникам банку, які і здійснюють внески до статутного фонду банку. Слід зазначити, що НБУ може оперативним чином перевіряти тільки учасників та засновників банку, інші ж підприємства-посередники у таких об'єктах банків практично недоступні для перевірок та контролю НБУ. За виданими кредитами банк нараховує фіктивні доходи та створює резерви під фіктивні та реальні активи. Різновидом такої схеми є реалізація акцій банку в ході емісії за ціною, на-

багато вищою за номінальну. Виявити такі схеми дуже складно, про їхню наявність свідчать тільки загальносистемні ефекти. Така фіктивна капіталізація суттєво послаблює стійкість банків до кредитних ризиків, а також зводить нанівець ефективність впливу кредитного важеля як на виробництво, так і на самі банки.

Наступний етап процесу управління кредитним ризиком – оцінка ризиків при підготовці конкретного кредитного договору. Суть оцінки ризиків на даному етапі полягає в аналізі кредитоспроможності потенційного позичальника.

Методики оцінки кредитоспроможності позичальника вітчизняних банків дещо схожі. Так, практично всі кредитні організації розглядають показники забезпеченості власними ресурсами, ліквідності і рентабельності. Відмінності полягають лише в кількості індикаторів, що відповідають одному показнику, і питомих вагах показників при формуванні загальної оцінки. Ряд банків більшу увагу приділяють параметрам клієнтського бізнесу, оборотності різних видів активів. В одних банках складається загальний рейтинг, у інших – окремо рейтинг позичальника й окремо забезпечення. Треба зазначити, що кожний банк реалізує своє розуміння ризику, що ґрунтується на знаннях особливостей клієнтської бази, обсягах і ціні кредитних ресурсів.

Однак, методики великих банків, через їхню загальність і формалізованість, для середніх і малих банків не підходять. Їх застосування для більшості клієнтів дає низький кредитний рейтинг і рекомендацію «не видавати кредит».

Багато банків потребують точних аналітичних систем визначення кредитоспроможності позичальника. Найбільш суттєвими кількісними показниками, що характеризують фінансовий стан позичальника, є:

- показники стабільності фінансових потоків, які свідчать про фінансовий стан клієнта, кількість його дебіторів і кредиторів;
- показники забезпеченості власними коштами, які показують, що при виникненні цінових або виробничих ризиків у позичальника достатньо коштів, щоб самостійно справитися з даною проблемою.

На основі цих показників банки здійснюють лімітування кредитних ризиків за конкретними позичальниками й за різ-

ними видами кредитних операцій (наприклад, інвестиційних кредитів, овердрафтів, кредитів на поповнення оборотних коштів). Дані ліміти дозволяють банку визначити суму, не виплата якої не призведе до серйозних фінансових втрат. Крім цього, якщо багато вкладати в одну галузь, то криза в конкретній галузі й на конкретному ринку може призвести до більших втрат. Лімітування покликане вирішувати проблему диверсифікації як по відношенню до клієнтів, так і відносно застави.

При визначенні показників оцінки кредитоспроможності, на нашу думку, необхідно усунути множинність показників і формалізацію розрахунку, оскільки в більшості випадків вони спотворюють дійсність. Наприклад, високий рівень коефіцієнта ліквідності може бути наслідком наявності великої кількості грошових коштів, що, з іншого боку, вказує на те, що вони не задіяні у виробничому процесі. Наявність прибутку не гарантує стійкість бізнесу, оскільки гарантією є наявність власних коштів (або інших стійких пасивів) в розмірах, що дозволяють підприємству справлятися з можливими фінансовими проблемами самостійно.

Особливу увагу треба приділити якості грошових потоків, як це роблять банки з іноземним капіталом. Дуже важко оцінити правильну організацію бізнесу позичальника та її продуктивність, оскільки кожне виробництво має свою специфіку й особливості. Залучати ж у кожному окремому випадку фахівців під час кредитування суб'єктів господарювання неефективно. Тому доцільно оцінювати все через грошові потоки. Проте, як зазначалося нами у п. 2. 2, часто це ускладнюється тим, що з метою зниження оподаткування ряд підприємств веде «подвійну» бухгалтерію, що не дозволяє банку правильно оцінити їхнє фінансове становище і розрахувати реальний рівень кредитного ризику. Недостовірність фінансової звітності позичальників та якісна підготовка кадрів, загальний рівень культури ризик менеджменту є чи не найбільшими проблемами в управлінні кредитним ризиком для банку.

У новостворюваних підприємств взагалі відсутня фінансова звітність за тривалий період часу, що ускладнює їм доступ до позик для формування стартового капіталу й робить його дуже дорогим. У цьому випадку необхідний якісний аналіз інноваційних та інвестиційних можливостей позичальника, що дозволить спрогнозувати його платоспроможність.

Таким чином, характеристики позичальника багато в чому визначають рівень кредитного ризику банку. Причому в його зниженні зацікавлені обидві сторони. Неповорнення кредитів веде до зростання втрат банком і зменшення обсягу позикового капіталу. Як наслідок, реальний сектор недоотримає необхідні для його розвитку грошові кошти.

Заключним етапом процесу управління кредитними ризиками є етап оцінки ризиків у ході виконання кредитного договору. Фактично даний етап передбачає моніторинг виданих кредитних продуктів, крім окремого кредитного ризику, тут оцінюється ще й сукупний кредитний ризик. Для управління процесом моніторингу банку необхідно розробляти і впроваджувати систему класифікації ризиків в цілях ранжування кредитів по різних якісних характеристиках на регулярній основі. Така система допомагає визначити проблемні області, а також спланувати, узгодити і реалізувати інші процедури, спрямовані на захист інтересів банку у випадку погіршення платоспроможності позичальника.

Важливим елементом кредитного моніторингу є збір достовірної інформації і її регулярний аналіз, тісна співпраця з клієнтом після видачі кредиту, надання йому консалтингових послуг зі складання фінансової звітності, оптимізації податкової бази, допомоги у вирішенні проблем додаткового фінансування, залучення довгострокових ресурсів для інвестиційних проєктів. Усі ці заходи направлені на постійний контроль поточного стану позичальника, запобігання перших ознак банкрутства.

Окрім постійного моніторингу і контролю за станом позичальника, банк, аналізуючи кредитний портфель, особливу увагу повинен приділяти проблемним кредитам. Для цього існує цілий ряд фінансових показників, таких як: втрати по кредитах; прострочені кредити; прострочені кредити, по яких призупинено нарахування відсотків; реструктуровані кредити; їх частка в кредитному портфелі, їх частка в загальній сумі активів, ліквідних активів та ін. Крім того, необхідно відстежувати щорічне зростання кредитного портфеля, коефіцієнт покриття неповернених кредитів резервами, створеними для покриття втрат за кредитними операціями і ряд інших показників. Треба зазначити, що управління припускає не тільки моніторинг, але і прийняття необхідних профілактичних заходів з подолання негативних наслідків.

Отже, основні напрямки аналізу якості кредиту – це зниження кредитного ризику по кожній конкретній позиції (індивідуальний кредитний ризик) і зниження втрат за позиками на рівні кредитного портфеля банку в цілому (сукупний кредитний ризик).

Варто зазначити, що ризик кредитних вкладень у виробничий сектор збільшується ще й за рахунок складної процедури судового розгляду у випадку невиконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором. Це пов'язано з відсутністю дієвого механізму стягнення боргів з неплатників і з тривалістю самої процедури. Адже до прийняття рішення суду на користь кредитної організації банк змушений сам відшкодувати всі втрати, пов'язані з неповерненням кредиту. Тому банки прагнуть мати справу переважно з тими підприємствами, з якими у них є певний досвід співпраці або з якими вони інституційно пов'язані (наприклад, входять до складу однієї фінансово-промислової групи, концерну). Однак, тут існує ще одна проблема, пов'язана з кептивністю комерційних банків, тобто належність у більшості випадків обмеженій кількості акціонерів, які не зацікавлені в запровадженні ефективного механізму управління ризиками. За оцінками експертів, лише третина українських банків є відносно ринковими. А за окремими оцінками, близько 100 українських банків займаються досить ризиковою діяльністю [180, 21]. При ухваленні рішень про кредитування керівництво банку залежить від інтересів фінансово-промислових груп, що значно підвищує кредитний ризик та ускладнює управління ним.

Адекватна оцінка кредитного ризику сприяє підвищенню ефективності використання кредитних важелів, а відтак безпечнішого розвитку виробництва. При неправильній оцінці одичного кредитного ризику позичкові кошти використовуються для створення необґрунтовано завищених запасів, переведення вкладень у безнадійну дебіторську заборгованість, продовження неефективної діяльності підприємства.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ КРЕДИТНИХ ВАЖЕЛІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ

3. 1. Розвиток нових кредитних продуктів як необхідна умова підвищення дієвості кредитних важелів впливу на виробництво

Одним із найважливіших чинників підвищення ефективності впливу кредитних важелів на виробництво, на наш погляд, є розробка нових кредитних продуктів. Кризові явища як у банківському, так і виробничому секторах спонукають банки зміщувати акценти із високодохідних та надто ризикових споживчих кредитів на кредитування реального сектору економіки. Треба зазначити, що банки до осені 2008 р. розвивалися екстенсивно, в основному за рахунок розширення присутності в регіонах і збільшення кредитних продуктів тільки для фізичних осіб. Саме масове кредитування банками фізичних осіб і стало однією з причин кризових явищ у банківській системі. Сучасні умови розвитку банківської системи визначають необхідність зростання диверсифікації діяльності банків у різних сферах фінансово-банківських послуг, зокрема, впровадження і розвитку нових кредитних продуктів для виробництва. Це один із шляхів вирішення адаптації комерційних банків до сучасних умов фінансового ринку, що постійно змінюються через кризові явища на ньому, розробки пріоритетних ринкових сегментів. У цих умовах банки повинні розробляти і пропонувати на ринку все більшу кількість кредитних продуктів і технологій (процесів) для реального сектору економіки. Це сприятиме, перш за все, підвищенню конкурентоспроможності українських банків та забезпеченню виробництва вкрай необхідними для нього фінансовими ресурсами, а відтак зростанню ВВП та стабілізації ситуації як в економіці загалом, так і в банківській системі зокрема.

Розробка нових кредитних продуктів у сучасних умовах залишається актуальною і для банків розвинених країн. Фінансова криза і нестача фінансування реального сектору економіки стимулює іноземні банки розробляти цілий ряд нових кредитних

продуктів, призначених для малих і середніх підприємств. Так, наприклад, наприкінці 2008 року банк Іспанії «Банк Популар» з Конфедерацією підприємців Іспанії (СЕОЕ) створили кредитну лінію в розмірі до 3 тис. євро для малих і середніх підприємств. Банк «Банесто» спільно з Конфедерацією індивідуального та малого підприємництва Іспанії надає безвідсоткові позики по лінії Інституту державного кредитування (ICO) на інноваційні проекти в галузі високих технологій і комунікацій. Банк «BBVA» розробив цілу серію фінансових продуктів для індивідуальних підприємців в області депозитів та іпотечного кредитування. Комерційний банк «Каха Канаріас» збільшив строки погашення позик малим і середнім підприємствам, здійснюючи реструктуризацію їхніх платежів. Банк «Банкаха» випустив бонусну кредитну карту для малих і середніх підприємств та індивідуальних підприємців, що передбачає страховку від нещасних випадків у сумі до 300 тис. євро. «Барклайс» відкриває для даної категорії підприємців без комісійного рахунку з поверненням 3% від вартості платежів по рахунку [21].

Потрібно зазначити, що до нових кредитних банківських продуктів не можуть належати незначні зміни часткового характеру, які не змінюють змісту і суті банківського продукту або технології. Наприклад, зміна відсоткових ставок за кредитами, страхування та ін. З урахуванням цього, новий кредитний продукт за змістом включає:

- новий кредитний банківський продукт, який уперше з'явився на вітчизняному фінансовому ринку, тобто тільки в одному банку;
- новий для України закордонний кредитний банківський продукт, тобто новий банківський продукт, що з'явився на фінансовому ринку, але, який вже давно реалізується на фінансових ринках інших країн у відповідності до конкретних умов і юрисдикції;
- нові кредитні технології.

Виникнення нових банківських кредитних продуктів зумовлене в основному трьома причинами:

- розвитком підприємництва і посиленням конкуренції на ринку;
- кризовими явищами (або загальними, або приватного характеру) у банківській сфері, що є стимулом до підви-

щення фінансової стійкості та конкурентоспроможності банку;

- функціонуванням фінансового ринку в інших країнах, що дає інформацію про банківські нововведення за кордоном.

Рівень корисності нового кредитного продукту й ступінь його новизни визначається рівнем попиту на цей продукт. Кредитний продукт характеризується набором важливих для позичальника характеристик, а саме, такими показниками, як «ціна» і «якість». Ціна кредитного продукту – це процентна ставка за кредитом, а поняття «якість» включає решту його параметрів: кількісні (термін, розмір кредиту), забезпечення, рівень відповідності задоволення потреб позичальника, певні пільги для позичальника. Нові кредитні продукти повинні якнайкраще забезпечувати досягнення певної мети, наприклад, заданого рівня рентабельності і ризику, повноти і якості охоплення сегментів ринку (частки ринку). Таким чином, кредитний продукт – це конкретний вид кредиту комерційного банку, який створюється, виходячи з кредитної політики банку і є підсистемою кредиту, що включає якісні і кількісні характеристики, які базуються на споживчих перевагах клієнтів [166, 16].

Реалії українського кредитного ринку вказують на його недосконалість і ті кредитні продукти, що реалізувалися до цього часу, враховуючи терміни залучення ресурсів банками, були цілком достатніми для споживчого кредитування, на яке в основному спрямовували свою діяльність банки. Однак, ситуація, що склалася на кредитному ринку зараз, спонукає банки до впровадження нових продуктів, нових технологій кредитування реального сектору. Оскільки реальний і банківський сектори взаємозалежні один від одного, без розвитку банківського сектору неможливий розвиток виробничого, а без зростання економіки неможливе зростання банківських активів. На фінансовому ринку України вже з'являються різноманітні нові банківські продукти і технології. Однак, варто зазначити, що впровадження нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання носить хаотичний характер.

Основними проблемами впровадження нових кредитних продуктів для виробництва є:

- втрата довіри до банківської системи, що веде до зменшення ресурсної бази комерційних банків;

- неможливість забезпечення стовідсоткової безпеки для електронних продуктів;
- відсутність кваліфікованих спеціалістів;
- відсутність механізму організації ефективної побудови і фінансування інноваційної діяльності в банківській сфері;
- слабка культура новаторства і управління інноваційною діяльністю.

Щоб підвищити ефективність впливу кредитних важелів на виробництво, підхід банків до розробки нових кредитних продуктів для виробництва повинен бути не як до ресурсу, який необхідно повернути з процентами, а як до складової, елементу, необхідного для втілення того чи іншого проекту, інвестиції.

Зараз під час розробки будь-якого кредитного продукту банкам необхідно враховувати споживчі переваги і можливість його потенційних позичальників. Якщо для збільшення привабливості продукту споживачеві не можна зменшити його ціну – процентну ставку за кредит, то банк може змінити інші його споживчі характеристики, включаючи саму процедуру кредитування і супроводу.

Для кожного позичальника можлива побудова декількох кредитних портретів залежно від параметрів кредиту: процентної ставки за кредитом, схеми виплати відсотків і основного боргу. Кредитний продукт, який матиме оптимальні параметри, як для кожного конкретного позичальника, дозволить залучити більше надійних позичальників, так і оптимальні параметри щодо поворотності кредитів для банку, що дозволить йому збільшити активи. При цьому кожен банк повинен повною мірою враховувати, що клієнтура банку не буває чимось єдиним, посереднім, а складається з різних сегментів і підсегментів, для яких потрібний окремий підхід.

На нашу думку, найбільший ефект від нового кредитного продукту досягатиметься через додаткові переваги для суб'єкта господарювання – пільги. Більший інтерес для суб'єктів господарювання має саме набір супутніх послуг і переваг, які забезпечують кредиту неповторність і цільовий характер, що відрізнятиме його від кредитів, наданих на загальних умовах. Надання певних пільг стимулюватиме зацікавленість суб'єктів господарювання до кредитів, зробивши їх доступнішими. Це сприяти-

ме підвищенню ефективності впливу кредитних важелів на діяльність як суб'єктів господарювання, так і банків. Збільшення обсягів кредитування забезпечить виробничий сектор економіки необхідними ресурсами, що призведе до збільшення не тільки обсягів виробництва, а й до зростання прибутків банків, та сприятиме формуванню і збереженню тісних довгострокових відносин на взаємовигідних умовах суб'єктів господарювання і банків. Відповідно, банкам потрібно звернути увагу на розробку не тільки масових нових кредитних продуктів, а й надавати поодинокі нові кредитні продукти, як це роблять, зокрема, банки Канади. Кредитні продукти вони розробляють під потреби, можливості конкретного клієнта.

Обслуговуючи клієнта, банк володіє достатньою інформацією, щоб визначити, який продукт його зацікавить, що можна запропонувати, на які поступки він може піти і в якій мірі. Часто такі кредити є поодинокі і банки йдуть на їх розробку, щоб якомога більше задовольнити потреби клієнта в фінансових ресурсах і цим зберегти тісні взаємовигідні довгострокові відносини з ним. Варто зазначити, що під час розробки і надання довгострокових продуктів іноземні банки дуже відповідально підходять до аналізу фінансового стану позичальника, його становища на ринку та роблять прогнози його діяльності на перспективу. Так, при наданні довгострокових кредитних продуктів банки Канади, зокрема банк RBCROYAL, бере до уваги всі зобов'язання позичальника, звертає увагу на зобов'язання із заробітної плати, а саме на її розмір, чи має підприємство можливість залучати кваліфікованих працівників, адже від кваліфікованого персоналу залежить прибутковість підприємства.

Таким чином, українські банки повинні головний акцент робити не на особливостях кредитного продукту (його опису), а на перевагах і цінностях, які матиме клієнт, якщо ним скористається, тобто на причині, по якій споживач віддасть перевагу саме цьому кредитному продукту, як це роблять іноземні банки.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що враховуючи нинішню ситуацію на кредитному ринку і в реальному секторі в умовах економічної кризи, для підвищення ефективності впливу кредитних важелів на виробництво банкам варто зосередити увагу на розробці спеціальних цільових кредитних продуктів. Потрібно врахувати досвід іноземних банків у цьому плані.

Для ефективної діяльності комерційних банків і суб'єктів господарювання перші повинні змінити свої традиційні загальні підходи до кредитування і застосовувати індивідуальний підхід до кожного позичальника, врахувавши потреби кожного сектору економіки та можливості погашення для кожного позичальника. В цьому сенсі банкам варто звернути увагу на закордонні кредитні технології, які розробляють для кожного позичальника індивідуально, залежно від його оцінки, доходів, потреб в кредитних ресурсах та особливостей сфери діяльності. Так, наприклад, банк Канади Alberta Treasury Branches (ATB Financial) пропонує окремі спеціальні кредитні продукти для підприємств таких галузей як енергетична, лісова, харчова та для сільського господарства [217]. Для кредитування підприємств кожної галузі створено окремі підрозділи, які в свою чергу складаються з декількох груп, що спеціалізуються тільки на кредитуванні однієї галузі і займаються розробкою спеціальних кредитних продуктів для неї, враховуючи усі зміни як у галузі, так і на ринку загалом. Багато іноземних банків для зручності для клієнтів працюють і надають свої послуги цілодобово [220].

Іноземні банки дають позичальникам можливість вибору гнучких варіантів погашення кредитів. Так, дуже популярний за кордоном Balloon loan (у дослівному перекладі «позичка методом аеростата»). Схема погашення побудована таким чином, що погашення кредитів відбувається відносно невеликими частинами впродовж кредитного періоду й більшою сумою після закінчення терміну погашення боргу.

Наприклад, за кредитом терміном на 7–10 років з процентною ставкою 5,25% перших п'ять років можна виплачувати тільки відсотки, після чого борг або рефінансується, або виплачується повністю. В деяких випадках при кредитуванні методом «аеростата» погашення всієї суми заборгованості проводиться тільки тоді, коли термін дії позики закінчується [54].

Іноземні банки враховують той факт, що започаткований бізнес на перших порах має незначні прибутки, тому вони йдуть на зниження першого внеску інколи навіть до 0%, нерідко одночасно піднімаючи процентну ставку за кредит. Також можна виділити кредитні пропозиції з ануїтетом, що підвищується або знижується. Кредитні продукти з ануїтетом, що підвищується, спеціально розраховані на щойно започаткований біз-

нес. Суть таких кредитних продуктів полягає у залежності обсягу щомісячних виплат по кредиту від платоспроможності позичальника. На початковій стадії позичальник вносить символічну суму як перший внесок, а щомісячні платежі часто складаються тільки з відсотків за кредит, але не за весь період кредитування, а, наприклад, за три-п'ять років. Після цього періоду банк перекладає клієнта на іншу програму, збільшуючи платежі і термін, за яким вони розраховуються.

Значну увагу в процесі кредитування зарубіжні банки приділяють процентним ставкам за кредит. Вони використовують фіксовані та плаваючі процентні ставки. Видача кредитів за фіксованою процентною ставкою страхує позичальника від можливих втрат при підвищенні процентних ставок на кредитному ринку підвищує ризик втрат для банку. При видачі кредитів за плаваючою процентною ставкою, кредитна ставка переглядається і встановлюється відповідно до ринкової. Видача кредитів за такою ставкою мінімізує ризик втрат для банку, однак збільшує його для позичальника. Тому деякі зарубіжні банки пропонують комбіновану форму застосування процентних ставок. Наприклад, італійський банк Intesa Sanpaolo використовує поєднання обох ставок у певних процентних співвідношеннях залежно від умов конкретного позичальника і розміру кредиту. Процентні співвідношення фіксованих процентних ставок до плаваючої можуть бути 70:30; 60:40; 50:50; 30:70. Тобто частину терміну кредиту позичальник сплачує за фіксованою процентною ставкою, а частину – за плаваючою.

Банки Канади до певної суми кредити надають за плаваючою процентною ставкою, а ті, які перевищують встановлену суму – за фіксованою. Так, банк RBC ROYAL кредити від 5000 дол. надає за плаваючими ставками, а починаючи з 10000 дол. – за фіксованими ставками [223].

Українським банкам для збалансування ризику втрат між банком і позичальником також варто використовувати комбіновану форму процентних ставок.

Отже, вітчизняним банкам потрібно звернути увагу на закордонний досвід індивідуального підходу до позичальників у плані погашення позик та застосування процентних ставок за кредит, враховуючи ситуацію в реальному секторі економіці.

Варто зазначити, що бувають інвестиційні проекти, які потребують великого обсягу ресурсів, і для підвищення дієвості кредитного важеля варто передбачати великий обсяг кредитних ресурсів. Оскільки часто коштів у одного банку недостатньо, то вирішенням даної проблеми може слугувати малопоширений для кредитного ринку України такий кредитний продукт, як консорціумний кредит. Як джерело фінансування, для банків він має ряд переваг порівняно з іншими кредитними продуктами. Консорціумне кредитування дозволяє банкам акумулювати ресурси для фінансування великих проектів. Для українських банків, які досить малі як за міжнародними мірками, так і в зіставленні з великими вітчизняними компаніями, це дуже важливо. Консорціум дозволяє банкам уникнути надмірної концентрації ризиків, розподіляючи їх між учасниками. В цілому для банківської системи розвиток консорціумного кредитування сприятиме підвищенню її стійкості. Основними обмежувачами розвитку кредитування реального сектора економіки є низька капіталізація банківської системи України і вимоги дотримання пруденційних норм. У цій ситуації ефективним інструментом розвитку кредитних відносин може стати саме консорціумне кредитування.

Суть консорціумного кредиту полягає в об'єднанні декількох банків для надання кредиту, що дозволяє акумулювати необхідний обсяг грошових ресурсів і розподілити ризики між всіма учасниками угоди. Дрібні банки матимуть можливість доступу до інвестиційних привабливих секторів економіки, набуваючи певної частки в кредитуванні. Еластичність даного кредитного продукту дозволяє інвестувати кошти, отримувати вищі прибутки і збільшувати обсяги кредитування.

В Україні в основному поширений зовнішній ринок консорціумного кредитування. Основні позичальники – великі банки і великі компанії, кредиторами ж виступали, як правило, виключно закордонні банки. Кредити надавали в іноземній валюті, а провідні позиції з отримання таких кредитів в Україні займають іноземні банки. Однак, для реального сектору такі кредити вони не видавали. Серед вітчизняних банків створювали консорціум для кредитування суб'єктів господарювання Ощадбанк і Укрексімбанк. Проте, в умовах кризи, вітчизняним банкам необхідно розвивати сегмент гривневого консорціумно-

го кредитування суб'єктів господарювання. Консорціумне кредитування на сучасному етапі є одним із найперспективніших способів відновлення кредитування банками економіки, що посилить вплив кредитних важелів на виробництво. Розвиток консорціумного кредитування матиме позитивний ефект як для банків, так і для позичальників.

Для банків позитивні тенденції використання консорціумного кредитування полягають у:

- розширенні кредитної експансії в умовах обмеженості ресурсів;
- підвищенні конкурентоспроможності банків і збереженні пріоритетності на кредитному ринку;
- диверсифікації кредитних ризиків і їх мінімізації;
- поліпшенні якості кредитних портфелів учасників і оцінці позичальника.

Для регіональних позичальників залучення консорціумних кредитів також має переваги:

- ресурси, що залучаються таким чином, є «довшими» і «дешевшими» порівняно з традиційними кредитами через диверсифікацію джерел кредитування;
- позичальник створює кредитну історію у кількох кредиторів, що надалі сприятиме формуванню довгострокових відносин із цими банками.

Варто зазначити, що використання консорціумних кредитів вітчизняними банками пов'язане з рядом проблем:

1. Відсутність довіри між банками. Криза ліквідності в 2008–2009 рр. показала вразливість і фінансову нестійкість багатьох вітчизняних банків. Високий ризик пов'язаний і з можливістю відкликання у банку-партнера ліцензії в зв'язку з погіршенням його фінансового стану та порушенням ним пруденційних норм.

2. Недосконалість законодавчої і нормативної бази. У законодавчій і нормативній базі відсутні окремі документи, які б регулювали консорціумне кредитування. Складнощі полягають в тому, що в більшості законодавчих актів, таких як Цивільний кодекс, консорціуми згадуються побічно і для їх створення встановлені лише загальні правила. При цьому документи НБУ, що регулюють консорціумне кредитування, не відповідають стандартам, які використовують іноземні організатори. Крім того, на ринку практично відсутні напрацьовані судові прецеденти.

Запровадження консорціумного кредитування вітчизняними банками потребує розробки методологічного підходу до його розвитку. Необхідні загальні підходи і правила організації консорціумного кредитування.

Крім розширення асортименту кредитних продуктів для суб'єктів господарювання, банки повинні прагнути інтегрувати окремі банківські операції і пропонувати комплексні рішення своїм клієнтам, що дозволить враховувати весь спектр їхніх індивідуальних потреб. Комплексні пакети банківських продуктів дозволять банку збільшити обсяги комісійних доходів за рахунок зростання продажу, а клієнту – знизити вартість комплексного продукту порівняно з роздрібною ціною на окремі продукти і послуги, сприятиме його інтеграції в тіснішу багатопрофільну співпрацю з банком.

Надмірна кількість кредитних програм може негативно позначитися на ефективності кредитної пропозиції і роботі кредитних відділів банків. Тому кредитні продукти можуть бути об'єднані у великі блоки за цілями кредитування і кредитними інструментами. З часом можливі варіації за ціною, сумами і термінами кредитування.

Впровадження нових кредитних продуктів українськими банками часто носить хаотичний характер, тим часом у світі давно існують і використовуються стандарти моделювання бізнес-процесів, які допомагають систематизувати цей процес, зробити його ефективнішим.

Виходячи з мінливості ринкових реалій і еволюції банківських продуктів, виділимо основні структурні зміни в роботі комерційних банків над своїми продуктами і способи їх доведення до потенційних споживачів: встановлення, формування і підтримка довготермінових відносин з клієнтами комерційного банку. У даному випадку мова йде про перехід від пасивної системи формування відносин з банківськими клієнтами до активної. Під активною системою відносин комерційного банку з клієнтами, перш за все, варто розуміти чітко визначену за своєю структурою, але гнучку, з урахуванням індивідуальних особливостей кожного клієнта, систему управління відносин між банком і його клієнтською базою. Тут варто зробити акцент на сукупності банківських продуктів, оскільки саме вона корінним чином змінює вектор відносин між банком і споживачем банківських продуктів.

Варто зазначити, що нові кредитні продукти, особливості їхнього функціонування потребують своєчасного моніторингу і встановлення рівня доцільності впровадження. Тому банки повинні проводити моніторинг задоволення клієнтів якістю банківських продуктів з урахуванням специфіки функціонування комерційних банків на ринку України. Перевагою такого методу моніторингу для банку є оперативне отримання інформації про якісний склад власних продуктів, їхні основні переваги і недоліки для виробничого сектору.

Крім нових продуктів, банкам варто підвищувати якісний рівень вже існуючих продуктів і технологій.

Таким чином, для підвищення впливу кредитних важелів на стимулювання розвитку реального сектору економіки банкам необхідно не тільки розширити спектр нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання через адаптацію закордонних кредитних технологій і продуктів до вітчизняної практики кредитування, а й удосконалювати діючу практику кредитування.

3. 2. Перспективи удосконалення інструментів монетарного впливу центрального банку на кредитну діяльність банківських установ

Дієвість кредитних важелів впливу на стимулювання виробництва залежить від ефективності інструментів монетарного впливу центрального банку на кредитну активність комерційних банків, оскільки за допомогою використання адміністративних та ринкових інструментів центральний банк може суттєво впливати на ресурсну базу та кредитну діяльність комерційних банків, а, відтак, на кредитне стимулювання виробництва. Тому проаналізуємо діючі монетарні інструменти центрального банку. Треба зазначити, що сьогодні, в умовах кризи, застосування НБУ тільки ринкових інструментів монетарного впливу (резервні вимоги щодо зобов'язань комерційних банків, процентна (облікова політика) політика, політика рефінансування) не сприяє активізації банківського кредитування реального сектору економіки. Саме тому монетарна політика НБУ потребує вдосконалення її інструментів таким чином, щоб, на-

самперед, підвищити ефективність кредитних важелів впливу комерційних банків на виробництво.

Одним із заходів щодо підвищення стимулюючого впливу на виробництво кредитних важелів комерційних банків та зниження ризиків їх ліквідності є посилення ролі механізму обов'язкових резервних вимог у регулюванні строкової та валютної структури залучених коштів банківських установ.

В Україні мінімальні обов'язкові резерви попри певне зменшення їхньої ролі у макроекономічному регулюванні і здійсненні монетарного впливу на економіку, виявом чого може слугувати зменшення норм обов'язкового резервування (табл. 3. 1), все ще залишаються одним із головних інструментів грошово-кредитної політики, регулювання кон'юнктури грошового ринку та впливу на ліквідність банківської системи.

Таблиця 3. 1

**ЗМІНИ НОРМАТИВІВ МІНІМАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ,
ВСТАНОВЛЕНИХ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ ДЛЯ
КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ***

Термін запровадження	за строковими депозитами підприємств та домашніх господарств		за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу підприємств та домашніх господарств		за коштами, залученими банками від банків-нерезидентів та інших фінансових корпорацій – нерезидентів
	у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті	
01. 10. 2004 – 24. 12. 2004	7	7	8	8	-
25. 12. 2004 – 31. 08. 2005	6	6	7	7	-
01. 09. 2005 – 09. 05. 2006	6	6	8	8	-
10. 05. 2006 – 31. 07. 2006	4	4	6	6	-
01. 08. 2006 – 30. 09. 2006	2	3	3	5	-
01. 10. 2006 – 04. 12. 2008	0,5	4	1	5	-
05. 12. 2008 – 04. 01. 2009	0	3	0	5	-
з 01. 02. 2009 – з 30. 06. 2011	0	4	0	7	2

*Джерело: [19, 53].

Роль резервних вимог для банківської системи полягає у тому, що вони є інструментом регулювання ліквідності та кредитної діяльності банків. Однак, незважаючи на те, що норми обов'язкових резервів для комерційних банків є одним з основних монетарних інструментів НБУ та застосовуються в Україні з 1992 р., вони не впливали на стимулювання і збільшення обсягів інвестиційного кредитування реального сектору комерційними банками і використовувалися тільки для підтримки їхньої ліквідності.

Кількість нормативів резервування та види залучених коштів, які підлягали обов'язковому резервуванню, часто змінювалися і з 1. 09. 2005 р. було введено в дію два нормативи формування обов'язкових резервів замість 10:

- на строкові кошти і вклади юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валюті – 6%;
- на кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб на вимогу та кошти на поточних рахунках – 8%.

Часто змінювалася і величина нормативів резервування, по 2–3 рази на рік. Так, наприклад, у 2006 р. НБУ тричі змінював норми обов'язкового резервування і 1. 10. 2006 р. черговий раз знизив нормативи формування банками обов'язкових резервів за терміновими вкладками (з 2 до 0,5%) та коштами на поточних рахунках у національній валюті (з 3 до 1%), проте підвищив норматив обов'язкового резервування за строковими вкладками в іноземній валюті (з 3 до 4%).

Поступово удосконалювався і порядок формування обов'язкових резервів, а саме через:

- посилення вимог щодо постійного зберігання щоденно на початок операційного дня певної суми коштів від розміру обов'язкових резервів на коррахунку;
- вилучення з покриття обов'язкових резервів готівки в касах банків.

Політика обов'язкових резервів суттєво впливає на конкурентоспроможність комерційних банків і на розміри залучення ними іноземного капіталу. Так, у 2007 р. НБУ спрямував свої зусилля, передусім, на посилення привабливості проведення операцій у національній валюті та поступове обмеження економічними методами обсягів залучення коштів за кордоном. Такі заходи включали введення з 20. 11. 2007 р. до складу зобов'язань

банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, залучених коштів банками від банків-нерезидентів. Ці дії були спрямовані на захист і забезпечення стійкості гривні, підвищення привабливості заощаджень у національній валюті й обмеження залучення коштів у банків-нерезидентів, що мало вплив і на ліквідність банківської системи. Проте, в умовах поширення кризових явищ, через погіршення ліквідності банківської системи, яке спостерігається із жовтня 2008 р., НБУ у листопаді 2008 р. черговий раз переглянув нормативи резервування, скасувавши вимоги створювати обов'язкові резерви у гривні і знизив нормативи обов'язкового резервування по депозитах в іноземній валюті за терміновими вкладками з 4% до 3%, однак, з січня 2009 р. вони були знову підвищені до попереднього рівня 4%, а за вкладками до запитання – з 5% до 7%.

Таким чином, підвищення резервів по депозитах в іноземній валюті було спрямоване на обмеження кредитування у валюті. Скасування вимог створювати обов'язкові резерви за депозитами у національній валюті дало змогу збільшити вільну ліквідність у вітчизняній банківській системі, скоротити обсяги рефінансування банків та зменшити на цій основі вплив монетарного чинника на інфляційні процеси в країні. Обґрунтованість цього заходу доводить сучасна практика подолання кризи ліквідності банківської системи в ринкових економіках, де активно використовується механізм обов'язкових резервних вимог, нормативи за якими мають тенденцію до зниження. Відміна резервних вимог для банків у національній валюті є лише тимчасовим стабілізаційним заходом для відновлення ліквідності банківської системи під час кризових явищ.

Нині норматив обов'язкового резервування за коштами в національній валюті залишено на нульовому рівні, з метою посилення привабливості проведення комерційними банками активно-пасивних операцій саме в національній валюті. Хоча в той же час необхідно відзначити, що Національний банк України у 2010 році посилив вимоги щодо формування комерційними банками обов'язкових резервів через запровадження механізму перерахування повного обсягу резервів на окремий рахунок у Національному банку. А із початком фінансової кризи було встановлено, що банки здійснюють обов'язкове резервування коштів з урахуванням касових залишків коштів у на-

ціональній валюті та облігацій внутрішньої державної позики, строк погашення яких припадає на звітний календарний рік. Отже, нині обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, які обліковуються на поточних, вкладних (депозитних) рахунках юридичних та фізичних осіб, а також залучені кошти, що належать юридичним і фізичним особам та відображені в балансі банку на інших рахунках.

Таким чином, зміна норм обов'язкових резервів є дієвим інструментом монетарної політики, тому надалі для стимулювання банківських установ до застосування кредитних важелів впливу на виробництво та підвищення їх ефективності, на наш погляд, необхідно, крім розподілу норм обов'язкового резервування за строками залучених ресурсів та видами валют залучення, диференціювати резервні вимоги залежно від спрямування кредитної політики банку. Для банків, які спрямовують свої ресурси у кредитування виробництва, пріоритетні галузі економіки, необхідно встановити гнучку систему обов'язкового резервування та надання пільг за резервуванням.

Таким чином, політика Національного банку України із використання мінімальних обов'язкових резервів в якості інструменту монетарного регулювання у подальшому має бути спрямована на покращення структури ресурсної бази комерційних банків, її розширення шляхом стимулювання чи обмеження тих чи інших депозитних операцій та активізації на цій основі кредитної діяльності банків задля надходження коштів до реального сектора. При цьому з метою мінімізації рівня ризиків, пов'язаних із погіршенням якості кредитних портфелів комерційних банків, Національному банку України потрібно здійснити всебічну, комплексну оцінку існуючих тенденцій до зростання обсягів прострочених кредитів за всіма категоріями позичальників, особливо за найбільш проблемними напрямками кредитування. Відтак центральному банку спільно із комерційними банками потрібно розробити план дій щодо надання можливості із реструктуризації заборгованості позичальників, якщо вони можуть обслуговувати проценти за кредитами, з відповідною підтримкою ліквідності цих банків, в тому числі і шляхом, як було вже сказано, розгляду можливостей запровадження щодо таких банків диференційованих нормативів мінімальних обов'язкових резервів.

В умовах активної підтримки ліквідності банківської системи центральним банком та підвищення кредитної активності комерційних банків іважливим інструментом регулювання грошово-кредитного ринку стає процентна політика. НБУ регулярно почав встановлювати облікову ставку з кінця 1992 р. Проте процентну політику НБУ почав запроваджувати як інструмент регулювання грошового ринку фактично з 1994 р. До цього періоду за 3 роки облікова ставка змінювалась лише тричі – в період високої інфляції та гіперінфляції вона адміністративно в номінальному виразі була підвищена з 80% в 1992 р. до 100% та 240% в 1993 р., але через значну кількість пільгових кредитів фактична облікова ставка по кредитах НБУ становила лише 83%. Тобто навіть в період гіперінфляції реальний рівень встановленої облікової ставки по відношенню до інфляції був значно нижчим. Активну процентну політику НБУ почав проводити з 1994 р. Необхідно відмітити досягнення у 1996 р. належної відповідності рівня процентних ставок за кредитами комерційних банків рівню облікової ставки НБУ. Це було наслідком дії встановленого ще в 1995 р. порядку, згідно з яким відповідно до зміни облікової ставки НБУ, банківські установи були зобов'язані здійснювати обов'язкове коригування процентних ставок за своїми кредитами на кратність зміни облікової ставки. При поступовому зниженні темпів інфляції та облікової ставки НБУ забезпечувалось відповідне стабільне зменшення рівня процентних ставок банків та здешевлення кредитів.

Усвідомлюючи важливість стабільного збільшення кредитної пропозиції, необхідної для повноцінного реагування реального сектора економіки на зростаючий споживчий та інвестиційний попит, НБУ здійснював спроби поетапного зниження облікової ставки та реанімування інструменту рефінансування банків. У 2001–2002 рр. мали місце дев'ять таких знижень (з 27% на початку 2001 р. до 7% – з 2003 р.). Проте адекватної реакції з боку банків не було, спостерігалось продовження тенденції збільшення розриву між ставкою НБУ та ставками банків. Через погіршення ситуації на грошовому ринку у 2004 р. НБУ підвищив облікову ставку до 9%. Це призвело до зниження інвестицій в основний капітал (дод. П). У наступні роки НБУ знову знижував облікову ставку до 8%, однак, починаючи з 2-го

кварталу 2008 р. почався зворотній процес, розмір облікової ставки було збільшено до 12%, через збільшення темпів інфляції. У 2008 р. НБУ двічі підвищував облікову ставку (з 1 січня 2008 р. – до 10%, із 30 квітня 2008 р. – до 12% річних). Крім цього, поступово підвищувалася вартість підтримки ліквідності банків через операції рефінансування (середньозважена процентна ставка за всіма операціями рефінансування зросла з 9,2% у 2007 р. до 18,2% річних у березні 2009 р. (у т. ч. за кредитами овернайт – 19,5%); активно використовувалися ставки за депозитними операціями, які коливалися в межах 0,1–10% залежно від терміну залучення коштів та ситуації на грошово-кредитному ринку [135, 6]. Базова ставка за кредитами рефінансування, визначена за підсумками проведення щотижневих тендерів на термін 14 днів, у березні 2009 р. становила 22,5%.

Така політика була спрямована на підвищення привабливості операцій у національній валюті та стимулювання заощаджувальної активності суб'єктів ринку, посилення ролі внутрішнього ринку в ресурсній базі банків. Однак, попри спрямування такої політики на відновлення довіри населення до банківської системи, а відтак підвищення ресурсної бази банків та посилення впливу їх кредитних важелів на виробництво, вона не принесла відчутних результатів.

Варто зазначити, що зниження облікової ставки НБУ в попередні роки (див. додатокЗ) не впливало на зростання ВВП, що мало би місце, оскільки низька процентна ставка повинна стимулювати інвестування коштів в реальний сектор економіки і, відповідно, привести до зростання обсягів ВВП. Ставка рефінансування, що встановлює НБУ, через відсутність достатньої практики рефінансування, на даний час не є реальним інструментом впливу на кредитну активність комерційних банків. Ставка рефінансування повинна виконувати такі важливі функції: по-перше, бути ставкою кредитування, по-друге – індикатором очікувань центрального банку країни. Але, на жаль, сьогодні жодна з них ставці рефінансування НБУ не притаманна. Таким чином, процентна політика НБУ не орієнтована на економічне зростання і про загальноекономічний ефект її впливу, на наш погляд, в даний час говорити не доводиться.

Очевидно, що необхідною умовою стимулювання виробничого зростання у вітчизняних умовах є сприяння зниженню ціни кредитних ресурсів на грошовому ринку як важливого елемента у загальній системі заходів із активізації припливу коштів із фінансового у реальний сектор економіки. Хоча в якості одного із контраргументів активного застосування саме такої процентної політики Національного банку може розглядатися той факт, що необхідність зниження ставок рефінансування Національного банку України може суперечити правилу, згідно якого реальна процентна ставка за кредитами має бути позитивною. Дана вимога пов'язана із практичною реалізацією принципів так званого Вашингтонського консенсусу як певного зведення правил економічної політики [192, 18].

Утім, як показує досвід розвинутих країн, особливості реалізації комплексу антикризових заходів центральними банками відображає допущення негативної реальної облікової ставки (від 1 до 5 пунктів). Крім того, якщо вже вести мову про позитивне значення облікової ставки відносно темпів інфляції в країні, потрібно наголосити, що самі ці темпи, основою яких слугує індекс споживчих цін, відображають по суті цінову динаміку як комплексний показник, що охоплює вплив на ціни не лише монетарних факторів, а й структурну інфляцію, імпортоване підвищення рівня цін, інфляцію, зумовлену посиленням монополізації та бюрократизації економіки. Відтак ставка рефінансування Національного банку може орієнтуватися не так на зростання індексу споживчих цін, як на прогнозний показник базової інфляції з усуненням прямого і опосередкованого впливу цін на енергоносії, що дозволило б її знизити до орієнтовного нинішнього рівня ставок за депозитними операціями центробанку з поправкою на невелику маржу.

На практиці ж, однак, можливості застосування такого монетарного механізму як пониження ставки рефінансування задля стимулювання кредитної активності комерційних банків в Україні досить обмежені не лише поточними темпами інфляції, оскільки існує досить суттєвий розрив між процентними ставками Національного банку і ставками, що встановлюються на грошовому ринку, причому потрібно наголосити, що розрив за окремими видами кредитів нерідко набуває трикратного значення (табл. 3. 2).

**ДИНАМІКА ПРОЦЕНТНИХ СТАВОК РЕФІНАНСУВАННЯ НБУ
ТА СТАВОК ЗА КРЕДИТАМИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ***

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Облікова ставка НБУ	9,5	8,5	8,0	12,0	10,25	7,75
Середньозважена ставка НБУ за всіма видами рефінансування	14,7	11,5	10,1	15,3	16,7	11,6
Процентні ставки за кредитами, наданими комерційними банками підприємствам	14,4	13,9	13,1	15,5	18,0	14,0
Процентні ставки за кредитами, наданими комерційними банками домашнім господарствам	16,3	15,2	15,6	18,7	22,3	25,6

*Джерело: [19, 52, 135].

Так, облікова ставка Національного банку України з 10 серпня 2010 року встановлена на рівні 7,75%. Середньозважена процентна ставка НБУ за операціями рефінансування за 2010 рік складала 11,6%. Натомість процентні ставки за окремими видами кредитів комерційних банків (особливо для домашніх господарств) становили набагато більшу величину. Потрібно визнати, що кредитні ставки комерційних банків справді мають бути вищими за ставки рефінансування Національного банку, утім, якщо в розвинутих країнах дана різниця складає 3–5 пункти, то в Україні розрив є значно більшим.

Загалом дані обставини свідчать про досить низький рівень керованості вартістю гривневих ресурсів на грошовому ринку з боку Національного банку України. Причинами ситуації, що склалася, є насамперед різні умови реалізації процентної політики центральними банками розвинутих країн і України. В умовах розвинутих ринкових відносин облікова ставка центрального банку має більшою мірою індикативний характер, орієнтуючи суб'єктів грошового ринку на довгостроковий тренд зміни вартості капіталу, що визначає вагому роль і високу значимість центрального банку як провідного макроекономічного регулятора.

В Україні ж умови і можливості використання даного інструмента грошово-кредитної політики визначаються, на відміну від розвинутих країн, передусім масштабами операцій із рефінансування комерційних банків. І коли обсяги відповідних операцій є незначними, то взаємозв'язок між процентною політикою

центрального банку та ставками, що встановлюються за кредитами комерційних банків, зводиться практично нанівець. Чим більші обсяги рефінансування при низькій обліковій ставці, тим більша можливість у банків знижувати процентні ставки, підвищуючи ефективність впливу їх кредитних важелів на виробництво та розширювати обсяги кредитування. Однак, ситуація склалася так, що доступ банківських установ до дешевих кредитних ресурсів НБУ невеликий. Недостатні обсяги рефінансування НБУ банків не дозволяють забезпечити дієвий вплив даного інструмента монетарної політики на можливості комерційних банків підвищити ефективність кредитних важелів впливу на виробництво, а відтак і збільшення обсягів ВВП. Окрім цього, фактично відсутні довготермінові інструменти рефінансування, які давали б змогу банкам вирішувати не поточні проблеми (наприклад, з виконанням норм резервування) чи проблеми фінансового оздоровлення, а стратегічні завдання. Це також негативно впливає і на загальну строкову структуру кредитування економіки.

Шляхом регулювання обсягів і ціни централізованих кредитів НБУ намагався впливати на процентні ставки банків, що відповідало завданням антиінфляційного регулювання. Однак, шляхом простого збільшення ставок досягти поставлених цілей не вдалося. Тому НБУ перейшов від прямого фінансування банківських установ до продажу кредитних ресурсів на міжбанківських аукціонах. З метою вдосконалення системи рефінансування банків, прискорена процедура надання кредитів банкам, постійна централізація цього процесу, зниження кредитного ризику для НБУ, забезпечення ефективного і безперебійного функціонування системи безготівкових розрахунків передбачало надання банкам тільки забезпечених кредитів. Забезпеченням кредитів НБУ була застава державних цінних паперів, що входили до ломбардного списку. Однак, найчастіше НБУ використовував інструмент рефінансування великих банків, які були активними учасниками ринку державних цінних паперів. Незважаючи на те, що у 2003 р. НБУ значно поліпшив умови рефінансування банків, що здійснюють довгострокове кредитування, політика рефінансування НБУ спрямована тільки на підтримку ліквідності банківської системи, відповідно, даний монетарний важіль істотно не впливав і не впливає на

інвестиційну кредитну активність комерційних банків, а відтак кредитування виробництва. Однак, в умовах перехідної економіки, а тим паче економічної кризи рефінансування комерційних банків вкрай необхідне.

У період загострення ситуації зі зменшенням ліквідності банківської системи наприкінці 2008 р., зумовленої впливом світової фінансової кризи та посиленням недовіри вкладників банків, НБУ спрямовував свої зусилля, насамперед, на забезпечення своєчасності проведення банками розрахунків, зменшення відпливу коштів з банківської системи. У цьому контексті НБУ розширив можливості банків з підтримки ними своєї ліквідності через механізми рефінансування. Нині для регулювання ліквідності банківської системи НБУ використовує такі основні механізми рефінансування: постійно діючі лінії рефінансування, стабілізаційні кредити, операції прямого РЕПО та операції з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп).

Так, за даними НБУ, у 2008 р. для підтримання ліквідності банків він надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 169,5 млрд грн (з яких 91,8 млрд грн – кредити овернайт). З початку 2009 р. було надано кредитів рефінансування на загальну суму – 34,4 млрд грн. Найбільша частка виданих НБУ кредитів припадає на кредити овернайт та кредити, отримані під програми фінансового оздоровлення банків (у 2009 р. – 9266. 05 млн грн) [108], що пов'язано з різким зростанням проблемних кредитів банків та погіршенням їхнього фінансового становища.

Надання банкам кредитів рефінансування в умовах відпливу коштів та підвищеного попиту клієнтів на іноземну валюту сприяло вчасному виконанню ними своїх зобов'язань та забезпеченню обслуговування банківською системою економічного обороту. НБУ розподіляв гроші між тими банками, яким вони були необхідні з огляду на те, що відтік коштів з депозитів загрожував їх ліквідності. Однак, через відсутність цільового рефінансування та заборону банкам надавати кредити, НБУ фактично зробив валютний курс єдиним джерелом отримання доходу, що призвело до того, що третина всіх виділених коштів була направлена на спекулятивні валютні операції і таке рефінансування не дало відповідного ефекту для реального сектору економіки.

У 2010 році в основному НБУ надавав кредити під програми фінансового оздоровлення банків – 3,9 млрд грн, що становило 66% від обсягу кредитів рефінансування. Упродовж I кварталу 2011 року за даними Національного банку України відбулася лише одна операція із рефінансування банків обсягом 7,9 млн грн. Водночас за цей же період комерційними банками повернуто кредитів рефінансування на загальну суму 3,8 млрд грн. А загальний обсяг мобілізаційних операцій Національного банку за даний період склав 40,8 млрд грн. За весь же 2010 рік обсяг мобілізаційних операцій Національного банку України становив 248,1 млрд грн, тоді як обсяг кредитів рефінансування складав лише 5,2 млрд грн. Отже, цілком очевидно, що йдеться радше про вилучення коштів з обігу, аніж про їхнє спрямування до реального сектора економіки через кредитний канал трансмісійного механізму грошово-кредитної політики НБУ.

Таким чином, завдання щодо підвищення рівня дієвості процентної політики як інструмента грошово-кредитного регулювання визначаються передусім посиленням впливу відповідних кредитних операцій центрального банку через стимулювання надходження грошових ресурсів у реальний сектор економіки й запобігання його кругообороту виключно в межах фінансового ринку (через купівлю комерційними банками тих же ОВДП).

Примушення комерційних банків коригувати свої процентні ставки відповідно до змін облікової ставки Національного банку України може розглядатися у даному контексті виключно як тимчасовий захід, пов'язаний із об'єктивними обставинами реалізації комплексної антикризової програми задля подолання серйозних негативних тенденцій на фінансовому ринку. Однак потрібно розуміти, що це все ж таки адміністративний важіль, довгостроковий вплив якого на формування ціни грошових ресурсів на ринку капіталів є обмеженим.

Відтак одним із стратегічних напрямів вирішення цього завдання слід вважати розгляд можливостей поновлення практики довгострокового рефінансування комерційних банків під кредитування реалізації важливих інвестиційних проектів у реальному секторі. Інша річ, враховуючи значні обсяги залишків вільних коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків (в середньому 20 млрд грн протягом I кварталу 2011 року) стимулювання їх до відповідних операцій з рефінансуван-

ня має бути реалізовано поза будь-яким адміністративним примусом, а визначатися виключно умовами процентної політики, застави, гарантій тощо. У цьому контексті об'єктивно постає необхідність стандартизації якості активів (наприклад, у вигляді груп однорідних позичок), що виступають у ролі застави в операціях рефінансування НБУ.

Інший можливий напрям посилення значення інструментів рефінансування і процентної політики Національного банку може передбачати укладення договорів із комерційними банками про відкриття кредитних ліній, цільова спрямованість грошових ресурсів із яких визначає реалізацію стратегічних завдань загальноекономічного розвитку. Крім того, такий інструмент, з одного боку, надаватиме можливості оперативного доступу банківських установ до коштів центрального банку, а з іншого – визначатиме можливості для останнього здійснювати ефективний контроль за своєчасним погашенням і цільовим витрачанням коштів комерційними банками, що особливо важливо з урахуванням негативного досвіду неконтрольованого і нецільового використання кредитів рефінансування окремими банками в Україні на початку фінансової кризи у 2008–2009 рр.

Тільки за обставин реалізації відповідних завдань із удосконалення механізму рефінансування комерційних банків можна буде вести мову про конкретні можливості спрямування грошових ресурсів із банківського сектора у реальний. А те, що комерційні банки на сьогодні нагромадили надлишкову кількість ліквідних активів, то однією із причин цього, окрім факторів макроекономічного характеру, є також невпевненість у можливості отримання кредитів рефінансування від Національного банку України. А відтак по мірі підвищення рівня прозорості і стандартизації даних операцій потреба у нагромадженні значних обсягів низькодохідних ліквідних активів буде зменшуватись. Крім того, надання комерційним банкам гарантій рефінансування під певні важливі для розвитку національної економіки проекти може сформулювати позитивні очікування з боку банківських установ і стимулювати їх до розширення кредитних операцій на користь реального сектора.

Отже, дієвість рефінансування як монетарного інструменту НБУ через несвоєчасні, недостатні обсяги і в основному короткостроковий характер рефінансування не сприяє кредитній

активності комерційних банків, а відтак і впливу їх кредитних важелів на виробництво. Тому НБУ необхідно застосовувати довгострокове цільове рефінансування комерційних банків. Зараз реалії такі, що кредити на стабілізацію банків необхідно видавати мінімум на три роки.

Для підвищення впливу рефінансування на кредитну активність комерційних банків, а відтак дієвості кредитних важелів стимулювання виробництва необхідне:

- цільове довгострокове рефінансування комерційних банків. До першочергових цілей, на нашу думку, повинно належати кредитування новітніх і енергозберігаючих технологій, оновлення основних виробничих фондів, кредитування сільського виробництва, малого та середнього бізнесу;
- утримання високого рівня банківського нагляду за цільовим використанням грошових ресурсів, отриманих від центрального банку через інструменти рефінансування;
- прийняття, за необхідності, закону, який зміцнив би юридичний фундамент контролю;
- для застереження від зловживань із цільовими кредитами необхідно передбачити механізм захисту і контролю суб'єктів господарювання від морально застарілих і матеріаломістких, енергоємних технологій, обладнання і матеріалів;
- поступового виведення всіх процентних ставок на рівень позитивних;
- активізації участі НБУ на вторинному ринку цінних паперів і додаткових зусиль уряду щодо розвитку відкритого ринку цінних паперів шляхом підвищення ролі внутрішніх запозичень.

Розгляд іншого важливого інструмента грошово-кредитної політики – операцій центрального банку на відкритому ринку – має супроводжуватись насамперед визнанням того факту, що в даний час у світовій банківській практиці він є основним і найбільш гнучким інструментом монетарного регулювання економіки, кредитних вкладень і ліквідності комерційних банків. Операції центрального банку на відкритому ринку виявляють пряму дію на обсяг вільних ресурсів, котрі перебувають у роз-

порядженні комерційних банків, що стимулює або скорочення, або розширення кредитних вкладень в економіку, одночасно впливаючи на ліквідність банків, відповідно зменшуючи або збільшуючи її. Такий вплив здійснюється за допомогою зміни ціни купівлі у комерційних банків або продажу їм цінних паперів із портфеля центрального банку.

Щодо операцій на відкритому ринку, то упродовж 2010 року Національним банком України було продано державних облігацій на суму 9,2 млрд грн, тоді як придбано лише на суму 4,3 млрд грн. Така ж сама тенденція зберігалася і в 2011 р., за перший квартал якого обсяг операцій із продажу державних облігацій Національним банком становив 1,37 млрд грн, тоді як придбано облігацій за цей період на суму 170 млн грн.

Нині ж помітною є надмірна тенденція щодо інвестування коштів інститутами фінансового ринку саме у державні боргові зобов'язання (рис. 3. 1).

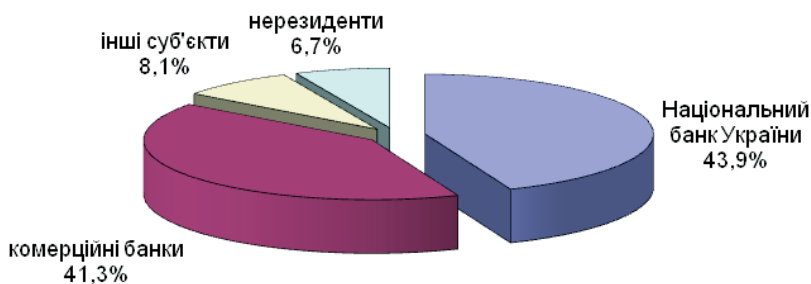

Рис. 3. 1. Структура власності ОВДП в обігу станом на 1. 04. 2011 р.

Як випливає із даних діаграми, за результатами I кварталу 2011 р. основна маса із загальної суми 142,6 млрд грн ОВДП, що перебували в обігу, знаходяться у власності банківської системи країни, а саме: 43,9% – у Національного банку України і 41,3% – у комерційних банків.

У той же час потрібно відзначити порівняно низький рівень монетизації вітчизняної економіки, що визначається як відношення агрегату M2 до ВВП країни. Рівень даного показника у розвинутих країнах перебуває в орієнтовних межах 80–120%, тоді як в нашій країні – не перевищує 55% станом на початок поточного

року (величина М2 на 1. 01. 11 р. – 596841 млн грн, а обсяг ВВП за 2010 рік – 1094607 млн грн). Це по суті означає суттєву нестачу коштів для розвитку реального сектора економіки. У той час як заходи із реалізації антикризових програм у розвинутих країнах передбачають значні обсяги так званих «кількісних пом'якшень» щодо грошової сфери, в Україні відбувається зворотна ситуація – через операції на відкритому ринку по суті вилучаються кошти з обігу. За таких обставин рух грошових ресурсів не дозволяє належним чином забезпечити потреби реального сектора відповідно до необхідності розширення масштабів кредитування на задоволення виробничого і споживчого попиту.

Саме нестача грошових ресурсів на внутрішньому ринку капіталів по суті змушувала вітчизняні підприємства і банки звертатися на зовнішні ринки запозичень, однак наслідки світової фінансової кризи показали усі небезпеки та ризики такої практики для внутрішньої фінансової стабільності, можливості реалізації загроз дефолту за зовнішніми зобов'язаннями та девальвації національної валюти. Саме тому актуальним завданням на сьогодні залишається відновлення прийнятних темпів зростання кредитного портфеля вітчизняних банківських установ, а відтак і збільшення рівня монетизації національної економіки.

Це тим більш важливо, що декларування Національним банком України необхідності переходу до інфляційного режиму таргетування має спиратися у своїй основі на цілий комплекс ефективно функціонуючих фінансових інститутів та набір необхідних фінансових інструментів, спроможних належним чином передавати імпульси монетарного регулювання до реального сектора. Однак за обставин, коли цінова динаміка визначається не так умовами функціонування грошової системи, як практикою монопольного ціноутворення, а впливати на торгіву і тарифну політику учасників ринку Національний банк України не має можливості, запровадження інфляційного таргетування у практику грошово-кредитного регулювання слід вважати передчасним. Відтак ключовою метою грошово-кредитної політики на етапі подолання наслідків кризових явищ на фінансовому ринку має стати стимулювання економічного зростання, в тому числі і через розгляд окремих варіантів так званого «кількісного пом'якшення» у процесі реалізації монетарного регулювання, що може серед інших заходів передбачати також і від-

повідну спрямованість операцій центрального банку на відкритому ринку, тобто йдеться про віддання переваги придбанню державних цінних паперів на ринку, а не їхній реалізації, що має перебувати у контексті виконання стратегічного макроекономічного завдання із розширення ресурсної бази банківських установ для реалізації інвестиційних та інфраструктурних проєктів. Саме така лінія поведінки в період розгортання світової фінансової кризи була обрана центральними банками провідних розвинутих країн світу – через реалізацію грошово-кредитної політики експансіоністського спрямування шляхом нарощування центробанками власних активів і величини балансів, що було проведено передусім через прямі і нестерилізовані закупівлі державних цінних паперів. Не викликає сумнівів, що якщо б центральні банки розвинутих країн не обрали б за стратегічну мету проведення політики кількісних послаблень на користь виробничого розвитку реального сектора, то це незабаром породило б загрозу виникнення у світовій економіці нової хвилі фінансово-економічної кризи і переходу до рецесії.

Водночас стосовно вітчизняних умов фінансового ринку потрібно пам'ятати, що якщо зрушення у змінах попиту на гроші будуть викликані виключно зростанням цін, то будь-яке збільшення грошової пропозиції «розкручуватиме» інфляційну спіраль, а відтак метою грошово-кредитної політики в цьому випадку буде підтримка грошової маси, що знаходиться в обігу, на певному фіксованому рівні. Крім того, кон'юнктурний ріст цін на відповідні активи, спричинений придбанням цінних паперів центробанком на відкритому ринку може загрожувати появою ефекту витіснення приватних інвестицій державним боргом, коли створений Національним банком України попит на відповідні фінансові інструменти може знизити привабливість інших напрямів розміщення грошових ресурсів, зокрема через банківське кредитування реального сектора, як це вже мало місце на ринку ОВДП в Україні у 1997–1998 рр., тому реалізація експансіоністського спрямування політики відкритого ринку вимагає обережності і точного прогнозування вірогідних наслідків не лише для поточної динаміки грошових агрегатів, а й середньо- і по можливості довгострокових результатів зміни ціни на фінансові активи, а відтак і кредитної активності банківської системи щодо реального сектора.

Проаналізувавши монетарні інструменти впливу НБУ на стан кредитної активності банків (мінімальних обов'язкових резервів, операцій на відкритому ринку, процентної політики) варто відзначити, що вплив НБУ на стан кредитного ринку значний, проте не завжди потенціал його інструментарію використовувався відповідно до ринкових методів. Грошово-кредитна політика НБУ спрямовувалася тільки на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань. На нашу думку, антиінфляційне спрямування грошово-кредитної політики потрібно поєднувати зі стимулюванням комерційних банків до кредитування реального сектору економіки, оскільки лише з розвитком виробництва, збільшенням обсягів ВВП можна досягти зменшення рівня інфляції і швидкого подолання наслідків банківської і економічної кризи загалом. Для цього необхідно посилити протидію подальшому послабленню кредитної активності банків, а, відтак, і економічної активності, використовуючи як інструменти непрямого монетарного впливу, так і прямі важелі. А саме: селективні кредити, дисконтні механізми, втручання у встановлення норми відсотка через субсидування процентних ставок за кредитами, наданими в пріоритетні галузі економіки. В умовах перехідної економіки та кризових явищ, коли ринкові інструменти не позначаються або не повною мірою позначаються на кредитній активності комерційних банків, поєднання їх з адміністративними методами дозволить посилити ефективність регулятивного впливу НБУ на кредитну активність банків. На даному етапі єдиним ефективним і реальним інструментом впливу на відновлення кредитної активності банків є механізми прямого кредитування. До інструментів прямого кредитування належать селективні кредити, дисконтні механізми та субсидування процентних ставок.

Суть селективного кредитування полягає в наданні комерційним банкам кредитів цільового характеру на фінансування певних галузей економіки. Дія селективних інструментів поширюється вибірково – на окремі банки або їхні групи, певні види банківської діяльності, регулювання окремих видів кредиту тощо. Як правило, селективна кредитна політика застосовується у країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо і не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів та економічний розвиток у цілому.

Цей захід найефективніший при кредитуванні банків через спеціалізовані фінансові інститути. Оскільки в Україні спеціалізовані банки інвестиційного спрямування не розвинуті, окрім єдиного ВАТ «Український банк реконструкції та розвитку», основною стратегією якого є сприяння в реалізації вітчизняних інвестиційних та інноваційних проєктів шляхом середнього та довгострокового кредитування малого і середнього бізнесу, який досі не має розвиненої мережі філій, а обсяги кредитування ним реального сектору незначні, то такі кредити варто надавати, насамперед, основним системним банкам з розвинутою регіональною мережею філій.

Центральний банк повинен визначити щорічні ліміти збільшення обсягів таких кредитів. Потім ця сума (тільки та частина грошової пропозиції, яка змінюється за допомогою каналів прямого кредитування) розподіляється на частки певним секторам економіки за даний рік. Для цього необхідно ввести банківські нормативи кредитування.

Отже, до основних механізмів селективної кредитної політики належать:

- встановлення на кредити, спрямовані у пріоритетні галузі;
- створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками;
- надання пільг банківським інститутам, що надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Як зазначалось вище, застосування селективного кредитування найбільш поширене у країнах з перехідною економікою, де інструменти опосередкованого монетарного впливу на кредитну активність банків ще не набули достатнього розвитку. Вони дають необхідний ефект під час їх використання в комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу. Хоча у цьому випадку йдеться про інтенсивне застосування інструментів прямого впливу лише в обмежені проміжки часу. При тривалому застосуванні їх дієвість знижується. Варто зазначити, що активне використання селективної кредитної політики, окрім певних позитивних рис, має й негативні наслідки, що перешкоджають нормальному функціонуванню кредитно-фінансової системи країни:

- розвиток економіки стає залежним від цільового кредитування за пільговими процентними ставками;
- зміна кон'юнктури на світових ринках може негативно позначитися на певних галузях, що отримували значні обсяги пільгових кредитів (наприклад, експортоорієнтовані галузі промисловості) тощо;
- значне збільшення в економіці ресурсів кредитування призводить до надмірного зростання грошової маси, що посилює інфляційні процеси.

Виходячи з сучасних економічних умов, доцільно активно застосовувати облік і переоблік векселів як інструменту монетарної політики. Він буде також механізмом, що зв'яже банківський і реальний сектори. Використання дисконтного механізму під час здійснення емісії центральним банком сприятиме перерозподілу фінансових ресурсів у реальний сектор. Необхідно встановити межі вексельного кредитування центральним банком. Ліміти повинні встановлюватися по відношенню не тільки до загального обсягу кредитування, а й до обсягу кредитування окремих банків і галузей. Це необхідно для попередження необґрунтованого збільшення грошової маси і непропорційного випуску векселів.

Іншим важливим напрямком активізації кредитної діяльності комерційних банків є субсидування процентних ставок. Для стимулювання комерційних банків кредитувати виробництво необхідно скористатися таким важелем впливу, як субсидування процентних ставок. Високий ризик довгострокових кредитів є причиною високих процентних ставок за такі кредити, що робить їх недоступними для суб'єктів господарювання попри гостру потребу в них. Субсидування частини процентної ставки по інвестиційних банківських кредитах дозволить зменшити їхню вартість для реального сектору і цим збільшити обсяги кредитів на технічне переоснащення виробництва, досягти оновлення виробничих ліній, підвищення якості та конкурентоспроможності товарів, збільшення приросту ВВП. Субсидування частини процентних ставок по банківських кредитах потрібно диференціювати за соціальною ефективністю, пріоритетними галузевими напрямками (більші процентні відсотки за ті проекти, які дадуть більший соціальний ефект). При зниженні вартості кредитних ресурсів на кредитному ринку повинен знижуватися і обсяг компенсацій процентних ставок.

Поєднання прямих і непрямих важелів регулювання грошового обігу та розподіл кредитних ресурсів дозволить забезпечити належний вплив на кредитну активність комерційних банків, ефективне використання ними своїх кредитних важелів впливу на виробництво. Таке поєднання монетарних інструментів необхідне доти, поки в Україні не буде сформовано ринок позичкових капіталів, здатний ефективно вирішувати проблеми задоволення попиту виробничого сектору в додаткових коштах.

3. 3. Напрями поліпшення структури банківської системи України з метою підвищення ефективності кредитного впливу на реальний сектор економіки

В умовах загострення фінансової кризи в Україні підвищення ефективності впливу кредитних важелів на виробництво, як один із основних методів подолання кризових явищ в економіці, потребує поліпшення структури банківської системи. Актуальність проблеми поліпшення структури банківської системи, зокрема, у напрямі виведення з ринку банків-банкрутів та оздоровлення фінансово нестабільних банків для відновлення кредитування реального сектору економіки підсилила криза 2008–2009 рр. Вона суттєво послабила вплив кредитних важелів комерційних банків на виробництво.

Неефективне використання кредитних важелів банківським сектором, а саме стимулювання ним «споживацької імпортозалежної» моделі розвитку національної економіки, привело до кризових явищ як у банківському секторі, так і в економіці в цілому. Так, через недостатню здатність до акумуляції внутрішніх фінансових ресурсів банківський сектор перетворився на активного позичальника зовнішніх фінансових ресурсів. Мобілізований банками іноземний позиковий капітал став джерелом кредитного буму на внутрішньому ринку, який не тільки не стимулював розвиток вітчизняного виробництва, а й породжував серйозні ризики стабільності банківської системи, оскільки зовнішні позики, що залучалися комерційними банками України, мали переважно споживчу спрямованість. Кредитний бум споживчих кредитів на внутрішньому ринку,

фінансований із зовнішніх джерел, призвів до погіршення фінансового стану банків, виникнення проблем з обслуговуванням зовнішніх зобов'язань і розгортанням «подвійних криз» – платіжного балансу і банківської кризи з руйнівними тривалими наслідками. Наприкінці 2008 р., спостерігалась тенденція загального відпливу капіталу з країни, зменшення доступності зовнішніх запозичень через кризові явища на світових ринках та зниження кредитних рейтингів українських банків. Відхід нерезидентів з фінансового ринку України набув масового характеру. За підсумками 2008 р. темпи зростання практично всіх показників банківського сектору знизилися. Тимчасові труднощі з ліквідністю окремих банків не викликали «ефекту доміно», проте підірвали рівень довіри всередині банківської системи, а головне – довіру населення до банківської системи – і призвели до зупинки ринку міжбанківського кредитування.

Основними проблемами в банківському секторі залишаються: відтік депозитів фізичних і юридичних осіб, неповернення клієнтами заборгованості за кредитами. Ці два чинники загрожують банкам кризою ліквідності, платоспроможності і декапіталізації. Лише за IV квартал 2008 р. відтік депозитів і коштів юридичних осіб склав 60 млрд грн або 14,4% від усіх депозитів. У 2009 р. відтік депозитів з банків склав 94 млрд грн. У банків немає джерел, щоб компенсувати відтік грошових коштів. Продовжувався відтік депозитів і в наступні місяці. Лише у другому півріччі 2010 року було зафіксовано приплив депозитів, наприклад, у листопаді приплив депозитів у національній валюті становив 1 млрд грн. Зниження курсу національної валюти за наявності значних валютних дисбалансів у банківському секторі, зменшення реальних доходів населення та погіршення фінансового стану підприємств призвели до зниження якості банківських активів, а вилучення внутрішніх депозитів та скорочення зовнішніх запозичень – до звуження пасивної бази банківських установ. Однак, головна системна проблема – погіршення стану української економіки. Спостерігається зменшення реальних обсягів виробництва. Труднощі промисловості посилюються більшою мірою, різким погіршенням зовнішньої кон'юнктури. ВВП зазнав чергового, і на цей раз різкого спаду. Незадовільна динаміка економічного зростання значною мірою пов'язана із банківською кризою. Погіршилися ділові очікуван-

ня бізнесу та ускладнилися умови отримання кредитів, знизилася активність руху інвестицій в основний капітал.

Отже, значні обсяги зовнішніх зобов'язань українських банків і накопичення ними суттєвих валютних ризиків, а також неефективне використання ними кредитних важелів сформували високу залежність від ситуації на міжнародних ринках капіталу, що призвело до кризових явищ у банківському секторі, а, відтак, і в економіці загалом.

Програми санації проблемних підгалузей не призвели до позитивних змін переломного характеру. Частково з причини їхнього запізненого введення в дію, частково через декларативність і негармонійність з інтересами галузевого бізнесу. Більшість із них усе ще потребує якісного доопрацювання.

Таким чином, економічна ситуація, що склалася, визначає необхідність швидкої і багатопланової взаємодії банківського і реального секторів економіки. Саме застосування довгострокових кредитних важелів стимулювання виробництва є необхідною передумовою виходу з кризи та відновлення виробництва, що в свою чергу, сприятиме відновленню нормального функціонування банківського сектору.

За таких обставин, на нашу думку, можна виокремити декілька напрямків подолання кризових явищ у фінансовому секторі країни, а саме:

- реструктуризація банківського сектору, яка б створила конкурентне банківське середовище та підвищила ефективність впливу кредитних важелів саме на виробництво;
- створення адекватного законодавчого супроводження стабілізаційних заходів у проблемних підгалузях промисловості й економіки шляхом виокремлення пріоритетних галузей для кредитування банківським сектором.

Опинившись перед межею системної роздрібненості, банківська сфера, через вказані вище причини, не спроможна залучити необхідні кошти для фінансування довгострокових капіталовкладень. За таких умов вона потребує реструктуризації, яка б створила конкурентне банківське середовище та підвищила ефективність впливу кредитних важелів саме на виробництво, а не на споживчий сектор. Тому основна мета заходів для поліпшення структури банківської системи повинна полягати у її стабілізації і відновленні використання нею кредитних важе-

лів впливу на виробництво для припинення економічного спаду економіки. Основними такими заходами є: рекапіталізація банків; скуповування проблемних активів; гарантування вкладів; гарантування інших зобов'язань.

Програма реструктуризації банківського сектору має ґрунтуватися на таких основних принципах: застосування єдиних критеріїв ідентифікації життєздатних і нежиттєздатних банків, створення умов для виходу з капіталу проблемних банків нинішніх власників, стимулювання вливання капіталу новими приватними інвесторами. Невіддільним елементом програм реструктуризації є вливання державних коштів у акціонерний капітал банків – рекапіталізація банків. На час кризових явищ держава повинна відіграти головну роль у капіталізації банків. Варто зазначити, що у 2010 році НБУ для підвищення капіталізації банків збільшив мінімальний розмір регулятивного капіталу банків до 120 млн грн. Однак у періоди спадів і рецесії банкам складніше, ніж у звичайних умовах, збільшувати свій капітал, тому зменшуються їхні можливості нарощувати резерви. Емісія субординованих боргових зобов'язань також ускладнюється через зростання невизначеності. В умовах глобальних дисбалансів поєднання вищих вимог до капіталу та ускладнення мобілізації нових фінансових ресурсів призводить до скорочення обсягів кредитування, що ще більше посилює рецесію та уповільнює економічне зростання. А також є загроза збільшення фіктивної капіталізації банків. Тому ми вважаємо, що на час кризових явищ держава повинна відіграти головну роль у капіталізації банків.

Механізмів державного впливу на капіталізацію банків є декілька. Це надання субординованих кредитів, націоналізація і, нарешті, примусове злиття банків. У загальному вигляді процедура практичної реалізації рекапіталізації банків зводиться до таких кроків:

- визначення фінансових установ, які мають долучатися до процесу рекапіталізації (переважно банки, однак у Німеччині можуть брати участь страхові компанії);
- здійснення вибору банків;
- визначення джерел фінансування – можуть створюватися спеціальні фонди, у рамках яких уряд купує акції додаткової емісії фінансових установ;

- вирішення питань, пов'язаних із контролем корпоративного управління;
- обмеження доступу до державних коштів іноземних банків (у Німеччині іноземні банки мають доступ, у США – не мають).

Механізм надання субординованих кредитів передбачає державний вплив на капіталізацію банків через надання їм з боку держави кредитів терміном не менше 5 років, відсотки по яких не перевищуватимуть розмір діючої ставки рефінансування. Виплата основної суми боргу здійснюється після закінчення терміну дії договору одноразово. Обов'язковою умовою отримання субординованого кредиту є ухвалення банками зобов'язань по довгостроковому і цільовому кредитуванню підприємств реальної економіки. Дана схема передбачає надання банками довгострокових кредитів під відносно низькі відсотки (ставка по субординованих кредитах плюс маржа) підприємствам реального сектору економіки обсягом наданих їм субординованих кредитів плюс якась частина за рахунок інших джерел. При цьому банк, що є в даній схемі і кредитором (по відношенню до підприємств), і позичальником (по відношенню до НБУ), отримує гарантії держави відповідно до затвердженої процедури реалізації високоєфективних інвестиційних проектів. Гарантії повністю або частково можуть бути покриті обсягом отриманих банками субординованих кредитів. Принциповим моментом є пільгове оподаткування відсотків по кредитах, наданих банками під гарантії уряду або НБУ.

Така кредитна схема дозволяє, по-перше, підприємствам отримувати дешеві довгострокові кредити; по-друге, підвищувати ефективність інвестиційних проектів, оскільки відповідно до світової і вітчизняної практики, фінансування інвестиційних проектів за рахунок кредитів ефективніше, ніж пряме бюджетне фінансування; по-третє, кредити банків будуть гарантовані державою (що важливо для мінімізації кредитного ризику); по-четверте, високоліквідні грошові ресурси будуть сконцентровані і спрямовані в реальний сектор економіки. У свою чергу, додаткові «довгі» ресурси збільшать власний капітал банків, зросте загальний рівень капіталізації банківського сектору, який частково відновить свою репутацію надійного партнера для зарубіжних інвесторів.

Участь держави в урегулюванні банківської кризи не обмежується поповненням капіталу проблемних банків. У країнах Південно-Східної Азії до фінансово нестійких банків, яким не вдалося залучити приватних інвесторів, вживали такі заходи державного впливу: націоналізація, примусове злиття з іншими банками, продаж іноземним інвесторам, передача під юрисдикцію компаній з управління активами, ліквідація. Уряд Ісландії у жовтні 2008 р., щоб уникнути краху банківської системи, ухвалив надзвичайний закон про націоналізацію всіх банків країни. Згідно з цим законом, уряд може націоналізувати банки, примушувати їх до злиття, замінювати провідних менеджерів іншими, а також встановлювати розмір їх заробітної плати.

Підтримка ліквідності, яку здійснює НБУ у значних обсягах, може застосовуватися лише як тимчасовий захід до розробки і впровадження всеохоплюючої програми реструктуризації банківського сектора, під час якої платоспроможні банки підлягатимуть рекапіталізації, а неплатоспроможні – збанкрутують. За умов, що склалися, НБУ має вжити додаткових заходів щодо відновлення кредитної активності банків та впливу їх кредитних важелів на виробництво. Необхідно забезпечити адекватне законодавче супроводження стабілізаційних заходів у проблемних підгалузях промисловості й економіки загалом.

Тому на державному рівні необхідно створити систему пріоритетних галузей для кредитування банківським сектором, яка відображатиме суспільну роль банків і сприятиме оптимальному співвідношенню потреб суспільства і банківської діяльності. Система пріоритетів повинна охоплювати діяльність як НБУ, так і комерційних банків.

Для прискорення вирішення проблеми реструктуризації банківської системи доцільно використовувати два підходи. Вони відрізняються ступенем участі уряду і НБУ в цьому процесі.

Перший підхід полягає у фінансовій і організаційній участі держави в реструктуризації банків, що належать до нестійкої групи і мають проблеми із достатністю капіталу і ліквідністю. Для роботи з цією категорією банків переважає примусовий механізм, що передбачає для банку або спільну з НБУ роботу по нормалізації ситуації в банку або відкликання ліцензії і подальшої ліквідації.

Другий шлях – рекапіталізація банківського сектору шляхом входження держави в капітал фінансово стійких банків.

Важливим аспектом програм рекапіталізації є визначення процедур управління стабілізаційними фондами, а також контролю та нагляду за їх діяльністю. У багатьох країнах (Велика Британія, Швеція, Німеччина) фонди створені і діють як спеціальні юридичні структури, у США Управління фінансової стабільності реалізує програму під керівництвом Міністерства фінансів [207, 29].

Відповідно до Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» передбачено створення стабілізаційного фонду, кошти якого можуть використовуватися на рекапіталізацію банків. Уряд з цією метою виділив 44 млрд грн, це приблизно 5% ВВП. Для порівняння, у країнах, що пережили фінансові кризи, витрати державних коштів на проведення реструктуризації банківської системи у середньому становили 16% ВВП. Криза в Угорщині на початку 90-х обійшлася цій країні в 20% ВВП, в Аргентині – 40% ВВП. Такі видатки у багатьох випадках були нижчими за потенційні втрати від колапсу банківської системи, руйнування платіжно-розрахункової системи, заморожування кредитних операцій і перекладання значної частини збитків на банківських вкладників. Однак, як показує досвід Німеччини, стабілізаційний фонд не завжди здатний справитися зі своїм основним завданням – стабілізувати фінансовий ринок, а лише дозволяє уряду плавно перевести великі банки в державну власність. Активність стабілізаційного фонду по скуповуванню часток кризових банків не додає фінансовому ринку стабільності. Участь держави в капіталі приватних банків не підвищує їхньої ефективності. Хоча за умовами виділення державних коштів уряд, викупуваючи частки кризових банків, отримує право призначення своїх представників у наглядові ради банків, блокувати певні рішення, рівень кваліфікації представників влади не завжди достатній. Чиновники, яких делегує держава керівні органи приватних банків, часто виявляються ще більш не професійними, ніж їхні попередники. Або ж державі доведеться наймати на посади своїх представників тих самих людей, які довели свої банки до кризового стану, – що також є сумнівним з погляду ефективності рішенням. Оскільки створення стабілізацій-

ного фонду недостатньо для відновлення стабільності банківської системи Німеччини, Міністерство фінансів розробило концепцію позбавлення банків від ризикових активів. Практична реалізація (у загальному вигляді) якої зводиться до наступного: як правило, створюється спеціальна державна компанія (компанія з управління активами), формується спеціальний фонд, визначається перелік активів, які підлягають викупу (кредити, цінні папери, нерухомість тощо), та перелік фінансових установ, які будуть брати участь [207, 26]. Важливим аспектом, від якого залежить кінцевий результат викупу активів, є визначення цін, за якими здійснюється викуп. Можуть застосовуватися різні варіанти визначення цін на активи: за балансовою вартістю (застосовувався в Мексиці, Філіппінах, Індонезії); ринковою вартістю із дуже жорсткими правилами оцінки (використовувався в Швеції); проміжний варіант (певний рівень між балансовою і ринковою ціною). У рамках програми допомоги проблемним активам (Troubled Asset Relief Program) зараз здійснюється викуп неліквідних цінних паперів, переважно пов'язаних з іпотечними кредитами в Греції, Італії, Австралії, Норвегії, Швеції [207, 27].

Вперше таку схему оздоровлення банків через створення державного фінансового інституту, єдиним завданням якого було скупка і акумуляція проблемних активів приватних банків, застосувала Швеція у 1992 р. Зараз можливість її застосування обговорюють як в Європі, так і в США. На відміну від США, де пропонують зібрати в одному «банку по роботі з проблемними активами» проблемні активи банків, уряд Німеччини розробив концепцію створення не єдиного банку, а спеціальних компаній при окремих банках.

Питання про створення банку по роботі з проблемними активами розглядається і в Єврокомісії. Єврокомісія має намір виробити загальну європейську стратегію щодо створення таких банків (Bad Banks), призначених для викупу у банків активів, що знецінилися. У відповідь за позбавлення їх від неліквідних паперів, Єврокомісія має намір вимагати від банків відновлення їхнього основного виду діяльності – кредитування, як головної складової оздоровлення європейської банківської системи.

В Україні уряд також розглядав питання про створення так званого банку, який би викупував проблемні активи. Спочатку пропонувалося передавати неліквідні активи з банків-

ських балансів на баланс державної фінансової установи, яка б рефінансувала їх вартість у НБУ, а отримані кошти направляла б банкам для виконання зобов'язань по вкладах. Пізніше схема створення компанії по роботі з проблемними активами була трохи модернізована. Рада інвесторів при Кабінеті Міністрів України пропонувала залучити до участі в ній Міжнародну фінансову корпорацію і Всесвітній банк, які повинні на рівні з урядом сформувавши статутний капітал компанії і проводити викуп у кредиторів прав на вимоги за кредитами наданим банком, з відстроченням платежу (міжнародні фінансові організації – у іноземних кредиторів за валюту, а Кабінет Міністрів України – в українських кредиторів за гривню), а у банків – проблемну кредиторську заборгованість.

Потім міжнародні фінансові організації і Кабінет Міністрів України повинні були на конкурсних умовах знаходити компанії, які братимуть на себе управління проблемною кредиторською заборгованістю, повертаючи гроші державній фінансовій компанії. Через низький рівень прозорості управління цією структурою, унеможливлення проведення корупційних дій з проблемними активами, під тиском міжнародних фінансових організацій уряд прийняв рішення не створювати такої структури – компанію по управлінню з проблемними активами. Однак, на нашу думку, створення державного банку, який би займався скуповуванням проблемних активів у банків за половину вартості, чи не єдиний шлях подолання кризи в банківській системі, що сприятиме підвищенню дієвості кредитних важелів на виробництво. Оскільки створення такого банку вимагає чимало коштів і не кожна країна може собі дозволити такий проект, в Україні одним з важливих варіантів може бути застосування диференційованого підходу до викупу активів. Рівень коефіцієнта викупу активів залежатиме від того, в які сектори будуть направляти кошти банки надалі, а також від ступеня проблемності активів.

Ми вважаємо, що для ефективного управління та належної оцінки проблемних активів, створеному банку необхідно:

- дати доступ до Єдиного реєстру заборон на відчуження нерухомого майна;
- дати доступ до Державного реєстру осіб-платників податків, який веде ДПА, для пошуку банківських рахун-

ків та майна, що належать особам, звинувачуваним у неповерненні кредиту;

- створення та забезпечення доступу до картотеки осіб, які мають непогашену судимість за економічні злочини і яким суд заборонив займатися певними видами діяльності.

Такий доступ надати тільки обмеженому колу осіб під підписку про нерозголошення інформації усіх вказаних баз даних і ввести кримінальну відповідальність за її порушення.

Ми пропонуємо створити такий банк на базі системного банку, який підлягає ліквідації, з широкою регіональною мережею філій.

Банк повинен займатися:

- скуповуванням проблемних кредитів;
- поверненням боргів (подальшою тісною співпрацею з позичальниками по поверненню кредитів; індивідуальний підхід до кожного позичальника: можлива відстрочка платежу, реструктуризація кредитів, надання консультацій з приводу можливих варіантів повернення позичок, можливий перегляд відсоткових ставок до попереднього рівня, коли позичальник брав кредит, тобто до відсоткової ставки, яка була до підвищення комерційним банком);
- веденням кредитного моніторингу;
- стягненням заборгованості у судовому порядку;
- моніторингом та реалізацією заставного майна.

Іншими видами діяльності займатися банк не може.

На нашу думку, структура банку повинна бути такою (рис. 3. 2).

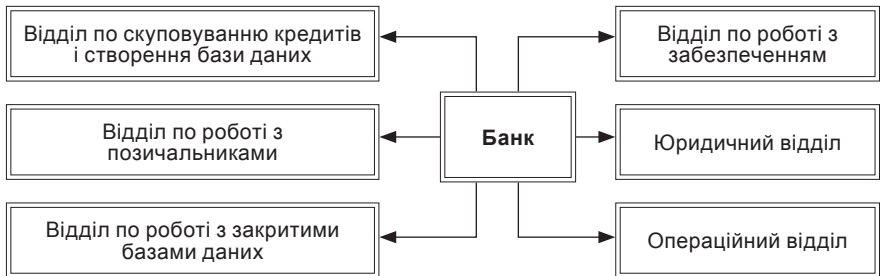

Рис. 3. 2. Структура банку, що займатиметься скуповуванням проблемних активів

Кошти для створення банку – на перших порах кредити міжнародних організацій, а пізніше кошти від розміщення цінних паперів, а також від повернутих позичок.

Насамперед, банк повинен скуповувати проблемні активи у тих банків, які укладають угоду про направлення 70% суми від продажу активів у інвестиційні кредити реальному сектору.

При створенні такого банку у комерційних банків відпаде потреба користуватися послугами колекторських компаній, діяльність яких на даний час в Україні не врегульована законом.

Створення банку по роботі з проблемними активами, на нашу думку, сприятиме відновленню кредитної активності банків, дозволить оптимізувати вплив кредитних важелів на виробництво.

Наступним напрямком поліпшення структури банківської системи є додаткові заходи щодо гарантування вкладів для відновлення та підвищення довіри у суспільстві до банків. Практично всі розвинені країни розширили або створили гарантії по вкладах: у США гарантоване державою страхове покриття банківських вкладів збільшено з 100 до 250 тис. дол., міністри фінансів країн ЄС схвалили поетапне підвищення мінімальних гарантій по приватних вкладах з 20 до 100 тис. євро до кінця 2011 року, при цьому першим етапом стане підвищення існуючого мінімуму до 50 тис. євро на середину 2009 року. Аналогічні кроки запроваджено також у Новій Зеландії, Тайвані, Гонконгу, Сінгапурі, Малайзії, Індонезії, Філіппінах, Таїланді [207, 31].

В Україні рівень гарантування вкладів фізичних осіб підвищено до 150 тис. грн, однак, це суттєво не вплинуло на відплив коштів із банків. Тому одним з головних напрямів, пов'язаних з оптимізацією взаємодії банківського і реального секторів економіки, є відновлення довіри населення до банків і залучення в економіку коштів приватних вкладників. У даний час, як зазначалось нами вище, його довіра суттєво підірвана, і тому вдосконалення системи захисту інтересів вкладників – важливий напрям реструктуризації банківської системи в Україні. Система захисту інтересів вкладників полягає у створенні так званої каси, яка формується за рахунок внесків банківських установ учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). Останнім часом щораз більше виявляється основний недолік діючої системи – ризик значних фінансо-

вих втрат у разі ліквідації банку, незважаючи на те, що ФГВФО виконував свої функціональні завдання щодо здійснення відповідних виплат і кілька разів підвищував розмір гарантованої суми відшкодування за весь період існування цього Фонду. Хоч інформація про обсяги непогашення боргів банків, які ліквідуються, та орієнтовну вартість активів, що залишилися, закрита, суми виплат гарантованих відшкодувань демонструють, що проблеми для їхніх вкладників набули масштабного характеру.

Необхідно наголосити, що в Україні особливо гострою стала потреба у більш ефективній та прогресивній системі захисту інтересів вкладників на сучасному етапі. Передусім доцільно здійснити такі заходи: а) розширити джерела формування коштів ФГВФО за рахунок частини консолідованого прибутку НБУ; б) підвищити базову суму гарантованої компенсації; в) запровадити прогресивну шкалу компенсації вкладів; г) диференціювати внески банків залежно від термінів та обсягів залучених пасивів.

Одним із аспектів проблеми відновлення довіри вкладників до банківської системи є створення прозорої системи інформування про стан і роботу будь-якого фінансового інституту. Сьогодні, не дивлячись на значний обсяг інформації про діяльність банків, вона часто носить суперечливий характер. Окрім цього, інформація про діяльність банківської системи не має чітко виділеного акценту на її ролі в розвитку виробничого сектору економіки.

Для оцінки ступеня цієї взаємодії доцільно розробити і ввести у практику низку коефіцієнтів, які в сукупності відображатимуть як ефективність взаємодії, глибину синхронізації економічних процесів, так і суспільну роль банківської системи. Вони можуть бути різними, але повинні мати прив'язку до розробленого і регульованого державою механізму пріоритетів суспільного розвитку.

Банківська система, займаючи специфічне положення в економіці, є одночасно позичальником і кредитором. Тому до коефіцієнтів, що характеризують роль банківського сектору в розвитку виробництва, на нашу думку, доцільно включити такі, що відображають системоутворюючі зв'язки банківського і реального секторів економіки, а саме – акумуляція ресурсів і їхнє розміщення як кредити. Як основні можна запропонувати інвестиційний і мобілізаційний коефіцієнти.

Інвестиційний коефіцієнт повинні розробляти на основі структури балансу банків, обсягів кредитування і питомої ваги наданих кредитів за термінами і галузями реального сектору економіки. Він розраховується як відношення суми виданих кредитів реальному сектору до суми всіх виданих кредитів банком.

$$k_g = \frac{\sum_{i=1}^n S_i}{\sum_{j=1}^k S_j}, \quad (3.1)$$

де: k_g – коефіцієнт кредитування реального сектору;
 i – номер галузі;
 n – кількість галузей реального сектору;
 S_i – сума виданих кредитів банком на i галузь реального сектору;
 S_j – сума виданих кредитів j -го виду;
 k – кількість кредитів j -го виду.

$$k_{in} = \frac{\sum_{l=1}^m S_l}{\sum_{j=1}^k S_j}, \quad (3.2)$$

де: k_{in} – коефіцієнт інвестиційного кредитування реального сектору;
 S_l – сума інвестиційних кредитів виданих реальному сектору;
 l – вид інвестицій;
 m – кількість інвестицій l -го виду;
 S_j – сума усіх виданих кредитів.

$$I = \frac{k_{in}}{k_g}, \quad (3.3)$$

де: I – коефіцієнт співвідношення інвестиційних кредитів, виданих реальному сектору до всієї суми виданих кредитів банком реальному сектору.

Введення даного коефіцієнта в рейтинг банків дозволить визначати значущість конкретного банку в розвитку виробничої сфери. Залежно від концентрації продуктивних сил по регіонах доцільно розробити градації цього коефіцієнта.

Мобілізаційний коефіцієнт повинен відображати структуру і обсяг залучених банком ресурсів. Він розраховується як

відношення довгострокових депозитів до суми залучених коштів і показує, яку частку становлять депозити в усіх залучених коштах.

Коефіцієнт мобілізації довгострокових кредитів:

$$k_{md} = \frac{D_d}{\sum Z_k}, \quad (3.4)$$

де: D_d – сума довгострокових депозитів,
 Z_k – залучені кошти.

Наступним коефіцієнтом є коефіцієнт ефективності використання залучених коштів в якості інвестиційних кредитів (k_m), який показує частку кредитів, що формуються за рахунок залучених довгострокових депозитів і показує ефективність розміщення коштів банком щодо соціальної спрямованості його діяльності. Інтерпретація даного коефіцієнта залежить від відхилення отриманого результату від 1. Якщо отриманий результат більше 1 – в діяльності банку переважають спекулятивні операції

$$k_m = \frac{D_d}{\sum_{l=1}^m S_l}, \quad (3.5)$$

Додатково може бути розроблений коефіцієнт, що враховує сплату банками податків до бюджетів різних рівнів і платежів до позабюджетних фондів. Значення цього коефіцієнта полягає у відображенні того внеску, який робить банк у соціальний розвиток країни.

Така система дозволить зробити інтегровану оцінку діяльності банків, виділити їхню значущість у розвитку виробничої сфери. На основі цих коефіцієнтів можливе ранжирування банків, встановлення необхідних умов з метою залучення комерційних банків для обслуговування державних програм, пов'язаних з бюджетним фінансуванням. Соціальна значимість банків, визначена системою коефіцієнтів, також може використовуватися під час розробки заходів з боку регулюючих органів держави у разі ускладнень в діяльності банків.

Важливим напрямом реструктуризації банківської системи є вдосконалення банківського нагляду. Надмірне прийняття ризиків банками і підприємствами України пояснювалося недіє-

здатністю дисциплінуючих механізмів ринку і слабкістю системи пруденційного регулювання. Свою роль відіграла також неефективність систем внутрішнього корпоративного управління. Неадекватна система регулювання діяльності банків істотно посилювала їхню вразливість до валютних, кредитних ризиків і ризиків пролонгації боргу. Слабко керовані процеси надання валютних кредитів позичальникам без джерел валютної виручки і довгострокових кредитів за рахунок короткострокових зобов'язань, неадекватність резервів під кредитні ризики і недокапіталізованість банківських установ поставили банківську систему на межу краху після девальвації гривні та подорожчання зовнішніх ресурсів.

В Україні функцію банківського регулювання та банківського нагляду здійснює НБУ. В умовах фінансової кризи став актуальним перехід системи банківського нагляду на якісно новий рівень, хоч існують можливості для оперативного виявлення проблем у діяльності банків на основі їхніх щоденних і щомісячних балансів на ранніх етапах. Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку банківської системи необхідно запровадити механізм завчасного виявлення проблем у діяльності банків шляхом систематичного аналізу показників їхнього розвитку й інтегрованого рейтингового оцінювання. Це є одним з надзвичайно важливих завдань на сьогодні. Здійснення таких заходів дозволить забезпечити умови для підвищення стійкості банківської системи, активнішої участі банків у кредитуванні реального сектору економіки.

Отже, основні заходи повинні спрямовуватись на стабілізацію банківського сектору, відновлення довіри населення до нього, як основного постачальника кредитних ресурсів для банківської системи, підвищення державної частки в капіталі фонду гарантування вкладів фізичних осіб, створення умов для становлення основним пріоритетом банківської діяльності – кредитування реального сектору. Саме такі заходи підвищать ефективність впливу кредитних важелів на виробництво, що сприятиме відновленню економічного зростання та виходу з кризи.

Серед основних заходів подальшого реформування банківського сектору з метою підвищення ефективності кредитного впливу комерційних банків на реальний сектор економіки вважаємо за необхідне відзначити такі:

- зміцнення стійкості банківського сектора через створення державного банку по скуповуванню проблемних активів у комерційних банків для відновлення ними кредитування реального сектору;
- удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб шляхом запровадження додаткових заходів щодо гарантування вкладів для відновлення та підвищення довіри у суспільстві до банків;
- створення прозорої системи інформування про стан і роботу будь-якого фінансового інституту, яка дозволить зробити інтегровану оцінку діяльності банків, виділити їхню значущість у розвитку виробничої сфери;
- удосконалення системи пруденційного нагляду через запровадження механізмів завчасного виявлення проблем у діяльності банків шляхом систематичного аналізу показників їхнього розвитку та інтегрованої рейтингової оцінки.

Таким чином, у вирішенні зазначених завдань мають бути задіяні зусилля не тільки уряду і НБУ, а й усіх гілок державної влади, а також власників і менеджерів кредитних організацій. Окрім цього, розвиток банківського сектору в цілому і стимулювання кредитних операцій банків потребує політичної і економічної стабільності в країні.

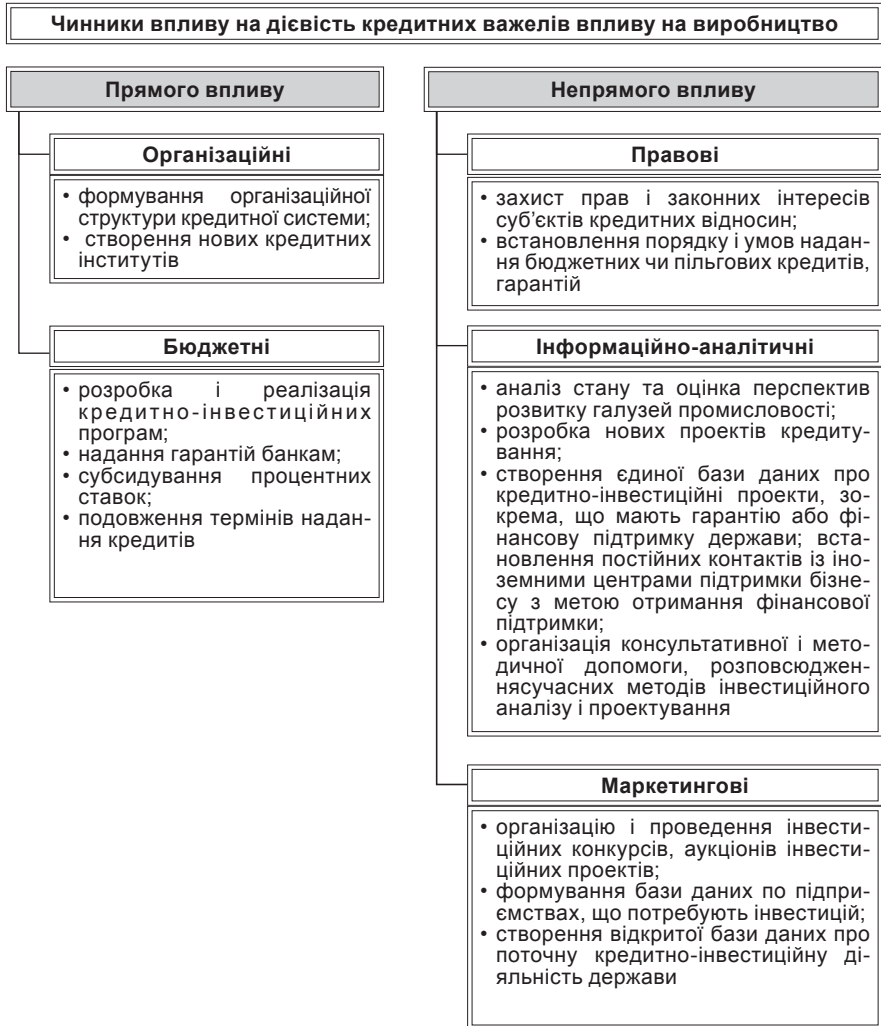
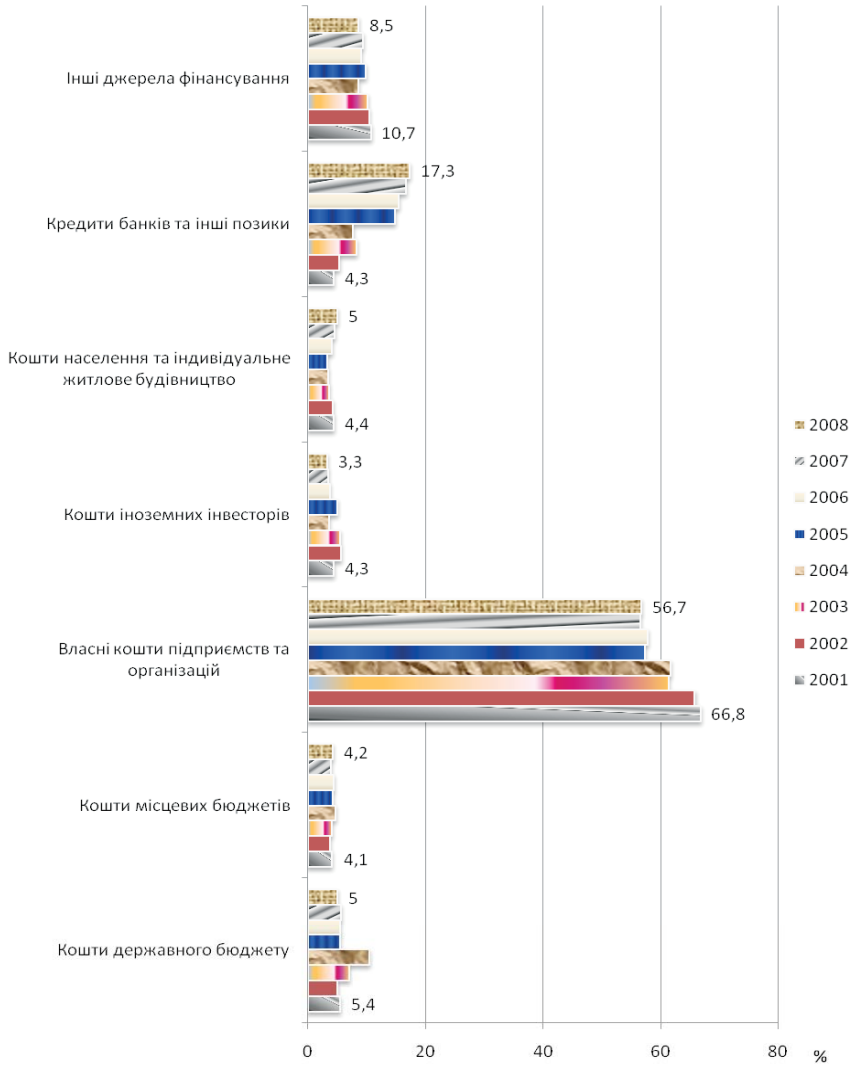

Рис. А. 1. Класифікація чинників, що визначають дієвість кредитних важелів впливу на виробництво

**ДИНАМІКА СТРУКТУРИ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ
В ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ**

ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПОЗИЧАЛЬНИКА, РЕКОМЕНДОВАНІ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ

Назва показника та його характеристика	Формула розрахунку	Умовні позначення
1. Показники платоспроможності позичальника		
коефіцієнт миттєвої ліквідності (Кл1) (характеризує швидкість погашення короткострокових зобов'язань високоліквідними активами)	$K_{л1} = \frac{A_{в}}{З_{п}}$	А _в – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції; З _п – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.
коефіцієнт поточної ліквідності (Кл2) (характеризує можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки)	$K_{л2} = \frac{A_{л}}{З_{п}}$	А _л – ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних; З _п – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.
коефіцієнт загальної ліквідності (КП) (показує наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів)	$K_{п} = \frac{A_{о}}{З_{п}}$	А _о – оборотні активи; З _п – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.
2. Показники фінансової стійкості позичальника		
коефіцієнт маневреності власних коштів (КМ) (характеризує ступінь мобільності використання власних коштів)	$K_{м} = \frac{В_{к} - А_{н}}{В_{к}}$	В _к – власний капітал підприємства; А _н – необоротні активи.
коефіцієнт незалежності (КН) (характеризує ступінь фінансового ризику)	$K_{н} = \frac{З_{к}}{В_{к}}$	З _к – залучені кошти (довгострокові та поточні зобов'язання); В _к – власний капітал.
3. Показники рентабельності позичальника		
рентабельність активів (P _а):	$P_{а} = \frac{П_{ч}}{А}$	П _ч – чистий прибуток; А – активи.
рентабельність продажу (P _п):	$P_{п} = \frac{П_{ч}}{О_{р}}$	П _ч – чистий прибуток; О _р – обсяг реалізації продукції (без ПДВ).

4. Показник аналізу грошових потоків позичальника		
Оптимальне теоретичне значення показника К – не менше, ніж 1,5.	$K = \frac{(H_{см} \cdot n) - (Зм \cdot n) - Zi}{Cк}$	<p>Н_{см} – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів);</p> <p>С_к – сума кредиту та відсотки за ним (за кредитами в іноземній валюті ця сума приймається до розрахунку з урахуванням зміни валютного курсу);</p> <p>n – кількість місяців дії кредитної угоди;</p> <p>З_м – щомісячні умовно-постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо);</p> <p>Zi – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунку позичальника, крім сум зобов'язань, строк погашення яких перевищує строк дії кредитної угоди (за даними останнього балансу).</p>

Джерело: [157]

**КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ-ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОЦІНКИ ЇХНЬОГО ФІНАНСОВОГО СТАНУ**

Клас позичальника	Характеристика позичальника
А	Фінансова діяльність добра, що свідчить про можливість своєчасного виконання зобов'язань за кредитними операціями, зокрема погашення основної суми боргу та відсотків за ним відповідно до умов кредитної угоди; економічні показники в межах установлених значень (відповідно до методики оцінки фінансового стану позичальника, затвердженої внутрішніми документами банку); вище керівництво позичальника має відмінну ділову репутацію; кредитна історія позичальника – бездоганна; крім того, позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, що зареєстровані в країнах – членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Одночасно можна зробити висновок, що фінансова діяльність і надалі проводитиметься на високому рівні. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче, ніж показник А, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's тощо).
Б	Фінансова діяльність позичальника цієї категорії близька за характеристиками до класу «А», але ймовірність підтримання її на цьому рівні протягом тривалого часу є низькою. Позичальники/контрагенти банку, які належать до цього класу, потребують більшої уваги через потенційні недоліки, що ставлять під загрозу достатність надходжень коштів для обслуговування боргу та стабільність одержання позитивного фінансового результату їх діяльності; крім того, позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, що зареєстровані в країнах – членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Аналіз коефіцієнтів фінансового стану позичальника може свідчити про негативні тенденції в діяльності позичальника. Недоліки в діяльності позичальників, які належать до класу «Б», мають бути лише потенційними. За наявності реальних недоліків клас позичальника потрібно знизити. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче, ніж «інвестиційний клас», що підтверджений у бюлетені однієї із провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's тощо).
В	Фінансова діяльність задовільна і потребує більш детального контролю, крім того, позичальники – банки (резиденти) і банки країн – членів СНД дотримуються економічних нормативів. Надходження коштів і платоспроможність позичальника свідчать про ймовірність несвоєчасного погашення кредитної заборгованості в повній сумі та в строки, передбачені договором, якщо недоліки не будуть усунені. Одночасно спостерігається можливість виправлення ситуації і покращання фінансового стану позичальника. Забезпечення кредитної операції має бути ліквідним і не викликати сумнівів щодо оцінки його вартості, правильності оформлення угод про забезпечення тощо. До цього класу можуть належати позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче, ніж показник В, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's тощо).

Продовження додатка Д

Г	Фінансова діяльність незадовільна (економічні показники не відповідають установленим значенням) і спостерігається її нестабільність протягом року; є високий ризик значних збитків; ймовірність повного погашення кредитної заборгованості та відсотків/комісій за нею є низькою; проблеми можуть стосуватися стану забезпечення за кредитом, потрібної документації щодо забезпечення, яка свідчить про наявність (схоронність) і його ліквідність тощо. Якщо під час проведення наступної класифікації немає безсумнівних підтверджень поліпшити протягом одного місяця фінансовий стан позичальника банку або рівень забезпечення за кредитною операцією, то його потрібно класифікувати на клас нижче (клас «Д»). До цього класу належить позичальник/контрагент банку, проти якого порушено справу про банкрутство.
Д	Фінансова діяльність незадовільна і є збитковою; показники не відповідають установленим значенням, кредитна операція не забезпечена ліквідною заставою (або безумовною гарантією), ймовірності виконання зобов'язань позичальником / контрагентом банку практично немає. До цього класу належить позичальник / контрагент банку, що визнаний банкрутом в установленому чинним законодавством порядку.

Джерело: [157]

ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

Назва показника	Формула розрахунку	Умовні позначення
Рентабельність кредитних операцій (<i>R</i>). Зростання цього показника свідчить про правильність застосованої банком політики встановлення відсоткових ставок на кредити та вклади.	$R = \frac{Dk}{V}$	<i>Dk</i> – дохід від наданих кредитів; <i>V</i> – витрати на залучення ресурсів (суми, виплачені клієнтам закладами).
Дохідність кредитних операцій на 1 грн активу (<i>Kd</i>).	$Kd = \frac{Dk}{A}$	<i>Dk</i> – дохід від наданих кредитів; <i>A</i> – середні активи.
Дохідність кредитних операцій (<i>Kdo</i>). Якщо всі кредити будуть повертатись повністю, а відсотки сплачуватись згідно з договором, цей коефіцієнт дорівнюватиме відсотковій ставці за кредитами.	$Kdo = \frac{Dk}{Kvs}$	<i>Dk</i> – дохід від кредитних операцій; <i>Kvs</i> – середні кредитні вкладення.
Прибутковість кредитних операцій (<i>Kp</i>).	$Kp = \frac{Pk}{A}$	<i>Pk</i> – прибуток від кредитних операцій; <i>A</i> – середні активи.
Частка доходів від надання кредитів у загальній сумі доходів (<i>Kdk</i>). Показує питому вагу доходів, отриманих банком від надання кредитів, порівняно з доходами від інших операцій. Якщо коефіцієнт питомої ваги кредитних доходів вищий від коефіцієнта питомої ваги кредитів у дохідних активах, це свідчить про те, що ефективність кредитних операцій вища, ніж ефективність інших банківських операцій.	$Kdk = \frac{Dk}{D}$	<i>Dk</i> – дохід від надання кредитів; <i>D</i> – загальна сума доходів банку

ДИНАМІКА МОЖЛИВИХ КРЕДИТНИХ ВКЛАДЕНЬ

Кредитні проекти	Можливі вкладення (є) та повернення (•) кредитних ресурсів на початок кожного місяця																									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
X _{1,1}	•																									
X _{1,2}		•																								
X _{1,3}			•																							
X _{1,4}				•																						
X _{1,5}					•																					
X _{1,6}						•																				
X _{1,7}							•																			
X _{1,8}								•																		
X _{1,9}									•																	
X _{1,10}										•																
X _{1,11}											•															
X _{1,12}												•														
X _{1,13}													•													
X _{1,14}														•												
X _{1,15}															•											
X _{1,16}																•										
X _{1,17}																	•									
X _{1,18}																		•								
X _{1,19}																			•							
X _{1,20}																				•						
X _{1,21}																					•					
X _{1,22}																						•				
X _{1,23}																							•			
X _{1,24}																								•		
X _{2,1}																										
X _{2,2}																										
X _{2,3}																										
X _{2,4}																										
X _{2,5}																										
X _{2,6}																										
X _{2,7}																										
X _{2,8}																										
X _{2,9}																										
X _{2,10}																										
X _{2,11}																										
X _{2,12}																										
X _{2,13}																										
X _{2,14}																										
X _{2,15}																										
X _{2,16}																										
X _{2,17}																										
X _{2,18}																										
X _{2,19}																										
X _{2,20}																										
X _{2,21}																										
X _{2,22}																										
X _{2,23}																										
X _{2,24}																										
X _{2,25}																										
X _{2,26}																										
X _{2,27}																										
X _{2,28}																										
X _{2,29}																										
X _{2,30}																										
X _{2,31}																										
X _{2,32}																										
X _{2,33}																										
X _{2,34}																										
X _{2,35}																										
X _{2,36}																										
X _{2,37}																										
X _{2,38}																										
X _{2,39}																										
X _{2,40}																										
X _{2,41}																										
X _{2,42}																										
X _{2,43}																										
X _{2,44}																										
X _{2,45}																										
X _{2,46}																										
X _{2,47}																										
X _{2,48}																										
X _{2,49}																										
X _{2,50}																										
X _{2,51}																										

**СИСТЕМА БАЛАНСОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ОПТИМІЗАЦІЙНОЇ ЗАДАЧІ
БАЛАНСОВІ УМОВИ ВІДНОСНО СТРУКТУРИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ
НА ПОЧАТОК КОЖНОГО МІСЯЦЯ:**

першого

$$x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51} = K_p$$

другого

$$(1 + V_1)x_{11} - x_{12} = 0$$

третього

$$(1 + V_1)x_{12} - x_{13} = 0$$

четвертого

$$(1 + V_1)x_{13} - x_{14} + (1 + V_2)x_{21} - x_{22} = 0$$

п'ятого

$$(1 + V_1)x_{14} - x_{15} = 0$$

шостого

$$(1 + V_1)x_{15} - x_{16} = 0$$

сьомого

$$(1 + V_1)x_{16} - x_{17} + (1 + V_2)x_{22} - x_{23} + (1 + V_3)x_{31} - x_{32} = 0$$

восьмого

$$(1 + V_1)x_{17} - x_{18} = 0$$

дев'ятого

$$(1 + V_1)x_{18} - x_{19} = 0$$

десятого

$$(1 + V_1)x_{19} - x_{1,10} + (1 + V_2)x_{23} - x_{24} = 0$$

одинадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,10} - x_{1,11} = 0$$

дванадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,11} - x_{1,12} = 0$$

тринадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,12} - x_{1,13} + (1 + V_2)x_{24} - x_{25} + (1 + V_3)x_{32} - x_{33} + (1 + V_4)x_{41} - x_{42} = 0$$

чотирнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,13} - x_{1,14} = 0$$

п'ятнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,14} - x_{1,15} = 0$$

шістнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,15} - x_{1,16} + (1 + V_2)x_{25} - x_{26} = 0$$

сімнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,16} - x_{1,17} = 0$$

вісімнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,17} - x_{1,18} = 0$$

дев'ятнадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,18} - x_{1,19} + (1 + V_2)x_{26} - x_{27} + (1 + V_3)x_{33} - x_{34} = 0$$

двадцятого

$$(1 + V_1)x_{1,19} - x_{1,20} = 0$$

двадцять першого

$$(1 + V_1)x_{1,20} - x_{1,21} = 0$$

двадцять другого

$$(1 + V_1)x_{1,21} - x_{1,22} + (1 + V_2)x_{27} - x_{28} = 0$$

двадцять третього

$$(1 + V_1)x_{1,22} - x_{1,23} = 0$$

двадцять четвертого

$$(1 + V_1)x_{1,23} - x_{1,24} = 0$$

двадцять п'ятого

$$(1 + V_1)x_{1,24} + (1 + V_2)x_{28} + (1 + V_3)x_{34} + (1 + V_4)x_{42} + (1 + V_5)x_{51} = 0$$

**СИСТЕМА ОБМЕЖЕНЬ НА ВЕЛИЧИНУ РИЗИКУ КРЕДИТНИХ ПРОЕКТІВ
ОБМЕЖЕННЯ НА СЕРЕДНЮ ВЕЛИЧИНУ РИЗИКУ ПРОЕКТІВ
ДЛЯ КОЖНОГО МІСЯЦЯ:**

першого

$$\frac{r_1 \cdot x_{11} + r_2 \cdot x_{21} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

другого

$$\frac{r_1 \cdot x_{12} + r_2 \cdot x_{21} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{12} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

третього

$$\frac{r_1 \cdot x_{13} + r_2 \cdot x_{21} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{13} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

четвертого

$$\frac{r_1 \cdot x_{14} + r_2 \cdot x_{22} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{14} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

п'ятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{15} + r_2 \cdot x_{22} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{15} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

шостого

$$\frac{r_1 \cdot x_{16} + r_2 \cdot x_{22} + r_3 \cdot x_{31} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{16} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

сьомого

$$\frac{r_1 \cdot x_{17} + r_2 \cdot x_{23} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{17} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

восьмого

$$\frac{r_1 \cdot x_{18} + r_2 \cdot x_{23} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{18} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

дев'ятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{19} + r_2 \cdot x_{23} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{19} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

десятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,10} + r_2 \cdot x_{24} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,10} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

одинадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,11} + r_2 \cdot x_{24} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,11} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

дванадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,12} + r_4 \cdot x_{24} + r_3 \cdot x_{32} + r_4 \cdot x_{41} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,12} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 4$$

тринадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,13} + r_2 \cdot x_{25} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,13} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

чотирнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,14} + r_2 \cdot x_{25} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,14} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

п'ятнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,15} + r_2 \cdot x_{25} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,15} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

шістнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,16} + r_2 \cdot x_{26} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,16} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

сімнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,17} + r_2 \cdot x_{26} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,17} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

вісімнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,18} + r_2 \cdot x_{26} + r_3 \cdot x_{33} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,18} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

дев'ятнадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,19} + r_2 \cdot x_{27} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,19} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

двадцятого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,20} + r_2 \cdot x_{27} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,20} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

двадцять першого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,21} + r_2 \cdot x_{27} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,21} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

двадцять другого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,22} + r_2 \cdot x_{28} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,22} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

двадцять третього

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,23} + r_2 \cdot x_{28} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,23} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

двадцять четвертого

$$\frac{r_1 \cdot x_{1,24} + r_2 \cdot x_{28} + r_3 \cdot x_{34} + r_4 \cdot x_{42} + r_5 \cdot x_{51}}{x_{1,24} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 4$$

**СИСТЕМА ОБМЕЖЕНЬ НА СЕРЕДНЮ ТРИВАЛІСТЬ ПОГАШЕННЯ КРЕДИТІВ
ОБМЕЖЕННЯ НА СЕРЕДНЮ ТРИВАЛІСТЬ ПОГАШЕННЯ КРЕДИТІВ
ПРОТЯГОМ КОЖНОГО ПЕРІОДУ КРЕДИТУВАННЯ**

першого

$$\frac{t_1 \cdot x_{11} + t_{23} \cdot x_{21} + t_{36} \cdot x_{31} + t_{4,12} \cdot x_{41} + t_{5,24} \cdot x_{51}}{x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

другого

$$\frac{t_1 \cdot x_{12} + t_{22} \cdot x_{21} + t_{35} \cdot x_{31} + t_{4,11} \cdot x_{41} + t_{5,23} \cdot x_{51}}{x_{12} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

третього

$$\frac{t_1 \cdot x_{13} + t_{21} \cdot x_{21} + t_{34} \cdot x_{31} + t_{4,10} \cdot x_{41} + t_{5,22} \cdot x_{51}}{x_{13} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

четвертого

$$\frac{t_1 \cdot x_{14} + t_{2,3} \cdot x_{22} + t_{3,3} \cdot x_{31} + t_{4,9} \cdot x_{41} + t_{5,21} \cdot x_{51}}{x_{14} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

п'ятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{15} + t_{22} \cdot x_{22} + t_{32} \cdot x_{31} + t_{48} \cdot x_{41} + t_{5,20} \cdot x_{51}}{x_{15} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

шостого

$$\frac{t_1 \cdot x_{16} + t_{2,1} \cdot x_{22} + t_{3,1} \cdot x_{31} + t_{4,7} \cdot x_{41} + t_{5,19} \cdot x_{51}}{x_{16} + x_{22} + x_{31} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

сьомого

$$\frac{t_1 \cdot x_{17} + t_{23} \cdot x_{23} + t_{36} \cdot x_{32} + t_{46} \cdot x_{41} + t_{518} \cdot x_{51}}{x_{17} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

восьмого

$$\frac{t_1 \cdot x_{18} + t_{22} \cdot x_{23} + t_{35} \cdot x_{32} + t_{45} \cdot x_{41} + t_{5,17} \cdot x_{51}}{x_{18} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

дев'ятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{19} + t_{2,1} \cdot x_{23} + t_{3,4} \cdot x_{32} + t_{4,4} \cdot x_{41} + t_{5,16} \cdot x_{51}}{x_{19} + x_{23} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

десятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,10} + t_{23} \cdot x_{24} + t_{33} \cdot x_{32} + t_{43} \cdot x_{41} + t_{5,15} \cdot x_{51}}{x_{1,10} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

одинадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,11} + t_{22} \cdot x_{24} + t_{32} \cdot x_{32} + t_{42} \cdot x_{41} + t_{5,14} \cdot x_{51}}{x_{1,11} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

дванадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,12} + t_{21} \cdot x_{24} + t_{31} \cdot x_{32} + t_{41} \cdot x_{41} + t_{5,13} \cdot x_{51}}{x_{1,12} + x_{24} + x_{32} + x_{41} + x_{51}} \leq 5$$

тринадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,13} + t_{23} \cdot x_{25} + t_{36} \cdot x_{33} + t_{4,12} \cdot x_{42} + t_{5,12} \cdot x_{51}}{x_{1,13} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

чотирнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,14} + t_{22} \cdot x_{25} + t_{35} \cdot x_{33} + t_{4,11} \cdot x_{42} + t_{5,11} \cdot x_{51}}{x_{1,14} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

п'ятнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,15} + t_{21} \cdot x_{25} + t_{34} \cdot x_{33} + t_{4,10} \cdot x_{42} + t_{5,10} \cdot x_{51}}{x_{1,15} + x_{25} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

шістнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,16} + t_{23} \cdot x_{26} + t_{33} \cdot x_{33} + t_{49} \cdot x_{42} + t_{59} \cdot x_{51}}{x_{1,16} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

сімнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,17} + t_{22} \cdot x_{26} + t_{32} \cdot x_{33} + t_{48} \cdot x_{42} + t_{58} \cdot x_{51}}{x_{1,17} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

вісімнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,18} + t_{21} \cdot x_{26} + t_{31} \cdot x_{33} + t_{47} \cdot x_{42} + t_{57} \cdot x_{51}}{x_{1,18} + x_{26} + x_{33} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

дев'ятнадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,19} + t_{23} \cdot x_{27} + t_{36} \cdot x_{34} + t_{46} \cdot x_{42} + t_{56} \cdot x_{51}}{x_{1,19} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

двадцятого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,20} + t_{22} \cdot x_{27} + t_{35} \cdot x_{34} + t_{45} \cdot x_{42} + t_{55} \cdot x_{51}}{x_{1,20} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

двадцять першого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,21} + t_{21} \cdot x_{27} + t_{34} \cdot x_{34} + t_{44} \cdot x_{42} + t_{54} \cdot x_{51}}{x_{1,21} + x_{27} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

двадцять другого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,22} + t_{23} \cdot x_{28} + t_{33} \cdot x_{34} + t_{43} \cdot x_{42} + t_{53} \cdot x_{51}}{x_{1,22} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

двадцять третього

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,23} + t_{22} \cdot x_{28} + t_{32} \cdot x_{34} + t_{42} \cdot x_{42} + t_{52} \cdot x_{51}}{x_{1,23} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

двадцять четвертого

$$\frac{t_1 \cdot x_{1,24} + t_{21} \cdot x_{28} + t_{31} \cdot x_{34} + t_{41} \cdot x_{42} + t_{51} \cdot x_{51}}{x_{1,24} + x_{28} + x_{34} + x_{42} + x_{51}} \leq 5$$

Додаток М
РОЗРАХУНОК ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКУ А

X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X _{1,10}	X _{1,11}	X _{1,12}	X _{1,13}	X _{1,14}	X _{1,15}	X _{1,16}	X _{1,17}	X _{1,18}	X _{1,19}	X _{1,20}	X _{1,21}	X _{1,22}	X _{1,23}	X _{1,24}	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	X ₂₅	X ₂₆	X ₂₇	X ₂₈	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X ₃₄	X ₄₁	X ₄₂	X ₅₁													
Z = 18226011																																																			
I група											II група											III група																													
1	8956339	8956339	0	0	0	0	0	0	0	0	6125656	6217541	6310804	5146321	5223516	5301869	5659925	5744823	5830996	0	0	0	0	0	0	7009309	0	5028141	1259145	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0											
2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0										
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0									
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0								
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0							
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0						
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0						
8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0					
9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
13	-406	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Термін	%	% за М	Ризик
1	0,18	1,015	1
3	0,21	1,018	1,5
6	0,23	1,115	3
12	0,25	1,250	5
24	0,3	1,600	8

Середній ризик	Середній термін	Кредитний портфель
4	10	8956339

КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ

Зовнішні кредитні ризики	Внутрішні кредитні ризики
<p>Ризики країни пов'язані з можливістю втрат при розміщенні кредитів в декількох країнах або в одній країні. Вони виникають на макроекономічному, галузевому і регіональному рівнях і пов'язані із загальною економічною, політичною і соціальною ситуацією в країні або низці країн.</p> <p>Політичний ризик пов'язаний із зміною політичної системи, розстановкою політичних сил в країні, політичною нестабільністю.</p> <p>Макроекономічний ризик – це ризик падіння виробництва, тотального банкрутства підприємств в країні, зростання неплатежів, невиконання держбюджету і т. д.</p> <p>Соціальний ризик – підсумок політичного і економічного ризиків, який полягає в зниженні рівня життя населення, зростанні безробіття, страйках та ін.</p> <p>5. Інфляційний ризик – можливість втрат, які не покриваються доходами від вкладення грошових коштів в кредитування в результаті їх знецінення. Він приводить до того, що вкладення навіть в найбезпечніші кредити схильні до збитків.</p> <p>Галузевий ризик – ризик, пов'язаний із зміною фінансового стану і ділової активності в окремій галузі, що супроводжується зміною попиту на продукцію, виснаженням ресурсів, розривом міжгосподарських зв'язків і так далі.</p> <p>Регіональний (географічний) ризик – ризик втрат, пов'язаний з вкладенням коштів в окремі регіони.</p> <p>Ризик законодавчих змін – вірогідність отримання збитку або недоотримання очікуваного доходу в результаті змін в законодавстві. Як різновид цього ризику виступає ризик зміни резервних вимог, встановлюваних ЦБ.</p> <p>Ризик змін облікової процентної ставки – це втрати, підвищення процентних ставок, що виникають в результаті, по нових боргових зобов'язаннях, що приводить до недоотримання доходу по старих кредитах.</p> <p>10. Валютний ризик – виникає по кредитах, виданих у валюті, і є втратами у вигляді курсових різниць, пов'язаних із зміною курсу валют.</p>	<p>Внутрішні кредитні ризики, пов'язані з позичальником</p> <p>Ризик ефективності поточної діяльності – ризик можливості втрат, що настає у зв'язку з негативними результатами фінансово-господарської діяльності позичальника.</p> <p>Ризик ліквідності – це ризик втрат у разі нездатності організації-позичальника виконати свої поточні зобов'язання.</p> <p>Ризик невиконання зобов'язань – ризик втрат із-за невиконання або неповного виконання зобов'язань, який може виникнути в результаті непередбачених обставин (зокрема ризик втрати застави, погіршення фінансового стану у поручителя або гаранта і т. д.).</p> <p>Фінансовий ризик – ризик втрат у разі банкрутства позичальника.</p> <p>Ризик шахрайства – ризик, що виникає в результаті зловживань і небажання позичальника взагалі повертати свої борги.</p> <p>Внутрішні кредитні ризики, пов'язані з банком-кредитором</p> <p>Ризик ринкової стратегії – це ризик, що виникає від нездатності банку розробляти і пропонувати нові банківські послуги в області кредитування.</p> <p>Ризик кредитної політики – ризик втрат, які виникають у результаті невірно визначеної банком кредитної політики.</p> <p>Структурний ризик (диверсифікації кредитного портфеля) – це ризик втрат із-за істотного погіршення якості кредитного портфеля по видах позик, термінах, позичальниках.</p> <p>Операційний ризик – ризик неправильного визначення кредитоспроможності позичальника, розміру кредиту, порядку його надання.</p> <p>Часовий ризик – ризик терміну, на який надається кредит. Очевидно, що чим більший термін кредиту, тим вище ризик.</p> <p>Відзивний ризик – ризик втрат у випадку, якщо кредитор відкличе суму наданого кредиту у зв'язку з втратою застави або невиконанням позичальником умов кредитного договору.</p> <p>Процентний ризик – це ризик скорочення або втрати банківського прибутку із-за зменшення процентної маржі у вигляді різниці між відсотками, отриманими по кредитних операціях, і відсотками, сплаченими за залучені банком кошти.</p> <p>Ризик банківських зловживань – ризик втрати через недобросовісну діяльність або шахрайство банківських службовців.</p>

Додаток П

ВПЛИВ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ*

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Облікова ставка НБУ,%	40,0	35,0	60,0	45,0	27,0	12,5	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5	8,0	12,0	10,25	7,75
Процентні ставки банків за кредитами в національній валюті,%	77,0	49,1	54,5	53,4	37,3	29,6	19,6	17,7	17,5	16,4	15,1	14,4	21,3	18,0	14,0
Кредитні вкладення в економіку, млн грн	5452	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426900	734022	723295	732823
Інвестиції в основний капітал,% до попереднього року	78,0	91,2	106,1	100,4	114,4	120,8	108,9	131,3	128,0	101,9	119	129,8	97,4	58,5	99,4
ВВП у порівняльних цінах,% до попереднього року	90	97	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,1	107,3	102,1	85,2	104,2

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2011. – №9. – С. 46, 52, 102, 135.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абелев О. А. Совокупность видов банковских продуктов как фактор развития коммерческого банка (российский опыт) / О. А. Абелев // Банковские услуги. – 2007. – №3. – С. 18–25.
2. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підр. / Б. П. Адамик. – Тернопіль: «Карт-бланш», 2007. – 393 с.
3. Алешина И. В. Эффективность инструментов денежно-кредитной политики в достижении оптимального уровня монетизации экономики Украины / И. В. Алешина // Инвестиції: практика та досвід. – 2007. – №16. – С. 29–34.
4. Андрушин С. Приоритеты денежно-кредитной политики центральных банков в новых условиях / С. Андрушин, В. Кузнецова // Вопросы экономики. – 2011. – №6. – С. 57–70.
5. Антология экономической классики: в 2-х томах. – М., 1991. – 474 с.
6. Антонов Н. Г. Денежное обращение, кредит и банки / Н. Г. Антонов, М. А. Пессель. – М.: Финстатинформ, 1995. – 272 с.
7. Анулова Г. Н. Денежно-кредитное регулирование: опыт развивающихся стран. – М., 1992. – 223 с.
8. Банківська енциклопедія / [під ред. Мороза А. М.]. – К.: «Ельтон», 1993. – 333с.
9. Банківські ризики: теорія та практика управління: Монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенок, О. О. Чуб та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с.
10. Банкиры не хотят возвращать депозиты – требуют не снимать мораторий /Видео новости/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://banki.ua/video/?news_id=30
11. Барина А. Ю. Кредит: политико-экономический аспект: дис. ... канд. экон. наук: 08. 00. 01 / Барина Анна Юрьевна. – Иваново, 2000. – 175 с.
12. Бахматов С. А. Кредитная система и денежно-кредитное регулирование экономики: учеб. пос. / С. А. Бахматов. – СПб., 1996. – 116 с.
13. Богута Н. Вернуть невозврат [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://banki.ua/theme/?news_id=64
14. Бойко Д. І. Використання норм обов'язкових резервів у грошово-кредитній політиці України / Д. І. Бойко,

- О. О. Коковіхіна // Економічний часопис. – 2011. – №3–4. – С. 45–47.
15. Берегова Г. Методи аналізу кредитного ризику та побудова моделі оцінки кредитоспроможності позичальника / Г. Берегова, Л. Лабецька // Регіональна економіка. – 2005. – №4. – С. 113–122.
 16. Брегель Э. Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран. – М.: Финансы, 1973. – 424 с.
 17. Бурлачков В. Особливості сучасних економічних процесів і грошово-кредитна політика / В. Бурлачков // Економіка України. – 20. – №4. – С. 16–21.
 18. Бычко Ю. П. Построение эффективной системы управления кредитными рисками / Ю. П. Бычко // Финансы и кредит. – 2007. – №26 (266). – С. 31–37.
 19. Бюлетень Національного банку України. – 2011. – №4 (217). – 187 с.
 20. Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 9 (222). – 189 с.
 21. Бюллетень испанской прессы. / Банки // «Экспансьон», 27 ноября 2008 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lithuania.rustrade.org>.
 22. Ваксман А. Диверсифікація – ключ к выживанию в кризисных условиях / Алан Ваксман // Банковское дело. – 2009. – №5. – С. 92–93.
 23. Валитов Ш. М. Стимулирование кредитных вложений в реальный сектор экономики // Ш. М. Валитов, Р. А. Мусаева // Финансы и кредит. – 2004. – №7 (154). – С. 7–12.
 24. Версаль Н. І. Теорія кредиту: навч. посіб. / Н. І. Версаль, Т. В. Дорошенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 483 с.
 25. Веселов А. И. Оценка влияния ставки рефинансирования на эффективность денежно-кредитной политики банка России / А. И. Веселов. // Финансы и кредит. – 2008. – №35 (323). – С. 7–10.
 26. Волошин І. Прогноз впливу кредитного ризику на ліквідність і процентні надходження банку / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2008. – №8. – С. 26–29.
 27. Волошок Л. Соціальна відповідальність банків та необхідність впливу на неї держави / Л. Волошок, І. Царик // Вісник НБУ. – 2008. – №8. – С. 10–13.

28. Волынский В. С. Кредит в условиях современного капитализма / Волынский В. С. – М., 1991. – 173 с.
29. Воробйова О. І. Банківська система країни та її вплив на реальний сектор економіки: Монографія / О. І. Воробйова. – Сімферополь: Вид-во «Доля», 2008. – 200 с.
30. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка: Підр. [Пер. з англ.]; Наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. – К.: КНЕУ, 2004. – 889с.
31. Генезисринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємництва, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки інвестиції, біржова діяльність). Терміни, поняття персоналії. [Укл.: В. А. Григорьев, М. І. Манилич, Г. Д. Шутак]; За наук. ред. Г. І. Башнянина, В. С. Іфтемчука. – К.: «Магнолія плюс», 2004. – 668 с.
32. Гордеева Ю. П. Эндогенные факторы кредитной политики коммерческого банка / Ю. П. Гордеева // Финансы и кредит. – 2011. – январь (№3). – С. 28–34.
33. Горник В. Г. Грошово-кредитна політика як чинник впливу на конкурентоспроможність національної економіки / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2011. – №4. – С. 93–95.
34. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / [О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов, В. М. Коссака та ін.]; за ред. О. І. Харитонової. – Х.: Одиссей, 2007. – 832 с.
35. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні. Стаття перша. Становлення монетарної політики в незалежній Україні / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2007. – №5. – С. 12–22.
36. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2010. – №10. – С. 3–11.
37. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика: Навч. посіб. / О. Грищенко. – К.: Основи, 1996. – 180 с.
38. Грошово-кредитний ринок України: поточні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.
39. Грюнинг Х. ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском [пер. с англ.]; вступ. сл. д. э. н. К. Р. Тагирбекова / Грюнинг Х. ван, Брайович Братанович С. – М: Издательство «Весь Мир», 2004. – 304 с.

40. Гулик Т. Тенденції розвитку ринку банківських послуг з кредитування корпоративних клієнтів в Україні / Т. Гулик // Банківська справа. – 2007. – №6 (78). – С. 12–25.
41. Гурвич Е. Бюджетная и монетарная политика в условиях нестабильной внешней конъюнктуры / Е. Гурвич // Вопросы экономики. – 2006. – №3. – С. 4–27.
42. Гусаков А. Д. Денежное обращение и кредит в СССР / А. Д. Гусаков, И. А. Дымшиц. – М: Госфиниздат, 1995. – 308 с.
43. Гуцал І. С. Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економічній економіці України (питання теорії, методики, практики). – Львів: ВАТ «Біблос», 2001. – 244 с.
44. Гуцал І. С. Оцінка кредитоспроможності суб'єктів господарювання з урахуванням кредитного ризику // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – 2008. – №14. – С. 101–106.
45. Демченко В. В. Нравственное регулирование цивилизованных денежно-кредитных отношений / В. В. Демченко // Финансы и кредит. – 2008. – №11. – С. 93–100.
46. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі: навч. пос. – К.: Алерта, 2004. – 478 с.
47. Деньги. Кредит. Банки: учеб. / [Г. Е. Алпатов, Ю. В. Базулин и др.]; Под. ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 624 с.
48. Дзюблюк О. В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки / О. В. Дзюблюк, О. Л. Малахова. – Тернопіль: Вектор, 2008. – 324 с.
49. Дзюблюк О. В. Грошово-кредитний механізм регулятивного впливу Національного банку України на динаміку економічного розвитку / О. В. Дзюблюк // Журнал Європейської економіки. – 2007. – Том 6 (№3). – С. 294–311.
50. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
51. Дзюблюк О. В. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегія розвитку в Україні / О. В. Дзюблюк // Банківська справа. – 2006. – №5–6. – С. 23–35.
52. Дзюблюк О. В. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток / О. В. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2008. – №1. – С. 8–15.

53. Дмитренко Ю. М. Нова парадигма інституційних засад монетарної політики центрального банку / Ю. М. Дмитренко // Економіка та держава. – 2010. – №12. – С. 209–212.
54. Дмитриева Е. Заем не по-нашему. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?fromsearch=3f811bedcbea-4f5c-b018-0b5185d226f3&docid=758400>
55. Довгань Ж. Капіталізація банківської системи / Ж. Довгань // Вісник НБУ. – 2008. – №11. – С. 10–14.
56. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Долан Э. Дж., Кэмпбэлл К. Д., Кэмпбэлл Р. Дж. [пер. с англ. В. Лукашевича и др.]. – Л.: Профико, 1991. – 448 с.
57. Долги и кредиты в современной капиталистической экономике / [под ред. И. К. Ключникова]. – Л., 1989. – 216 с.
58. Дьяков М. Ю. Основные источники инвестиций на Камчатке // Труды РАН ДВО / [под ред. Р. С. Моисеева]. – Выпуск 1. – Петропавловск-Камчатский, 2000. – С. 62.
59. Економіка і монетарна політика у 2007 р. та прогноз на перспективу // Фінансовий ринок України. – 2008. – №2 (52). – С. 8.
60. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [відп. ред. С. В. Мочерний.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. Т1. – 2000. – 864 с.
61. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [відп. ред. С. В. Мочерний (відп. Ред.).]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. Т2. – 2001. – 848 с.
62. Электронный словарь Мультитран. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.multitrans.ru.
63. Євтух Л. Тенденції кредитування довгострокових програм в промисловості України / Л. Євтух // Регіональна економіка. – 2004. – №3. – С. 223–230.
64. Євтух О. Т. Взаємкредитне суспільство як умова багатства людини і нації / О. Т. Євтух // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №1 (43). – С. 3–13.
65. Єщенко П. С. Сучасна економіка: Навч. посіб. / Єщенко П. С., Палкін Ю. І. – К.: Вища шк., 2005. – 327 с.
66. Жангериев Ю. А. Кредитные отношения в условиях рынка (методологические и теоретические вопросы). – Нальчик, 1994. – 126 с.
67. Забчук Г. Банківська справа: Навч. посіб. / В. Савич, О. Левандівський, Г. Забчук. – [Вид. 2-ге, змін. й доп.]. – Івано-Франківськ: ІМЕ «Галицька академія», 2005. – 440 с.

68. Забчук Г. М. Банківське кредитування інвестиційної діяльності підприємств / Г. М. Забчук // Наук. вісті інст-ту менедж. та екон. «Галицька академія». – №1 (13). – Івано-Франківськ, 2008. – С. 229–233.
69. Забчук Г. М. Вплив іноземного капіталу на економіку України / Г. М. Забчук // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві»], Тернопіль, 18–19 травня 2006 р.). Ч. 1. – Тернопіль: ТІ АПВ УААН, ТДЕУ, 2006. – С. 101–103.
70. Забчук Г. М. Вплив кредитних важелів на стимулювання виробництва / Г. М. Забчук // Наук. записки. Зб. наук. праць каф. екон. аналізу. Вип. 12. Ч. 2. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 85–86.
71. Забчук Г. М. Дієвість впливу кредитних важелів на економічне зростання в Україні / Г. М. Забчук // Зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. до 30-ти річчя факультету банк. бізнесу Терноп. націон. екон. ун-ту [«Становлення та розвиток банківської системи України в умовах ринкових перетворень в економіці»]. – Тернопіль: Астон, 2008. – С. 43–45.
72. Забчук Г. М. Іноземний капітал в банківській системі як стимул розвитку економіки / Г. М. Забчук // Вісник Терноп. націон. екон. ун-ту. Наук. ж-л. Вип. 2. – Тернопіль: Екон. думка, 2008. – С. 23–28.
73. Забчук Г. М. Кредитний ризик в сучасних умовах / Г. М. Забчук // Економіка: пробл. теорії та практи. Наук. ж-л. – Дніпропетровськ: Вид-во «Наука и образование», 2009. – С. 331–336.
74. Забчук Г. М. Кредитні й цінові важелі у сучасних умовах / Г. М. Забчук // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Регіональні аспекти організації та управління фінансовими ресурсами»], (Івано-Франківськ, 10–12 лист. 2005 р.). – Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. Відділ ЦІТ, 2006. – С. 71–74.
75. Забчук Г. М. Методи оцінки кредитоспроможності позичальника банку з врахуванням галузевих особливостей / Г. М. Забчук / Вісник Сумського націон. аграрного ун-ту. Наук. – метод. ж-л. Фінанси і кредит. – Суми, 2009. – №1 (26). – С. 55–59.
76. Забчук Г. М. Механізм застосування кредитних важелів комерційними банками України / Г. М. Забчук / Вісник

- Хмельн. націон. ун-ту. Наук. ж-л. Екон. науки №2. Т. 1. – Хмельницький, 2009. – С. 23–26.
77. Забчук Г. М. Монетарні важелі впливу на економіку в умовах розвинутих ринкових відносин / Г. М. Забчук // Вісник Терноп. акад. нар. г-ва. Наук. ж-л. Вип. №2. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – С. 141–147.
78. Забчук Г. М. Проблеми присутності іноземного банківського капіталу в Україні / Г. М. Забчук / Зб. статей та доповідей I Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених [«Фінансова політика України: реалії та перспективи розвитку»], (Хмельницький, 15–16 травня 2008 р.). – Хмельницький, 2008. – С. 166–168.
79. Забчук Г. М. Процес кредитування реального сектору економіки / Г. М. Забчук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Наук. зб. Вип. II. [за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. Відділ ЦІТ, 2006. – С. 124–128.
80. Забчук Г. М. Важелі впливу на товаровиробника: вітчизняні проблеми та зарубіжний досвід / Г. М. Забчук // Вісник Терноп. акад. нар. г-ва. Наук. ж-л. Спец. вип. №12. – Тернопіль: Вид-во «Економічна думка», 1999. – С. 109–112.
81. Забчук Г. М. Формування резерву банками України за кредитними операціями / Г. М. Забчук // Економіка: пробл. теорії і практ. Зб. праць. – Дніпропетровськ: Вид-во «Наука и образование», 2009. – С. 348–353.
82. Забчук Г. М. Фінансово-кредитні проблеми стабілізації економіки / Г. М. Забчук // Пробл. реформув. екон., обліку, контролю та аналізу підприємств / Наук. записки каф. бух. обліку і аудиту в с. г. ТАН Г. Вип. 1. – Тернопіль: ТАНГ, 1999. – С. 187–189.
83. Забчук Г. М. Шляхи оптимізації регулятивного впливу кредитних важелів на організацію виробничої діяльності / Г. М. Забчук // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Управління фінансами в умовах вступу до СОТ»], (Харків, 15 жовт. 2009 р.). – Х., 2009. – С. 65–67.
84. Забчук Г. М. Напрями поліпшення структури банківської системи України з метою підвищення ефективності кредитного впливу на реальний сектор / Г. М. Забчук // Збірник статей IV Міжнародної науково-практичної конференції [«Реформування економіки України: стан та перспективи»], (Київ, 26–27 лист. 2009 р.) / К.: МІБО КНЕУ, 2009. – С. 104–107.

85. Забчук Г. М. Підвищення ефективності використання кредитних важелів банками шляхом оптимізації кредитного портфеля. / Г. М. Забчук // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Випуск 15. – Острого: Видавництво «Національний університет «Острозька академія», 2010. – С. 459–467.
86. Забчук Г. М. Управління проблемною заборгованістю. / Г. М. Забчук // Зб. тез доповідей Всеукраїнської наукової інтернет-конференції [«Сучасні тенденції розвитку банківських систем в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи»]. – Вектор. – Тернопіль, 2011. – С. 76–79.
87. Зайцев О. Банки и их корпоративные клиенты: путь к партнерству / О. Зайцев // Банковская практика за рубежом. – 2006. – №1 (85). – С. 50–55.
88. Зайцев О. Секреты «полного удовлетворения» клиентов от Bank of America / О. Зайцев // Банковская практика за рубежом. – 2006. – №11 (95). – С. 24–31.
89. Закон України «Про банки і банківську діяльність» №2121-III від 7. 12. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №5. – С. 5–12.
90. Закон України «Про Національний банк України» (з наступними змінами і доповненнями) № 679 від 20. 05. 99 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
91. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» №335/94-ВР від 28. 12. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №4. – С. 28–43.
92. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №639-VI від 31. 10. 2008 р. [Електронний ресурс] / Верхов. Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
93. Збірник задач аналізу банківської діяльності: навч. посіб. / [А. М. Герасимович, І. М. Парасій-Вергуненко, Л. О. Примостка та ін.]; за ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2006. – 504 с.
94. Злупко С. М. Перехідна економіка: сучасна Україна: навч. посіб. / С. М. Злупко. – К.: Знання, 2006. – 324 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

95. Иришев Б. К. Денежно-кредитная политика: концепция и механизм. – Алма-Ата, 1990. – 245 с.
96. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підр. [Вид. 2-ге, змін. й доп.] / Івасів Б. С. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 528 с.
97. Казакова О. Н. Дискуссионные вопросы содержания понятий «кредит» и «межбанковский кредит» / О. Н. Казакова // Банковские услуги. – 2008. – №9. – С. 2–15.
98. Киселев А. В. Профессиональное суждение о современной системе управления кредитным риском / А. В. Киселев // Финансы и кредит. – 2007. – №22 (262). – С. 50–65.
99. Ковальов О. П. Класифікація банківських ризиків. Фактори, що впливають на кредитні ризики, і підходи до їх класифікації / О. П. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №2 (57). – С. 63–73.
100. Ковальов О. П. Стратегічне управління кредитними ризиками / О. П. Ковальов // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №5 (59). – С. 21–30.
101. Ковальчук А. Щодо фінансово-правового забезпечення консорціумних кредитів / Ковальчук А. // Економічний часопис – XXI. – 2007. – №3–4. – С. 44–46.
102. Козиряк В. Окремі аспекти здійснення Національним банком України адміністративного регулювання діяльності банків шляхом встановлення вимог та обмежень / В. Козиряк // Командор. Вісник державного службовця України. – 2005. – №1. – С. 60–64.
103. Кондаурова Д. В. Система критериев качества обеспечения / Д. В. Кондаурова // Финансы и кредит. – 2006. – №22 (226). – С. 12–16.
104. Кондратов О. М. Сучасні тенденції розвитку державного регулювання економіки в Україні / О. М. Кондратов // Економіка та держава. – 2007. – №3. – С. 52–54.
105. Копченко Ю. Е. Капитализация банков и ее регулирование / Ю. Е. Копченко // Финансы и кредит. – 2008. – №20 (308). – С. 2–7.
106. Косой А. М. Гарантирование кредита и Стабилизационный фонд / А. М. Косой // Деньги и кредит. – 2006. – №5. – С. 38–45.
107. Кравченко І. Криза та регулювання фінансової системи: уроки і перспективи // І. Кравченко, Г. Багратян // Вісник НБУ. – 2009. – №1. – С. 19–23.

108. Кредити, надані нефінансовим корпораціям//Бюлетень НБУ. – 2009. – №8. – С. 94, 102, 110.
109. Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897
110. Кредитний ризик комерційного банку: навч. посіб. / [В. В. Вітлінський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко]; за ред. В. В. Вітлінського. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.
111. Кричевська Т. фінансово-економічна криза і виклики для грошово-кредитної політики Косой А. М. Гарантирование кредита и Стабилизационный фонд / Т. Кричевська // Економіка України. – 2010. – №4. – С. 65–75.
112. Лаврушин О. И. Деньги, кредит, банки [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.exsolver.narod.ru/Books/Bank/Lavrushin/
113. Лаврушин О. И. Кредит в социалистическом обществе. – М.: Финансы, 1984. – 264 с.
114. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 215 с.
115. Лакосник Е. Сложно, но можно / Е. Лакосник // Банковская практика. – 2008. – №8. – С. 80–85.
116. Латкин А. П. Теория и практика управления инвестиционными процессами в переходной экономике. – Владивосток, 2004. – 284 с.
117. Левчук И. В. Ссудный фонд и кредит / И. В. Левчук. – М.: Финансы, 1971. – 136 с.
118. Лексис В. Кредит и банки / [пер. с нем.] / В. Лексис. – М.: Перспектива, 1994. – 118 с.
119. Лисенок О. В. Визначення соціально-економічної ефективності банківської системи / О. В. Лисенок // Фінанси, облік і аудит: Наук. зб. вип. 10 / Відп. ред. А. М. Мороз. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 94 – 101.
120. Лисенок О. В. Методика оцінювання соціально-економічної ефективності банку / О. В. Лисенок// Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – № 4 (42). – С. 274 – 279.
121. Литвицький В. Дивергенція трендів / В. Литвицький // Вісник НБУ. – 2009. – №1. – С. 10–18.

122. Луців Б. Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій / Б. Л. Луців. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.
123. Магомедов Г. И. Организационные структуры управления кредитными рисками в коммерческих банках / Г. И. Магомедов, Р. С. Юмаева // Финансы и кредит. – 2007. – №40 (280). – С. 28–31.
124. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. [В 2 т.] Пер. с англ. 11 изд. – Т. 1. – М.: Республика, 1992. – 800 с.
125. Мамедов З. Ф. Роль кризиса в реформировании банковского сектора стран формирующихся рынков / З. Ф. Мамедов // Финансы и кредит. – 2007. – №10 (250). – С. 48–62.
126. Мамонтов А. Э. Государственное регулирование реального сектора экономики в период трансформации экономики: дис. ... канд. экон. наук: 08. 00. 05, 08. 00. 10. / Мамонтов А. Э. – 2002.
127. Мамонтов А. Э. Инновации в банковском бизнесе / А. Э. Мамонтов // Банковская практика. – 2008. – №7. – С. 52–57.
128. Мамонтов А. Э. Как погоня за прибылью закончилась дефолтом / А. Э. Мамонтов // Банковская практика. – 2008. – №4. – С. 6–11.
129. Масленников В. В. Экономико-правовые аспекты повышения эффективности функционирования системы кредитных бюро / В. В. Масленников, А. И. Герчак // Финансы и кредит. – 2007. – №16 (256). – С. 32–33.
130. Матвієнко П. В. Динаміка розвитку вітчизняної банківської системи / П. В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2007. – №6. – С. 44–49.
131. Матвієнко П. В. Підвищення ефективності грошово-кредитних відносин / П. В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2007. – №3. – С. 44–48.
132. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» (розд. Категорії ризику) 15. 03. 2004 №104 (Правління національного банку України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>.
133. Мехтієв Е. О. Місце банківського сектору в грошово-кредитній системі / Е. О. Мехтієв. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – №2. – С. 18–22.
134. Міщенко В. І. Центральні банки: організаційно-правові засади / В. І. Міщенко, В. Л. Кротюк. – К.: Т-во «Знання», КОО. – 2004. – 372 с.

135. Міщенко В. Ліквідність банківської системи України: сучасний стан, чинники та напрями підвищення ефективності регулювання / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2009. – №1. – С. 34–42.
136. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – №2. – С. 3–7.
137. Міщенко С. Проблеми реалізації монетарної політики в умовах структурних дисбалансів (на прикладі Ісландії) С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – №3. – С. 22–26.
138. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / [Пер. з англ. К. Остапенка] – К.: Основи, 1998. – 963 с.
139. Мошенский А. Б. Перечень и содержание решаемых задач при управлении банковскими кредитными рисками / А. Б. Мошенский // Финансы и кредит. – 2008. – №5 (293). – С. 41–45.
140. Наумов Д. О. Класифікація ризиків у міжнародній практиці / Д. О. Наумов // Економіка та держава. – 2007. – №1. – С. 38–41.
141. Національний банк та грошово-кредитна політика: Підр. / За ред. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.
142. Никитина Т. В. Банковский менеджмент. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
143. Нікіфоров П. О. Роль грошового ринку в фінансово-економічному механізмі стимулювання економічної діяльності / Нікіфоров П. О., В. І. Кравець // Вісник Львівської державної фінансової академії. Економічні науки. – 2005. – № 7. – Львів: ЛДФА, 2005. – С. 69–75.
144. Нікіфоров П. Формування нової парадигми банківського нагляду в Україні / П. Нікіфоров, Н. Швець // Банківська справа. – № 4, 2008. – С. 3 – 11.
145. Нікіфоров П. О. Особливості грошово-кредитної політики в Україні. / П. О. Нікіфоров, Є. В. Ткач, А. В. Гуцул // Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕ У. Вип. IV (Частина II). Економічні науки. – Чернівці: АНТ Лтд, 2005.
146. Ніконенко У. М. Вплив інструментів грошово-кредитної політики на стан грошово-кредитного ринку / У. М. Ніконенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №7–8. – С. 52–57.

147. Носова О. В. Інвестиційна привабливість підприємства / Ольга Валентинівна Носова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №1 (2). – С. 120–126.
148. Организация и планирование кредита: Учебн. / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 336 с.
149. Осипов А. А. Феномен информационных посредников на кредитном рынке США / А. А. Осипов // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №4. – С. 48–60.
150. Осипчук Д. Г. Перспективи фінансового та економічного розвитку України у післякризовий період / Д. Г. Осипчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №3. – С. 30–34.
151. Осипчук Д. Г. Удосконалення регулювання Національним банком України обсягів та вартості кредитних ресурсів / Д. Г. Осипчук // Наукові праці НДФІ. – 2010. – №4. – С. 63–72.
152. Основні показники економічного розвитку // Бюлетень НБУ. – 2009. – №9. – С. 42, 98, 106.
153. Останин В. А. Экономическая природа дебиторской задолженности и ее выражение в натуралистической и капиталотворческой теориях кредита / В. А. Останин, Е. Ю. Тарасова // Вестник профессионального бухгалтера. – 2003. – №1. – С. 54–62.
154. Перехідна економіка: підр. / [В. М. Гець, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін.]; за ред. В. М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
155. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2004. – С. 44–48.
156. Покидышева Е. В. Оценка сопряженности денежно-кредитной и банковской политик в период кризиса / Е. В. Покидышева // Финансы и кредит. – 2010. – ноябрь (№ 42). – С. 72–78.
157. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Постанова Правління Національного банку України від 06. 07. 2000 №279. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://zakon.rada.gov.ua>.
158. Пронская Н. С. Нормативы Н1. 1 и Н6. 1 – результат адаптации Базеля II при управлении кредитными рисками / Н. С. Пронская // Банковское дело. – 2009. – №6. – С. 36–41.

159. Прес-реліз «Результати опитування ділових очікувань підприємств у IV кварталі 2008 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pr.bank.gov.ua/ukr/titul_news_detail.
160. Рогов М. А. Риск-менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 120 с.
161. Рожко О. Д. Вплив міжнародних фінансових організацій на глобалізаційні процеси та ефективність використання їх кредитних ресурсів в Україні / О. Д. Рожко, Р. В. Рак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка. – Випуск 102. – 2008. – С. 44–47.
162. Роуз Питер С. Банковский менеджмент: [пер. с англ. со 2-го издания]. – М: Дело Лтд, 1995. – 743 с.
163. Руденко В. Страхова піраміда / В. Руденко // Контракти. – 2009. – №25. – С. 12–14.
164. Румянцев С. Макроекономічний розвиток у 2010 році / С. Румянцев // Цінні папери України. – 2011. – 27 січня (№4). – С. 16.
165. Русецкая Э. А. Страхование кредитных рисков / Э. А. Русецкая, И. В. Куренная // Финансы и кредит. – 2007. – №48 (288). – С. 12–29.
166. Рыкова И. Н. Рынок новых кредитных продуктов: проблемы и перспективы в России / И. Н. Рыкова // Финансы и кредит. – 2007. – №32 (272). – С. 11 – 22.
167. Самойлов Ю. В. Стратегическое управление региональным банком в условиях кризиса / Ю. В. Самойлов // Банковское дело. – 2009. – №5. – С. 88–91.
168. Самсонова Е. К. Формирование и развитие конкурентной среды на рынке банковских услуг России: проблемы и перспективы / Е. К. Самсонова // Финансы и кредит. – 2007. – №29 (269). – С. 2–7.
169. Сахаровский С. Н. Банковский капитал в реструктуризации экономики. – СПб., 2001. – 164 с.
170. Система банківського менеджменту: навч. посіб. [А. Т. Головка, В. І. Грушко, М. П. Денисенко та ін.] (За ред. О. С. Любуня та В. І. Грушко). – К.: Фірма «ІНКОС», 2004. – 480 с.
171. Сігайов А. О. Державна система моніторингу банківських ризиків: перспективи запровадження в Україні / А. О. Сігайов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – №2 (81). – С. 38–40.

172. Слобода Л. Я. Класифікація та характеристика внутрішньобанківського регулювання кредитних ризиків / Л. Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 190–197.
173. Сломан Д. Економикс. Экспресс-курс / Пер. с англ. Н. В. Грабенев, С. В. Лукин. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 608 с.
174. Смит. А. Исследование о природе и причинах богатства // Антология экономической классики. Т. 1. – М.: Эконов, 1991.
175. Современный финансово-кредитный словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rubricon.com.
176. Сомик А. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: кредитний та процентний канали / А. Сомик // Вісник національного банку України. – 2010. – №10. – С. 24–32.
177. Стельмах В. С. Грошово-кредитна політика в Україні [Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Гребеник Н. І., Міщенко В. І.] / За ред. В. І. Міщенка. – К.: Т-во «Знання», КОО. – 2000. – 305 с.
178. Страхарчук В. П. Основні підходи до побудови системи контролю банківських ризиків, що не піддаються кількісній оцінці / В. П. Страхарчук, А. Я. Страхарчук // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 176–184.
179. Суслина С. С. Промышленность Южной Кореи (экономическое развитие и социальные последствия) / С. С. Суслина. – М., 1988. – 210 с.
180. Тичина В. Проблеми та практика управління банківськими ризиками у світлі Базеля II / В. Тичина, О. Задніпровська // Вісник НБУ. – 2008. – №1. – С. 20–25.
181. Топровер И. В. О природе и свойствах кредита: «семейство» экономических обязательств и принципы кредитования / И. В. Топровер // Финансы и кредит. – 2006. – №29 (233). – С. 31–36.
182. Топровер И. В. О природе и свойствах кредита: атрибуты кредитного отношения / И. В. Топровер // Финансы и кредит. – 2006. – №28 (232). – С. 15–26.
183. Топровер И. В. О природе и свойствах кредита: мировоззренческие принципы исследования / И. В. Топровер // Финансы и кредит. – 2006. – №27 (231). – С. 13–16.

184. Трахтенберг И. А. Денежное обращение и кредит при капитализме. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – 381 с.
185. Туган-Барановский М. И. Избранные сочинения. [В 2-х т.]; Науч. Ред. и автор вступ. Части Л. Дмитриченко. Т. 2. Основы политической экономии. – Донецк: ДонГУЗТ, 2004. – 686 с.
186. Тулайков Н. В. Комерческий банк на региональном кредитном рынке: проблемы и перспективы развития / Н. В. Тулайков, Н. В. Ивлева // Финансы и кредит. – 2008. – №45 (333). – С. 11–15.
187. Улановський О. НБУ зобов'язує банки стати чесними. Кредитна епопея: яким буде фінал? / О. Улановський // Консалтинг в Україні. – 2007. – №8–9. – С. 8–10.
188. Улюкаев А. Российский банковский сектор в условиях нестабильности на мировом финансовом рынке: проблемы и перспективы / А. Улюкаев, Е. Данилова // Вопросы экономики. – 2008. – №3. – С. 4–19.
189. Уманців Ю. Конкурентна політика на ринку банківських послуг у контексті глобалізації / Ю. Уманців // Банківська справа. – 2008. – №5 (83). – С. 55–71.
190. Уотшем Т. Дж. Количественные методы в финансах: учеб. пос. для вузов. [пер. с англ.]; [под ред. М. Р. Ефимовой] / Т. Дж. Уотшем, К. Паррамоу. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 527 с.
191. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: [учеб. для вузов]; 5-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 448с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
192. Фетисов Г. Монетарная политика России: цели, инструменты и правила // Вопросы экономики. – 2008. – №11. – С. 4–24.
193. Филюк Г. Інвестиційна складова в інноваційній системі України / Г. Филюк // Банківська справа. – 2008. – №1 (79). – С. 43–51.
194. Финансы и кредит СССР: учеб. / [под ред. Е. В. Коломина]. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 347 с.
195. Финансы СССР: учеб. / [под ред. Н. Г. Сычева, Б. Г. Болдырева]. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1984.
196. Фінансово-економічний аналіз: підр. / [під ред. П. Ю. Буряка, М. В. Римара]. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 528 с.
197. Храпкіна В. В. Основні інструменти грошово-кредитної політики України в сучасних умовах / В. В. Храпкіна, В. В. Крутушкіна // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – №1. – С. 16–20.

198. Хусаинов С. А. Развитие взаимодействия промышленных предприятий с банками как фактор подъема производства. Дис. ... канд. экон. наук: 08. 00. 05 / Хусаинов С. А. – Челябинск, 2001. – 167 с.
199. Целищев И. Японская модель роста: сбережение, кредитование, инвестирование / И. Целищев // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №5. – С. 87–96.
200. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підруч. [А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, М. Д. Алексеєнко]. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
201. Чухно А. А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А. А. Чухно // Економіка України. – 2007. – №3. – С. 60–67.
202. Чухно А. А. Деньги / А. А. Чухно. – К.: Україна, 1997. – 510 с.
203. Чухно А. А. Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики / А. А. Чухно // Фінанси України. – 2007. – №1. – С. 3–16.
204. Шаповалов А. Національний банк України діяв і діятиме адекватно загальноекономічній ситуації / А. Шаповалов // Вісник НБУ. – 2009. – №3. – С. 3–7.
205. Шварц Г. А. Сущность и функции кредита и банков при социализме. – М: Изд-во МФИ, 1956. – С. 11.
206. Шелудько Н. М. Грошово-кредитні важелі стимулювання інвестиційних процесів в Україні / Н. М. Шелудько // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №5. – С. 179–185.
207. Шелудько Н. М. Реструктуризація банківського сектора в умовах світової фінансової кризи: міжнародний досвід і доцільність його використання в Україні / Н. М. Шелудько // Економіка і прогнозування. – 2009 – №1. – С. 24–34.
208. Шинкар А. М. Грошово-кредитні інструменти як засіб економічного зростання / А. М Шинкар // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 1 (44) / Наук. ред. І. К. Бондар. – К., 2005. – С. 81–86.
209. Шумпетер И. Теория экономического развития. [Пер. с нем.]. – М., 1982. – 455 с.
210. Щербакова О. Перспективи грошово-кредитної політики на етапі посткризового відновлення економіки України / О. Щербакова // Вісник Національного банку України. – 2011. – №8. – С. 4–8.

211. Щетинин Е. Ю. О современных подходах к страхованию кредитных рисков / Е. Ю. Щетинин, Ю. Г. Пудников // *Финансы и кредит*. – 2007. – №39. – С. 25–33.
212. *Экономика переходного периода: Очерки экономической политики посткоммунистической России. 1998–2002*. – М.: Дело, 2003. – 832 с.
213. Юдина И. Н. Вызовы для денежно-кредитной политики стран с формирующимися рынками/ И. Н. Юдина // *Финансы и кредит*. – 2010. – сентябрь (№34). – С. 32–49.
214. Юровицкий В. М. Новая банковская услуга – банкетинг / В. М. Юровицкий // *Банковские услуги*. – 2007. – №4. – С. 21–26.
215. Юхименко П. Інструментарій впливу грошової політики на економіку / П. Юхименко // *Банківська справа*. – 2005. – №4. – С. 27–36.
216. Ямпольский М. М. Отрактовахкредита/ М. М. Ямпольский // *Деньги и кредит*. – 1999. – №4. – С. 30–32.
217. Corporate Financial Services Industry Expertise [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.atb.com/Dev/corporate/corp_industry.asp
218. *Changing Capital Markets: Implications for Monetary Policy*. – Wyoming: Jackson Hole, 1993. – 422 p.
219. *Deutsche Bundesbank: The monetary policy of the Bundesbank*. – Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank, 1995. – 189 p.
220. Flexible Credit Options for Now and the Future [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbcroyalbank.com>
221. Friedman B. *Monetary Policy* // NBER Working Paper. – 2000. – №8057. – P. 32.
222. Hume D. «Of Money» in *Writings on Economics* ed. by Eugene Rotwein. – Madison. University Wisconsin Press, 1995. – 217 p.
223. *Monetary Policy Issues in the 1980 s*. – Wyoming: Jackson Hole, 1982. – 271 p. Solutions designed for you and your business [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbcroyalbank.com>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДЗІЮБЛЮК Олександр Валерійович

ЗАБЧУК Галина Михайлівна

**КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

Комп'ютерна верстка

Коректор

Технічний редактор

Юлія Венгринович

Леся Мельник

Тетяна Яворська

Підписано до друку __. __. 2012 р. Формат 60x84^{1/16}. Гарнітура SchoolBook. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 12,8. Тираж 150 прим. Замовне.

Віддруковано в ТзОВ «Терно-граф», свідоцтво суб'єкта видавничої справи ТР № 24 від 28. 12. 04 р.
46020, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18, тел. 52–28–97, 52–28–79